

УКРАЇНСЬКА МОВА

10

УДК 811.161.2(075.3)
А21

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 31.05.2018 № 551)

Видано за державні кошти. Продаж заборонено.

Умовні позначення:

— спостереження;

— ключ-відповідь;

— тестові завдання;

— творче завдання;

— тлумачний словник;

— культура слова;

— домашнє завдання;

— матеріали мережі Інтернет.

Авраменко О.

А21 Українська мова (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закл. загальн. середн. освіти / Олександр Авраменко. — К.: Грамота, 2018. — 208 с.: іл.

ISBN 978-966-349-676-4

Підручник відповідає вимогам Державного стандарту освіти та чинній програмі з української мови для 10 класу (2017, рівень стандарту).

У виданні подано теоретичний матеріал, що стосується норм сучасної української літературної мови, вивчення якого спрямоване на уникнення учнями лексичних, орфоепічних, орфографічних і морфологічних помилок. Велику увагу приділено практичній риториці, опанування основ якої має забезпечити вироблення в учнів навичок виступати публічно.

Видання містить додатковий цікавий та важливий матеріал із мовних тонкощів, подолання суржикових елементів, збагачення словника тощо.

Підручник сприятиме формуванню в учнів ключових і предметних компетентностей. Зокрема, у видання інтегровано матеріали мережі Інтернет з експрес-уроками для розвитку мовної компетентності учнів.

УДК 811.161.2(075.3)

Дорогі учні!

У 10–11 класах ви будете повторювати й поглиблювати знання про вивчені раніше мовні норми — лексичні, орфоепічні, орфографічні, морфологічні, синтаксичні, пунктуаційні й стилістичні. Знання цих норм, дотримання їх в усному та писемному мовленні, уроки практичної риторики сприятимуть формуванню у вас умінь і навичок для реалізації себе в дорослому житті, допоможуть стати носіями культури свого народу. Послуговуючись досконалою українською мовою, ви зможете переконати співрозмовника, повести колектив за собою, заспокоїти близьку людину, досягти успіхів і здійснити свої мрії. Адже без української мови життя людини не повноцінне.

Матеріал підручника розподілено на параграфи (усього — 64), кожен з яких має чітку й типову будову: вправа для спостереження, теоретичні відомості, п'ять тренувальних вправ, інформація з культури мовлення й домашнє завдання. Як відомо, після завершення навчання в школі на вас чекає серйозне випробування — зовнішнє незалежне оцінювання з української мови та літератури. З огляду на це пропонуємо вам багато тестових завдань у форматі ЗНО (у вступних темах по 6 тестових завдань, а далі в кожному параграфі їх 10).

Творчі завдання сприятимуть виробленню текстотворчих умінь і навичок, розвиватимуть ключові компетентності — уміння послуговуватися відповідними мовними ресурсами в різних життєвих ситуаціях. Дуже важливу роль має відіграти рубрика «Культура слова», що містить відомості з грамотного наголошування слів і правильних мовних кліше.

Сподіваємося, що яскраві ілюстрації, таблиці, матеріали мережі Інтернет (рубрика з логотипом YouTube) зроблять процес вивчення мови цікавим і захопливим. Успіхів!

Автор

§ 1. ЛЕКСИКОГРАФІЯ

УКРАЇНСЬКИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ ПОРТАЛ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

Півень такий у дворі ходив. Галаган, куряча порода, цибатий та шия гола (О. Донченко).

А. Значення яких слів ви не знаєте?

Б. Де можна знайти інформацію про них?

В. За яким словником можна з'ясувати значення слів *галаган* і *цибатий* — орфографічним, тлумачним чи орфоепічним?

Лексикографія (грецьк. *lexicos* — словник і *grapho* — пишу) — розділ мовознавства, пов'язаний зі створенням словників.

Словники бувають двох типів: енциклопедичні та лінгвістичні.

Енциклопедичні словники подають стисло характеристику предметів, явищ, історичних подій, видатних діячів культури, науковців, різних понять, що позначаються словами. До реєстру енциклопедичних словників здебільшого входять іменники й іменникові словосполучення, причому їхніх мовних ознак (закінчення родового відмінка, рід, сполучуваність з іншими словами та ін.) тут немає. З-поміж енциклопедичних словників виокремлюють *загальні* (у них подано найширшу інформацію) і *спеціальні* (медична, сільськогосподарська, музична енциклопедії та ін.). Найновішими загальними є «Енциклопедія сучасної України», що з'явилася в мережі Інтернет 2014 р. (esu.com.ua), а також українська Вікіпедія (uk.wikipedia.org).

Лінгвістичні словники по-різному пояснюють слово: з погляду лексичного значення, написання, вимови, походження та ін. Вони бувають одномовні, двомовні й багатомовні. Вершиною словникарства є *тлумачні словники*, за допомогою яких з'ясовують лексичне значення слів. Одним із найповніших є «Словник української мови» (1970–1980), який містить близько 135 тис. слів. Щоправда, ця ґрунтовна праця вже певною мірою застаріла; крім того, на ній позначилася так звана «сталінська теорія зближення української й російської мов» (до цього словника потрапили штучно введені російські слова, яких доти в українській мові не було). Однак цей словник своєю актуальності не втратив і донині (sum.in.ua). У 2001 р. вийшов друком «Великий тлумачний словник сучасної української мови» (за ред. В. Т. Бусела), у реєстрі якого 250 тис. слів.

Навіть словники не містять усіх слів, оскільки не встигають за змінами в мові, що останнім часом пришвидшилися з огляду на розвиток інформаційного суспільства. Навряд чи можна знайти в найсучасніших словниках такі нові слова, як *гуглити*, *блютуз*, *Ютьюб* (*Ютуб*) та ін., хоча ви знаєте їх змалку. Пришвидшують пошук потрібної інформації й процес входження нових слів до словників різні інтернет-ресурси: «Словопедія» (slovopedia.org.ua), «Український лінгвістичний портал» (corp.ulif.org.ua) та ін.

Пошук у словниках здійснюють за алфавітом.

А а	Б б	В в	Г г	Ґ ґ	Д д	Е е
Є є	Ж ж	З з	И и	І і	Ї ї	Й й
К к	Л л	М м	Н н	О о	П п	Р р
С с	Т т	У у	Ф ф	Х х	Ц ц	Ч ч
Ш ш	Щ щ	Ь ь	Ю ю	Я я		

2. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Димить сивим маревом степ, і стали на овиді хмари, неначе церковні високі бані, аж хочеться на них помолитися. 2. А потім на баню сідає райська птиця, і, тільки придивившись пильно, пробудившись від сну-замрії, Сироватка бачить, що то не райська птиця, а хохітва дрібно тріпоче крильцями, застигла в повітрі (*Ю. Мушкетик*). 3. Спочатку зазолотилося верхів'я дерев, а далі й окремі промінчики сонця продерлися крізь лісові нетрі, вихопили з мряки невелику галявину, де паслося п'ятеро стриножених коней, а біля згаслого багаття лежало четверо чоловіків, закутаних з головою в повстяні коци (*Ю. Винничук*). 4. Самотній чабан з далекого берега, схилившись на гирлигу, дивився, як шалапутна ота дівчина море перебродить. 5. Тоня не може пробачити собі, що так мучила Віталіка різними витівками, комизливістю, вдачею дженджуристою (*О. Гончар*).

А. Випишіть слова, значення яких ви не знаєте.

Б. З'ясуйте значення цих слів за словником.

Академічний тлумачний словник української мови

3. Прочитайте фрагмент словника й знайдіть у ньому три помилки.

П

пальма, -и, *ж. р.*

пальто, *незм., с. р.*

перетин, -у, *ч. р.*

периферія, -ї, *ж. р.*

перипетія, -ї, *ж. р.*

перукар, -а, *ч. р.*

птаство, -а, *с. р., збірн., тільки одн.*

пустощі, -ів, *тільки мн.*

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Ніщо неоригінальне

Письменник *Джонатан Літем* колись сказав, що люди, які називають щось оригінальним, у дев'яти випадках із десяти просто не знають *покликання* чи *першоджерела*.

Хороший митець розуміє, що нічого не приходить нізвідки. Усю творчу роботу побудовано на тому, що було раніше. Ніщо не є повністю самотутнім.

Це є і в *Біблії*: «Немає нічого нового під сонцем» (*Екклезіаст, 1:9*) (*К. Остін*).

А. Значення яких виділених слів можна з'ясувати за лінгвістичним словником, а яких — за енциклопедичним? Обґрунтуйте свою думку.

Б. усно перекажіть текст.

Галаган, -а, ч. Головатий півень з голою шиєю.
Цибатий, -а, -е, розм. З довгими тонкими ногами.

5. Виконайте тестові завдання¹.

1. За алфавітом записано всі слова в рядку

- А** азбука, акваріум, амфора, амфітеатр
- Б** билинка, бінокль, бежевий, безмежжя
- В** гава, генетика, гість, горизонтальний
- Г** дальній, дисгармонія, диск, дисковий

2. За алфавітом записано всі слова в рядку

- А** енергія, енергетика, естетичний, Естонія
- Б** жалість, жалити, життєлюбний, жінка
- В** заступ, засув, засуджувати, засудити
- Г** Іванка, іволга, імпресіонізм, імперія

3. За алфавітом записано всі слова в рядку

- А** Киричук, кирпатий, кінофестиваль, кіноцентр
- Б** лементувати, лимонний, лісгосп, лікарський
- В** мелітопольський, метро, ментол, Мінськ
- Г** нюанс, нюнькатися, Нюрнберг, Нью-Йорк

4. За алфавітом записано всі слова в рядку

- А** обережно, обєріг, обер-майстер, оберт
- Б** Пилипенко, піцерія, Піфагор, пічниковий
- В** реєстр, реєстрація, реєстратура, реєстратор
- Г** сюди-туди, сюжетний, сюрчання, сюрреалізм

5. Приклад із лінгвістичного словника подано в рядку

А ФОРЗАЦ, -а, ч., спец. Подвійний аркуш паперу, що з'єднує книжку з внутрішньою частиною обкладинки, а також слугує для оформлення книжки. *У цій книжці за-слуговує похвали... майстерно виконаний форзац із золотим лінійним рослинним орнаментом на зеленому фоні* (Українська графіка, 1957, 119).

Б ГІПНОЗ (латин. *hypnosis* — сон) — особливий, близький до сну стан свідомості людини, який характеризується звуженням її обсягу й різким фокусуванням на змісті навіювання. У стані Г. у людини можуть спонтанно виникати фізіологічні та психічні реакції, не властиві їй при звичайному стані свідомості: ілюзії, забування або згадування тих чи інших фактів, підвищення концентрації уваги, зміна настрою (*Д. В. Штриголь*).

В ЛЬОНАРСТВО — галузь рослинництва, що займається вирощуванням льону з метою отримання волокна та насіння. Виокремлюють 2 осн. напрями в Л.: виготовлення прядив та олій льону. Зі стебел прядив льону отримують цінне техволокно, яке широко використовують у текстильн., автомобільн., авіац., гумовій, взуттєвій та ін. галузях пром-сті (*І. О. Маринченко*).

Г АКАПЕЛА (італ. *a capella* — букв. у стилі капели; як співають у каплиці) — хоро-вий або ансамблевий спів без інструментального супроводу. Витоки співу А. сяга-

¹Насторінках цього підручника неможна робити позначки чи записи, оскільки він розрахований на кілька поколінь десятикласників. Відповіді треба записувати в зошиті, напр.: 1 А, 2 В, 3 Г, 4 Б.

ють античності. Від доби Середньовіччя до сьогодення спів А. — найпотужніший жанр. пласт світ. хор. музики. У мистецтві України підвалини співу А. закладені, з одного боку, у нар. гуртовому співі, з ін. — у християн. культовій музиці від часу прийняття християнства в Україні-Русі (О. О. Різник).

6. Приклад з енциклопедичного словника подано в рядку

А НАСТ, -у, ч. Обледеніла кірка на поверхні снігу. *Сніг тільки-но почав танути, але надвечір брався знову скляним настом і сліпуче блищав під місяцем і під зорями* (З. Тулуб, Людолови, I, 1957, 356).

Б КАДИТИ (КУРИТИ, ПАЛИТИ) ФІМІАМ — занадто вихвалити когось, лестити комусь. *Раби й підніжки всякої влади палять фіміам навіть земським начальникам* (М. Коцюбинський, III, 1956, 154).

В МІГРЕНЬ (фр. *migraine*), син. **гемікранія** (грецьк. *hemi* — половина та *kranion* — череп) — фізіологічний розлад, що характеризується нападами головного болю частіше в одній половині голови. Біль при М. має пульсуючий характер і нерідко супроводжується нудотою, блюванням, непереносимістю яскравого світла, голосних звуків (фото- та фонофобія), а також сонливістю й млявістю після нападу (Н. В. Бездітко).

Г АБРИКОС, -а, ч. Те саме, що **абрикоса**. *Абрикос — досить цінна кісточкова порода. Вона посухостійка, дуже вимоглива до тепла* (Садівництво і ягідництво, 1957, 22).

6. Прочитайте поради зі створення словникової статті й виконайте завдання.

Щоб зорієнтуватися, як тлумачити слово, треба визначити, до якої частини мови воно належить.

ІМЕННИК

1) *родове поняття + підрядна частина*, що розкриває прикметні особливості предмета чи явища

Слово	Родове поняття	Прикметні особливості (підрядна частина)
крісло	різновид стільця	що має бильця та зручну спинку
тюльпан	...	...

2) *вказівний займенник + підрядна частина*, що розкриває прикметні особливості предмета чи явища

Слово	Вказівний займенник	Прикметні особливості (підрядна частина)
спогад	те	що збереглося в пам'яті
залишок	...	...

3) *(діє)прикметник + іменник (родове поняття)*

Слово	Дієприкметник (прикметник)	Іменник (родове поняття)
суперечка	словесне	змагання
кузен	...	...

4) синонім або конструкція «те саме, що [синонім]»

Слово	Синонім або конструкція «те саме, що [синонім]»
лінгвістика	мовознавство
канапа	те саме, що диван
небокрай	...

ПРИКМЕТНИК

1) займенник **який** + прикметні ознаки

Слово	Займенник який	Прикметні ознаки
водяний	який	містить забагато води
холодний	...	...

2) прикметник-синонім

Слово	Прикметник-синонім
гуманний	людяний
ароматний	...

ДІЄСЛОВО

1) дієслово + прикметні особливості дії

Слово	Дієслово	Прикметні особливості дії
ловити	хапати (що-небудь)	на льоту
писати	...	...

2) дієслово-синонім або конструкція «те саме, що [синонім]»

Слово	Синонім або конструкція «те саме, що [синонім]»
галасувати	кричати
їсти	те саме, що харчуватися
шанувати	...

- А. За поданими в таблицях зразками розкрийте лексичне значення нерозтлумачених слів (*усно*).
- Б. створіть словникові статті до таких неологізмів: *акаунт, гуглити, лайкати, спам, фоловер*.
- В. Поміркуйте, чому в соціальних мережах прижилося запозичене слово *лайк*, а не власне український відповідник *уподобайка*.

ДО РЕЧІ...

«Лексис...» Лаврентія Зизанія — перший друкований церковнослов'янсько-український словник, що вийшов друком у Вільні 1596 р. Цей словник відіграв важливу роль у подальшому розвитку всього східнослов'янського словникарства.

1627 р. був надрукований словник «Лексикон словенороський». упорядкував його Памво Беринда. словник налічує майже 7 тис. слів, серед яких переважають загальні та власні назви церковнослов'янської мови того часу, з тлумаченням і перекладом їх українською літературною мовою початку XVII ст.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Довідник, проміжок, цінник, тому, кілометр.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
сто років тому назад
у словнику біля ста тисяч слів
у випадку необхідності
бачити власними очима
узяти себе в руки

ПРАВИЛЬНО
сто років тому
у словнику близько ста тисяч слів
у разі потреби, за потреби
бачити на власні очі
опанувати себе, отямитися

7. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Українська Вікіпедія

Вікіпедія (англ. *Wikipedia* [ˌwɪkiˈpi:diə]) — загальнодоступна вільна багатомовна ~~онлайн~~ енциклопедія.

Будь-хто, у кого є доступ до читання Вікіпедії, може редагувати практично всі її статті. Вікіпедія — шостий за популярністю сайт у світі.

Українська Вікіпедія — українськомовний розділ Вікіпедії — багатомовного інтернет-проекту зі створення вікі-енциклопедії, яку може редагувати кожний охочий користувач Інтернету. На цей час кількість статей української Вікіпедії становить 761 662 — за показником вона перебуває на шістнадцятому місці серед усіх мовних розділів, на одинадцятому місці серед європейських вікіпедій та на третьому місці серед вікіпедій слов'янськими мовами. Українська Вікіпедія станом на 22 січня 2018 р. має 387 365 зареєстрованих користувачів, 40 адміністраторів.

Перші зафіксовані спроби створення статті в українській Вікіпедії датують 26 січня 2004 р. Перша стаття («Атом») створена 30 січня 2004 р. користувачем 61.125.212.32 (пізніше зареєстрований як Yuri Koval) з Японії.

А. Знайдіть у тексті слова□, яких в українській мові ще 20–30 років тому не було. складіть короткий тлумачний словник, увівши ці слова до його реєстру.

ВІКІПЕДІЯ
Вільна енциклопедія

Б. створіть статтю у Вікіпедії (*уявну* — *у зошиті*) про урочище, ставок, вулицю, парк і под. або про ваш навчальний заклад. Використайте за приклад матеріал статті Вікіпедії про озеро тельбин або український гуманітарний ліцей, що в Києві.

§ 2. ТИПИ СЛОВНИКІВ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте SMS-повідомлення й виконайте завдання.

Дорогий Віталі.. ! Трохи запізнююся. 😞 Чекай на мене біля сестриного будинк.. .
Цьом! 😊

- Які мають бути закінчення на місці крапок?
- у якому словнику можна знайти відповідь на це запитання — тлумачному, фразеологічному чи орфографічному?

Якщо енциклопедичні словники переважно виконують *інформативну функцію*, то лінгвістичні — здебільшого *нормативну* (з'ясування орфографічних, орфоепічних, лексичних, граматичних та ін. норм).

Лінгвістичні словники бувають *різних типів*. Вони можуть бути як паперові, так і електронні. Тип словника визначають за його призначенням.

орфографічний	відомості про правильне написання слів
тлумачний	опис значень слів
етимологічний	інформація про походження й генетичні зв'язки слів
орфоепічний	відомості про нормативну вимову
наголосів	інформація про правильне наголошування слів та їхніх форм
перекладний	відомості про відповідники слів у різних мовах
фразеологічний	розкриття значення стійких сполук слів
діалектний	тлумачення слів, що вживають лише на певній території країни

Також є словники синонімів, омонімів, антонімів, паронімів та ін. У розділі Вікіпедії *Список словників української мови* подано покликання на всі електронні версії словників різних типів, які тільки є в мережі Інтернет.

Найчастіше використовують орфографічний та тлумачний словники. Перед тим як працювати з ними, треба ознайомитися зі скороченнями, що спростять роботу зі словником.

Список	
безос.	безособове дієслово
вульг.	вульгаризм
діал.	діалектизм
док.	доконаний вид

Список	
ж.	жіночий рід
евф.	евфемізм
збірн.	збірне значення
зменш.	зменшувальна форма

зневажл.	зневажливе слово
ірон.	іронічне слово
канц.	канцеляризм
книжн.	книжне слово
мн.	множина
наз.	називний відмінок
одн.	однина
ор.	орудний відмінок
перен.	переносне значення
перех.	перехідне дієслово
поет.	поетичне слово

прост.	просторічне слово
рідк.	рідковживане слово
розм.	розмовне слово
с.	середній рід
тільки мн.	тільки множина
тільки одн.	тільки однина
у знач.	у значенні
уроч.	урочисте слово
церк.-слов.	церковнослов'янiзм
ч.	чоловічий рід

Серед українських словників на особливу увагу заслуговує перекладний українсько-російський «Словарь української мови» Б. Грінченка, що вийшов друком у 1907–1909 рр. Це чотири томне видання, що містить близько 70 тис. слів, і до наших днів не втратило своєї актуальності.

2. Випишіть слова й словосполучення, відомості про які треба з'ясувати за відповідними типами словників.

Статей, кадити фіміам, піца, випадок, Літературний музей В. І. Даля, закаблуки, читання, вилиці, сиплеш, авіаційна метеорологія, нести хрест, зашарітися, ваги, Кінбурнська коса, презирство, вантажівка, хобі, субтильний, плай, пасти задніх, витрата, очіпок, Буцький каньйон, притча во язицех, довгожданий, Бодуен де Куртене, віднести, бути на сьомому небі, річка Конка, пів'яблука, блават, фаховий, дамоклів меч, битий жак, донька, екологія ландшафту.

«Енциклопедія сучасної України»: ... .

«Великий тлумачний словник сучасної української мови» (за ред. В. Т. Бусела): ... .

«Словник наголосів» (М. І. Погрібний): ... .

«Фразеологічний словник української мови» (В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко): ... .

«Український орфографічний словник» (за ред. В. М. Русанівського): ... .

3. Випишіть слова й сполучення слів у дві колонки: 1) значення яких можна з'ясувати за лінгвістичним словником; 2) значення яких можна з'ясувати за енциклопедичним словником.

Але, сміятися на кутні, Ньютон, кмітливий, абияк, Одеса, натиснутий, інший, військова геологія, абразивні матеріали, ятрити.

- З перших букв вписаних слів (сполук слів) складіть назву українського заповідника.

4. Прочитайте тексти й виконайте завдання.

I. Усі ми знаємо фразеологізм *бити байдики* й чудово розуміємо його зміст. Близькими за значенням є стійкі сполучення *витрішки продавати* й *ловити гав*. Напевно, і ці вислови знає більшість мовців. А от що означає слово *байдики*? Звідки воно пришкандибало до нас? Тлумачний словник мовчить.

II. «Учителька сказала, що відповіді на “досці” запише пізніше? Але ж “доска” — це російське слово... Невже вона помиляється?» — «А ти точно почув саме на “досці”?» — «Авжеж».

III. З розмови по телефону: «Агент 007 — кремезний чоловік» — так написали в журналі. Аню, я обожнюю Деніела Крейга, аленезнаю, що значить кремезний... Можливо, харизматичний?»

- A. Які типи словників стануть у пригоді в поданих вище ситуаціях?
 Б. спробуйте знайти відповіді без словників, а за потреби скористайтеся ними.

Деніел Крейг

5. Виконайте тестові завдання.

1. Прочитайте уривок.

ячмінний [јачм'ін:и'єї], -нна, -нне; -нні [н':і]

Це матеріал із словника

A орфографічного

B перекладного

Б орфоепічного

Г наголосів

2. Прочитайте уривок.

ЦИБАТИЙ, -а, -е, розм. З довгими тонкими ногами. Цибатий Невкипільий, на цілу голову в натовпі вищий за всіх, кумедно, як чорногуз, хитав головою (А. Головка, II, 1957, 220). // Довгоногий (про птахів). Півень такий у дворі ходив. Галаган, куряча порода, цибатий та шия гола (О. Донченко, VI, 1957, 108).

Це матеріал із словника

A фразеологічного

B орфографічного

Б етимологічного

Г тлумачного

3. Прочитайте уривок.

заїр, -а (грошова одиниця)

Заїр, -у (кол. назва країни й річки)

заїрець, -їрця, ор. -їрцем, мн. -їрці, -їрців

Це матеріал зі словника

A наголосів

B орфоепічного

Б морфемного

Г орфографічного

4. Прочитайте уривок.

Торік [торік], минулого року, торішній, позаторік, позаторішній, уторік — складне слово, що виникло із словосполучення *то(й)рік*. — Див. ще **рік, той**. — Пор. **тиждень, тогід**.

Це матеріал зі словника

A перекладного

B орфографічного

Б орфоепічного

Г етимологічного

5. устанівть відповідність.

Маркування в словнику

Слово

1 діал.

A нажиратися

2 заст.

Б маршрутка

3 розм.

B газдиня

4 вульг.

Г дукач

Д ківі

6. установіть відповідність.

Маркування в словнику

- 1 рідко
- 2 поет.
- 3 невідм.
- 4 бот.

Слово

- А фотосинтез
- Б виднокруг
- В колиба
- Г бароко
- Д овид

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

«Ядерна» лексика

Перелік Сводеша (англ. *Swadesh list*) — винахід американського мовознавця Моріса Сводеша. Це перелік базових слів певної мови, який відсортовано за зменшенням їхньої «базовості». Мінімальний набір найважливішої («ядерної») лексики міститься в списку Сводеша зі 100 слів; використовують також списки з 200 і 207 слів. Уважається, що слів із цього списку достатньо, щоб висловити прості думки: описати звичайні дії, якості, поведінку та ін. Отже, збираючись до якоїсь країни, вивчіть хоча б першу сотню слів зі списку Сводеша — і вона допоможе вам у найпростіших ситуаціях. Спробуйте!

Список Сводеша

Я, ми, ти, він, ви, вони, цей, той, тут, там, хто, що, де, коли, як, не, увесь, багато, кілька, мало, інший, один, два, три, чотири, п'ять, великий, довгий, широкий, товстий, важкий, маленький, короткий, вузький, тонкий, жінка, чоловік, людина, дитина, дружина, чоловік (зі знач. одружений), мати, батько, тварина, риба, птах, собака, воша, гадюка, черв'як, дерево, ліс, палиця, фрукт, насіння, листок, корінь, кора, квітка, трава, мотузка, шкіра, м'ясо, кров, кістка, жир, яйце, ріг, хвіст, перо, волосся, голова, вухо, око, ніс, рот, зуб, язик, ніготь, стопа, нога, коліно, долоня, рука, крило, живіт, нутрощі, шия, спина, груди, серце, печінка, пити, їсти, кусати, смоктати, плювати, блювати, дути, дихати (За матеріалами Вікіпедії).

- А. Прокоментуйте мінімальний набір найважливішої лексики. Чому її названо «ядерною»?
- Б. Опишіть кількома реченнями один з епізодів учорашнього дня, використавши лише слова зі списку сводеша, а також службові слова (прийменники, сполучники, частки).

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Ваги, випадок, вантажівка, витрата, відвезти.

- Б. Перегляньте експрес-урок «Хто такий мазур?» і визначте тип словника, який пропонує використати ведучий.

Хто такий мазур?

7. Випишіть слова й словосполучки, відомості про які треба з'ясувати за відповідними типами словників, як у вправі 2 (с. 11).

Довезти, увічливий, мріти, Жижавський заказник, дати гарбуза, фільварок, деградація ландшафту, дивитися вовком, борешся, чорнозем, проїзний, калабаня, скорчити Лазаря, нежданий, літепло, прокрустове ложе, квартал, магнієві добрива, периферійний, горжетка, каталог, Азовське море, чарівний.

§ 3. МОВНА НОРМА

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте діалог і розкажіть, через що виникло непорозуміння.

У київському супермаркеті.

Касирка: З Вас 690 рублів.

Покупець (роззублено): Але я не маю рублів...

Касирка (з люттю в голосі): А як можна йти до магазину без грошей?

Покупець (жартівливо): А гривнями розрахуватися можна?

Касирка (з обуренням): Ви знущаєтеся? Давайте гривні й не морочте мені голову!

Головною ознакою культури мовлення є його *нормативність*. **Мовна норма** — сукупність усталених мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок спілкування в суспільстві. Кожна з мовних і мовленнєвих норм завжди співвідносна з певними мовними одиницями — орфоепічними, лексичними, граматичними, стилістичними та ін. З огляду на це й визначають різні *мовні норми*:

- **орфоепічні** (не [ґрайе^ешс:а], а [ґрайе^іс:а]);
- **лексичні** (не *живописна*, а *мальовнича галявина*);
- **фразеологічні** (не *приймати*, а *брати участь*);
- **граматичні** (*навчатися* не *музиці*, а *музики*);
- **орфографічні** (не *піцца*, а *піца*);
- **пунктуаційні** (не *Він мабуть запізнитьсяся*, а *Він, мабуть, запізнитьсяся*);
- **стилістичні** (у науковому стилі — не *глибоченне*, а *глибоке море*).

Мовні норми єдині й обов'язкові для всіх користувачів літературної мови. Цим вони відрізняються від «діалектних норм», що територіально обмежені й менш усталені. Норми літературної мови мають усенародно-освітній статус і підлягають таким оцінкам, як *правильно* чи *неправильно*, *логічно*, *точно*, *образно*, *етично* та ін.

Мовні норми культурна людина вивчає протягом усього життя, читаючи художню літературу, відвідуючи театри, опрацьовуючи посібники з культури мовлення й дотримуючись порад М. Рильського:

Не бійтесь заглядати у словник:
 Це пишний яр, а не сумне провалля;
 Збирайте, як розумний садівник,
 Достиглий овочу Грінченка й Даля...

2. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Я вважав би, що ти білий день без дощу, але сльози на твою обличчі. 2. Ми так ховалися відзимивісімнадцятьхвилинназад. 3. Нашдекадансвиключитьсвітло, вкімнатізалишитьєскіз. 4. Менібимовчати, але ти всезнаєш, мені би тікати, але ж ти не даш. 5. Хочеш — пиши або дзвони, може, й не буде такого, як було, та все ж загляни (*С. Вакарчук*). 6. З Новим роком і Рождеством,

я знову повертаюся додому. 7. Ми познайомились з тобою у вагоні метро, людей напхалося конкретно, як сільодки в відро (А. Кузьменко). 8. Дарувати людям сонця палкі відчу[ц':а] — от така мрія моя (Злата Огневич). 9. Зі мною будеш жити вічно, поверне[шс'а] чи ні (В. Харчишин).

- А. Знайдіть помилки в уривках пісень і визначте, які норми в них порушено.
- Б. Поміркуйте, у яких випадках виконавці припустилися помилок свідомо (з певною метою), а в яких — через незнання мовних норм.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Що посієш, те й пожнеш

Митець — це колекціонер. Не *барахольщик/барахольник*, маймо на увазі, різниця є. *Барахольщики/барахольники* збирають геть усе, митці — *вибирають/добирають*. Вони просто колекціонують те, що їм справді *до/по* смаку.

Існує економічна теорія, згідно *якій/з якою* вийде число, дуже схоже на твої власні доходи, якщо ти візьмеш заробітки своїх п'яти *самих/близьких/найближчих* друзів і вирахуєш середній.

Уважаю/ракую, що це справедливо й для народження наших ідей. Ти будеш таким гарним, як те, чим ти себе *оточиш/оточеш*. Мама часто повторювала мені: «Що посієш, те й пожнеш».

Раніше це дратувало мене, але тепер я знаю, що вона мала на увазі. Твоє *завдання/завдання* — збирати хороші ідеї. *Що/чим* більше таких ідей, *то/тим* ширше коло впливів матимеш (За О. Клеоном).

- А. Виберіть правильний варіант слововживання й визначте тип норми (*усно*).
- Б. Детально перекажіть текст (*усно*).

4. Прочитайте статтю та виконайте завдання.

Про порушення мовних норм

Тепер у незалежній Україні українська мова в усій її чистоті й красі має посісти належне місце. Певна річ, усі відразу не можуть заговорити добірною мовою. До тих, хто лише починає дедалі активніше розмовляти по-українському, треба виявляти поблажливість і пробачати їм певні мовні огріхи. Однак є люди, які повинні бути більш уважними до свого мовлення (актори, лектори, диктори й інші працівники радіо та телебачення, учителі, викладачі), а громадськість має право бути більш вимогливою до них, бо їхнє слово повинне бути взірцем для решти громадян України. Носіями зразкової української мови мусять стати державні діячі, урядовці всіх рангів та їхні дружини, якщо вони спілкуються з людьми поза своєю домівкою, виступають перед аудиторією безпосередньо чи в засобах масової інформації.

Тим часом матеріали наших засобів масової інформації засмічені надмірною кількістю невмотивованих чужих слів, ненормативними наголосами: *випадок, залоза, параліч, середина, Коваль* (прізвище) замість правильних *випадок, залоза, параліч, середина, Коваль*; перекрученими з погляду української фонетики й вимови витворами: *міш*, зраски, калектор, апинився, чірвіна дівчина, Леоніт, касковий замість нормальних *між* (прийменник), *зразки, колектор, опинився, чарівна дівчина, Леонід, казковий*; незграбними морфолого-синтаксичними побудовами: *поступають* (замість *надходять*) пропозиції, *п'ятидесяти, восьмидесяти* (замість *п'ятдесяти, вісімдесяти*), *командувач миротворчими силами* (правильно — *командувач миротворчих сил*), *бігство* (треба *втеча*) *від воєн* та ін. На телеекрані замість *Азербайджан* нерідко вимовляють *Азейбаржан*. У популярній газеті написано: «Скандальні історії в дипломатичних представництвах України за кордоном дуже компроментують нашу державу».

Виголошувач українських телевізійних новин переводить слово *північ* до розряду іменників чоловічого роду, розповідаючи про вихідців з України, котрі працюють *на Крайньому Півночі*. А відомий та шанований український письменник (!), виступаючи на вечорі, присвяченому пам'яті іншого письменника, уживає слово *біль* як іменник жіночого роду (*тяжка біль; болей, якими жив народ*), хоч у літературній та загальнонародній українській мові навпаки: *біль* — чоловічого роду, а *північ* — жіночого: «*Чужий біль нікому не болить*» (*приказка*); «*Хтозна, де цей тесляр з Крайньої Півночі міг навчитися рицарських тонкощів*» (*О. Гончар*).

Ще один письменник видає такий «перл»: «Надто сильний та мужній він був, щоб позбавляти себе життя *з-за* якоїсь там премії». Годилося б знати, що *з-за* в нашій мові не передає причинових відношень; тут його заступає прийменник *через*: «*Як же ти глянеш в очі батькові старому, що згинув від одчаю через тебе?*» (*Леся Українка*). З публічних виступів письменників та інших діячів нашої культури й науки можна довідатися, що вони «*приймають активну участь* (замість *беруть участь*) у творенні української державності»; що «*Тарас Шевченко навчався в Академії художеств* (замість *Академії мистецтв*) у Петербурзі» і ще багато чого.

З екранів телевізорів розповідають про передвиборчу *компанію* (замість *кампанію*) у тій чи тій області України. З радіопередач чуємо про важке матеріальне *положення* (замість *становище*) пенсіонерів.

Усі ці недоладності є наслідком мовної невибагливості, нерозрізнення лексичних і граматичних засобів української й російської мов, безоглядного перенесення в українську мову чужих слів і висловів. Найприкріше в цьому те, що таких помилок припускаються люди, які за своїм покликанням і становищем у суспільстві мали б бути взірцем української літературної мови, прикладом для решти мовців (*За О. Пономаревим*).

А. Визначте типи помилок, про які йдеться в статті.

Б. Заповніть у зошиті таблицю «типи норм», вписавши приклади зі статті.

Типи мовних норм	Приклади
Орфоепічні норми	
Лексичні норми	
Граматичні норми	

5. Виконайте тестові завдання.

1. Помилку допущено у варіанті

- А** неймовірна історія
Б успішний проєкт

- В** прейскурант цін
Г перелік товарів

2. Помилку допущено у варіанті

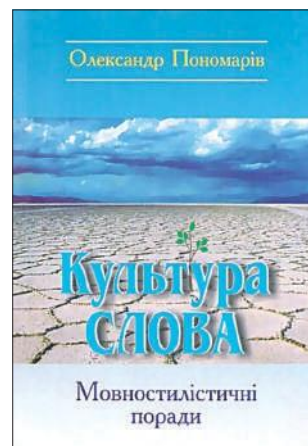
- А** отримати освіту
Б розв'язати задачу

- В** осмислити вчинок
Г зрозуміти теорему

3. Помилку допущено у варіанті

- А** зрадити друга
Б чекати на сестру

- В** опанувати собою
Г не звертати уваги

4. Помилку допущено у варіанті

- А** вищий за Олександра
Б найоригінальніший

- В** менш заплутаний
Г більш міцніший

5. Помилку допущено у варіанті

- А** вимкнути комп'ютер
Б купити георгіни

- В** з'їсти шоколад
Г зірвати м'яту

6. установіть відповідність.

Дієслово

- 1 відчиняти
2 розгортати
3 розплющувати
4 відкорковувати

Іменник

- А** око
Б кран
В пляшку
Г книжку
Д квартиру

6. Розгляньте ілюстрацію й виконайте завдання.

А. Придумайте казку, кульмінаційним моментом якої буде зображена на стінописі ситуація (*усно*).

Б. Використайте в казці опорні словосполучення, виправивши помилки там, де їх допущено.

Опорні словосполучення: збентежена собака, комп'ютерна залежність, найбільш засмученіша бабуся, слабкий зір, розвиток скаліозу, нехтувати поради лікаря, не звертає увагу.

Стінопис, або *мурал* (англ. *mural* — фреска; ісп. *turo* — стіна, мур) — різновид монументального та декоративного малярства, настінний живопис.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Багаторазовий, благовіст, бородавка, бюлетень, бурштиновий.

Б. Перегляньте експрес-урок «*Купувати* чи *купляти*?» і розкажіть, про порушення якої норми розповів учитель.

Купувати чи купляти?

7. Відредагуйте речення й запишіть їх.

1. Саме цікаве хоббі має мій товариш: він фотографує містські пейзажі в дощову погоду.
2. Осінній парк мене вражає не стільки своїми фарбами, скільки пахощами.
3. Найбільш допитливіші учні досягають вищих результатів у навчанні.
4. М'ясо треба запікати в духовці біля п'ятидесяти хвилин.
5. Підкресліть підмет однією рисочкою й надпишіть над ним якою частиною мови він виражений.
6. Дякую вас за теплу атмосферу, смаколики й подарунки!
7. Вибачаюся! Я запізнився із-за заторів.

§ 4. ЛЕКСИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА. ЛЕКСИЧНА ПОМИЛКА. СЛОВО І КОНТЕКСТ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

- Ти справді думаєш, що зможеш перемогти в цих змаганнях?
- Так, я так гадаю.
- А на чому ти гадаєш: на картах чи на кавовій гущі?
- На кавовій гущі не гадають, а ворожать 😊
- Отакої!

А. Через яке слово сталося непорозуміння?

Б. Яка причина цього непорозуміння?

Лексичне значення слова — зміст слова; це історично закріплена у свідомості людей співвіднесеність слова з певним предметом, станом, дією, ознакою предмета та ін. Окрім лексичного значення, слова мають і *граматичне*, яке показує, до якої частини мови вони належать, які мають граматичні ознаки. Наприклад, лексичне значення слова *собака* — домашня тварина родини собачих, яку використовують для охорони, на полюванні та ін. Граматичне значення цього слова — відмінюваний іменник, однина, називний відмінок.

Лексичне значення відображає лише узагальнене поняття про предмет, явище чи ознаку, адже те саме слово може викликати в людей різні асоціації. Хтось, почувши слово *собака*, уявить пуделя, хтось — тер'єра, комусь спаде на думку просто цуценя, для когось *собака* (у певній ситуації) — лайливе слово, а для когось — це вірний друг. Отже, кожне слово має узагальнене значення, яке є для нього основним.

Більшість слів мові — багатозначні. У тлумачних словниках основне, пряме значення стоїть на першому місці (його позначають цифрою 1). Кожне наступне значення потроху віддаляється від головного, набуваючи статусу переносного (у словнику використовують скорочення *перен.*), наприклад, слово *летіти*.

ЛЕТІТИ, лечу, летиш, *недок.*

1. Пересуватися в повітрі за допомогою крил (про птахів, комах тощо). *У небі летіли гуси з далекого краю* (О. Довженко).

2. Те саме, що **падати**. *Раптом він посунувся вниз і зрозумів, що летить в улоговину* (Г. Тютюнник).

3. *перен.* Дуже швидко переміщатися (по землі, воді тощо); мчати, нестися. *Рипить сніжок, співає, санки летять під білії намети ялин лапятих* (Леся Українка).

4. *перен.* Швидко, непомітно проходити (про час). *І в'янеш ти, а дні летять, несуть все добре за собою* (Т. Шевченко).

5. *перен.* Линути думками, почуттями, помислами, душею до кого-, чого-небудь. *Він солодко вкладається на ліжко, усіма думками летючи до Уляни* (М. Стельмах).

Отже, значення багатозначного слова залежить від **контексту**: в одному реченні *летіти* — це пересуватися в повітрі за допомогою крил (*Пташка летить увись*), а в іншому — швидко відбуватися в часі (*Не помічаю, як летить час на відпочинку*). Якщо слово однозначне, то в будь-якому контексті його значення незмінне.

Лексичні норми регулюють вибір слова відповідно до змісту й мети висловлювання. Наприклад, якщо йдеться про посаду, то вживаємо слово **рятувальник**, але аж ніяк не *рятівник*. Порівняйте: *Викликали рятувальника з охоронної служби і Рятівником kota став випадковий перехожий*. Якщо сказати: «Рятувальником kota став випадковий перехожий», то це означатиме, що випадкового перехожого призначили на посаду рятувальника. Виходить нісенітниця. Плутанина близькозвучних слів призводить до **лексичної помилки**.

Лексичні помилки виникають унаслідок:

- 1) уживання слова в невластивому йому значенні;
- 2) невдалого добору синонімів;
- 3) сплутування близькозвучних слів (*паронімів*);
- 4) уживання зайвих слів (*плеоназм*);
- 5) повторення спільнокореневих слів (*тавтологія*);
- 6) калькування російських слів і словосполучень;
- 7) використання російських слів замість українських;
- 8) уживання беззмістовних слів, зайвих у мовленні (*слова-паразити*);
- 9) уживання фразеологізмів у невластивому значенні.

Не всі слова можуть між собою **сполучатися**, тож, поєднуючи їх, ми маємо передусім зважати на їхнє лексичне значення. Не можна поєднати прикметник *молода* з іменником *дівчина*, бо старих дівчат не буває. Так само не поєднуюваними є прийменник *біля* й сполука слів на позначення кількості або часу: не *біля*, а **близько одинадцятої години**; не *біля ста тисяч слів*, а **близько статисяч слів**. Порушенням лексичної сполучуваності є поєднання дієслова *розповсюджувати* з іменниками, що мають абстрактне значення: *розповсюджувати інформацію, новини, чутки*. Ні, **розповсюджують** конкретні предмети, наприклад **листівки, літературу, а інформацію, новини й чутки поширюють**.

Контекст, -у, ч. Закінчений за змістом уривок тексту, що дає змогу встановити значення слова, яке входить до його складу.

2. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. На концерті звучали лише популярні шлягери. 2. Служба в армії — громадянське доручення кожного чоловіка. 3. У моїй роботі лише одна невірна відповідь. 4. Ми познайомилися з тобою в травні місяці. 5. У тебе сім четвергів на тиждень — не можна так часто змінювати свою думку. 6. Самі смачні кулінарні вироби випікають італійські кулінари. 7. Я завжди пам'ятаю й не забуваю, коли день народження кожного члена моєї родини. 8. Мій тато користується авторитетом серед науковців. 9. Я всю неділю бив байдики, а на вихідних заходився працювати. 10. Я ніколи не приймав участь в учнівській олімпіаді. 11. Можеш розраховувати на нашу фірму: ми маємо кілька вільних вакансій.

А. Знайдіть лексичні помилки.

Б. Визначте, з якої причини кожну з них допущено (скористайтеся переліком, що в теоретичній частині).

В. Виправте ці помилки (*усно*).

3. Виберіть правильний варіант лексичної сполучуваності й запишіть його в зошит.

великий/крупний виграш
 замовте перші страви/блюда
 тренування з греблі/веслування
 малочисленні/нечисленні випадки
 працюємо біля/близько години
 визволення/звільнення від загарбників
 красномовний вираз/вислів
 в області/ділянці живота
 розкажи любу/будь-яку історію
 оливкове(а) масло/олія
 не дивлячись/незважаючи на негоду
 здобувати/отримувати освіту
 через кілька/пару хвилин
 поширювати/розповсюджувати плітки
 розв'язувати/вирішувати задачу
 складати/становити п'ять відсотків
 робочий/робітничий клас
 урок триває/продовжується 45 хвилин

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

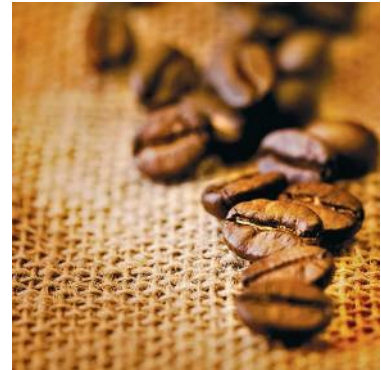
Яка кава краща?

Промислове значення *відіграють* два основні види кавових дерев: арабіка й робуста.

Арабіка *володіє* м'яким насиченим смаком і тонким ароматом. Росте у високогірних *містах* — від 600 м над рівнем моря. На її *долю* припадає три *четверті* світового виробництва кави.

Робуста менше залежна від зовнішніх умов: її плантації можуть *знаходитися* на нижніх частинах схилів. Водночас вона поступається арабіці за смаковими якостями: робуста міцніша й трохи гірка. До того ж цей сорт містить удвічі більше кофеїну.

Зазвичай у магазинах продають суміші обох сортів, змішаних у різних пропорціях.

- А. Перепишіть текст, замінивши виділені курсивом слова на нормативні.
 Б. Підкресліть головні й другорядні члени в останньому реченні. над кожним словом напишіть, якою частиною мови воно є.

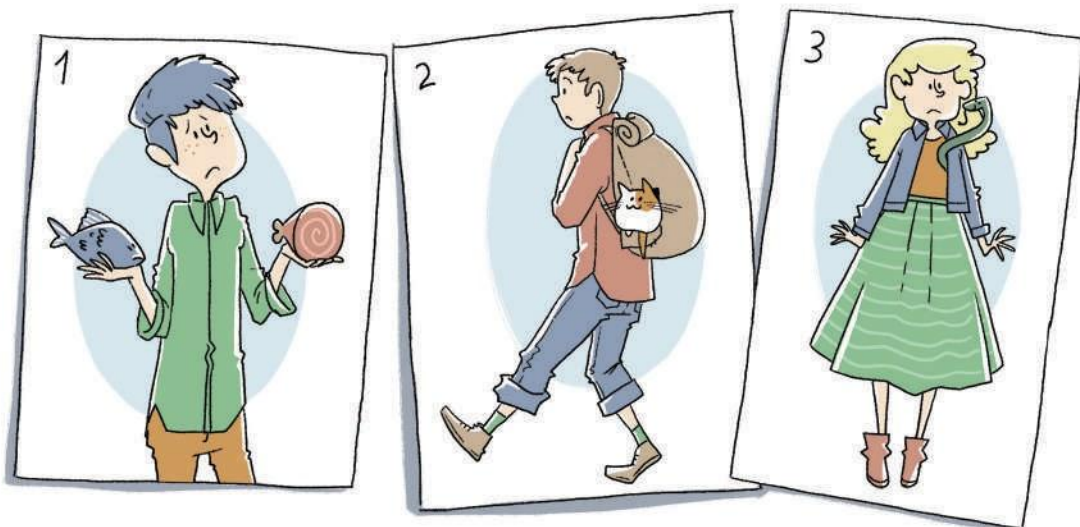
5. Виконайте тестові завдання.

1. Помилку допущено в рядку
 А творчий вечір
 Б схвальний відгук
 В тепла атмосфера
 Г пам'ятний сувенір

2. Помилку допущено в рядку
А прочитайте інструкцію
Б перевіряти паспорти
В дані не співпадають
Г не чути зауважень
3. Помилку допущено в рядку
А коврове покриття
Б шкіряна куртка
В молочний суп
Г свіжі овочі
4. Помилку допущено в рядку
А ухвалити рішення
Б запобігти помилці
В здійснити контроль
Г відвідати міроприємство
5. Помилку допущено в рядку
А на наступному тижні
Б за наступним будинком
В зробити наступним чином
Г розгорніть наступну сторінку
6. Помилку допущено в рядку
А як на світ народився
Б народитися в сорочці
В бути на восьмому небі
Г не чути землі під собою

6. Доберіть фразеологізм до кожної ілюстрації. Розкрийте значення цих стійких сполук слів, увівши їх у речення.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Вишиваний, вірші, усередині, горошина, гуртожиток.

Б. Перегляньте експрес-урок «ЛА¹те чи латЕ?» і законспекуйте його.

ЛАте чи латЕ?

ЗАУВАЖТЕ!

Прикро, коли лексичні помилки ми знаходимо в підручниках, посібниках, у текстах реклами, у мовленні дикторів та ін. Якщо ж відхилення від лексичної норми трапляються у великих за обсягом текстах українською, то їхню наявність можна хоч якось виправдати людським фактором: втома, неувважність, перевантаження та ін. але великий подив викликають лексичні помилки в назвах кінофільмів... наведемо щонайменше два приклади лексичних негараздів, що оселилися в кіноафішах.

I. сукня від кутюр чи от-кутюр?

мовні негаразди трапляються навіть у назвах фільмів. Читаю рекламу кінострічки «Помста від кутюр». на перший погляд, тут усе гаразд, але це не так. Чому ж? а тому що назву австралійського фільму перекладено, напевно, не з мови оригіналу — англійської, а з російської, тож частинку *от* сприйняли як прийменник *від*, порівняйте: російською *месьть от врага* — українською *помста від ворога*; *цветы от влюблённого* — *квіти від закоханого*; так само *месьть от-кутюр* — *помста від кутюр*.

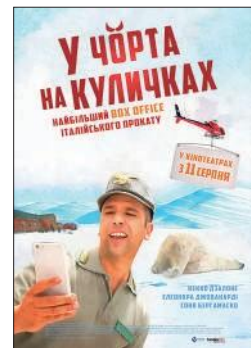
тут потрібно було б написати «Помста от-кутюр», адже *от-кутюр* — це слово французьке: перша частина *от* означає «високий», а друга *кутюр* — «пошиття» (високе пошиття). Це дослівний переклад, а взагалі словом *от-кутюр* називають мистецтво створення одягу високої якості, а ще — унікальний одяг від автора в одному екземплярі не для широкого загалу. убрання для широкого загалу — *прет-а-порте*.

II. У чорта на куличках... Де це?

нещодавно мою увагу привернула афіша італійського фільму «у чорта на куличках». Що означає ця назва? Що таке *кулички*? у словнику немає такого слова. Чому? тому що це дослівно перекладений російський фразеологізм, значення якого — «дуже далеко».

Перекладачі, напевно, полінувалися зазирнути до українського фразеологічного словника й знайти влучний відповідник, тим паче арсенал колоритних українських фразеологізмів із значенням «дуже далеко» доволі великий: *у чорта на болоті*, *за тридев'ять земель*, *на краю світу*, *у тридцятьому царстві*, *куди ворон і кісток не донесе*, *де Макар телят пасе* (з посібника О. Авраменка «100 експрес-уроків української. Частина 2»).

7. Відредагуйте речення.

1. Не всі композитори в дитинстві навчалися в музикальній школі.
2. На захід запросили тільки відомих зірок шоу-бізнесу.
3. Це невірна адреса, бо будинку 112 на вулиці Коцюбинського немає.
4. Свою автобіографію я написав за двадцять хвилин.
5. Настала тиша — з уст ні пари.
6. Робітники фірми «Світанок» зробили свою роботу раніше встановленого терміну.
7. Всю неділю ми працювали, а на вихідні поїхали відпочивати за місто.
8. Від нестачі кисню можна втратити свідомість.
9. Наша вулиця носить ім'я композитора Веделя.

¹ Великою літерою в слові умовно позначено наголошений склад для зручного пошуку потрібного уроку в мережі Інтернет (YouTube).

§ 5. СЛОВА ВЛАСНЕ УКРАЇНСЬКІ Й ЗАПОЗИЧЕНІ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

Індустріальна сфера деградує, якщо інвестори й топ-менеджери не реагують на девальвацію.

Промислова галузь занепадає, якщо вкладники й провідні керівники не зважають на знецінення грошей.

- А. Яке речення легше для сприйняття?
- Б. За яким принципом дібрано лексику в цих реченнях?

Запозичені (або **іншомовні**) **слова** становлять приблизно десять відсотків словникового запасу української мови. В українській мові вони «приспосовуються» до її граматичних і фонетичних особливостей. Наприклад, запозичене слово *аптека* не тільки відмінюється (*аптека, аптеки, аптеці* тощо), а й підлягає фонетичним законам української мови: кінцевий приголосний основи чергується з **ц** та **ч** при формо- і словотворенні (*аптека, аптеці, аптечний* — порівняйте: *рука, руці, ручний*).

Використання іншомовних слів виправдане в офіційно-діловому стилі, оскільки вони ввійшли до активного словника міжнародного спілкування й часто не мають відповідників в українській мові. До інтернаціоналізмів належать фінансові та юридичні терміни, терміни бухгалтерського обліку чи поштово-телеграфного зв'язку: *банк, конституція, бюджет, телефон, віза, копія, сума, штраф, аванс, адвокат*.

Використання значної кількості запозичених слів в офіційно-діловому й науковому стилях зумовлене прагненням до точності й однозначності викладу. Іншомовні слова зазвичай не багатозначні, тому своєю однозначністю й унеможливають неправильне сприйняття. Багато іншомовних слів стали науковими термінами: *інфінітив, синтаксис, тангенс, асимілювати, атом*.

Треба пам'ятати, що іншомовні слова потрібно використовувати передусім тоді, коли немає українського відповідника з тим самим обсягом значення: *телеграф, банк, баланс*. Не завжди виправданим є вживання іншомовних слів на зразок *аргумент (підстава, доказ), координувати (погоджувати), лімітувати (обмежувати)* та ін.

Недоречно поруч із запозиченим словом уживати власне українське пояснення: *власна автобіографія, вільна вакансія чи хронометраж часу*.

У розмовно-побутовому й художньому стилях іншомовних слів значно менше. Якщо й використовують, то здебільшого давно запозичені, усіма знані: *майдан, клас, кавун, солдат, пальто*. Хоча останнім часом — з розвитком інформаційних технологій — намітилася тенденція запозичувати й уживати іншомовні слова надміру: *юзер (користувач), контент (наповнення, зміст)* та ін. А окремі з них настільки суперечать законам милозвучності, що їх важко вимовляти: *лайфхак, мерчендайзер, продакт-плейсмент* та ін.

Мовознавці радять вдаватися до іншомовних слів лише за крайньої потреби — тоді, коли в українській мові немає прямого відповідника.

2. Доберіть до іншомовних слів власне українські відповідники.

Комфорт, конфронтація, толерантність, хобі, шеф, дефект, інформувати, медикаменти, коректив, домінувати, фотографія, спектакль, бібліотека, галстук, епоха, журнал, біографія, візит, горизонт, консенсус.

3. Прочитайте слова й виконайте завдання.

Барвінок, дистанція, аплодисменти, принтер, лев, папараці, аномалія, куліси, піксель, алфавіт, мул, пірс, хміль, тату, ціна, лампа, процент, сервер, тротуар, клас, сиквел, памперс, електрика, прогрес, ідея, граматика, фіаско.

А. Випишіть тільки ті запозичені слова, що мають власне українські відповідники.

Б. Доберіть до цих слів власне українські відповідники.

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Двері

Один мудрець шукав здібного й талановитого учня, щоб передати йому свої знання. Він вирішив зібрати всіх своїх численних учнів. Мудрець сказав їм:

— У мене виникла проблема, і я хочу дізнатися, хто з вас може вирішити її. Бачите позаду мене найбільші, найтяжчі й наймасивніші двері в усьому місті. Хто з вас зможе відчинити їх без сторонньої допомоги?

Деякі учні опустили голови: вони не могли вирішити цю проблему, інші обстежили двері, розглянули можливість використання важеля, особливості матеріалу й дійшли висновку, що із завданням годі впоратися.

Тільки один учень підійшов до дверей та (*ретельніше/скрупульозніше*) оглянув їх. Усі припускали, що двері замкнуті або заклинені, але насправді вони були ледь-ледь причинені. Учень глибоко зітхнув, (*зосередився/сконцентрувався*) і легенько штовхнув двері. Вони були (*сконструйовані/збудовані*) так бездоганно, що вистачило легкого поштовху, щоб відчинити їх.

Мудрець знайшов собі наступника. Він обернувся до решти учнів і сказав:

— Успіх у житті й роботі залежить від кількох визначних (*факторів/чинників*), і сьогодні ви могли спостерігати, як вони діють. По-перше, дозвольте свої чуття вичерпно дослідити й зрозуміти (*реальність, яка оточує вас/довкілля*). По-друге, не робіть поспішних і тому неправильних висновків. По-третє, будьте досить відважні, щоб ухвалювати рішення. По-четверте, ухваливши його, дійте впевнено й без сумнівів. По-п'яте, (*зосередьтеся/сконцентруйтеся*) і не шкодуйте своєї енергії та сили. І, урешті-решт, не бійтеся припуститися помилки (*Притча*).

А. Виберіть із дужок більш влучне слово.

Б. Обґрунтуйте свій вибір (*усно*).

В. стисло перекажіть притчу (*усно*).

ДО РЕЧІ...

Пуристи (борці за чистоту мови) прагнуть максимально очистити своє мовлення від запозичених слів, тому й пропонують власне українські відповідники до неологізмів на зразок: *дедлайн* — *реченець*, *селфі* — *самчик*, *лайк* — *уподобайка*, *кавер* — *переспів*, *чизкейк* — *сирник*, *акаунт* — *обліковка*, *брауні* — *брунатики*, *пазли* — *складанка*.

- Як ви ставитеся до таких власне українських відповідників?

5. Виконайте тестові завдання.

1. Правильно дібрано власне український відповідник у рядку

А експресивний — запопадливий
Б оригінальний — винятковий
В економічний — ощадливий
Г актуальний — важливий

2. Правильно дібрано власне український відповідник у рядку

А економний — ощадливий
Б інноваційний — застарілий
В естетичний — поведінковий
Г етичний — чарівний

3. Правильно дібрано власне український відповідник у рядку

А ідентифікований — визначальний
Б фундаментальний — ґрунтовний
В асимільований — забутий
Г деструктивний — убогий

4. **НЕ МАЄ** власне українського відповідника іншомовне слово

А фонетичний
Б дискомфортний
В тригонометричний
Г диференційований

5. установіть відповідність.

Іншомовне слово

1 толерантний
2 синхронний
3 абсолютний
4 гіпотетичний

Власне українське слово

А останній
Б терпимий
В цілковитий
Г одночасний
Д припущений

6. установіть відповідність.

Іншомовне слово

1 одіозний
2 креативний
3 автентичний
4 екстраординарний

Власне українське слово

А творчий
Б справжній
В винятковий
Г неависний
Д пересічний

6. Розгляньте світлини з назвами київських кав'ярень і виконайте завдання.

А. Поміркуйте, чому українські підприємці дають своїм закладам громадського харчування переважно іншомовні назви. Причиною схилення перед чужоземним, на вашу думку, є рабська психологія власників, їхній комплекс меншовартості чи, може, щось інше? Вкладіть свої роздуми письмово (*п'ять–сім речень*).

Б. Запропонуйте в роздумі свої назви кав'ярень, використавши власне українську лексику.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Дано, данина, підданий (*ім.*), підданий (*дієприкм.*), догмат.

Б. Перегляньте експрес-урок «Чи є в українській мові слово *точка*?» і перекажіть його.

Чи є в українській мові слово *точка*?

Догмат, -а, ч. Положення релігійного віровчення, що визначається за незаперечну, вічну, незмінну, Богом дану істину.

Підданий, -а, -е. Дієприкметник, утв. від *піддати*. *Метал, підданий обробці ударами.*

Підданий, -ого, ч. Особа, яка перебуває в підданстві певної держави, влади, правителя.

Підданство, -а, с. належність особи до певної держави, здебільшого з монархічною формою правління.

7. Доберіть до запозичених слів, де це можливо, власне українські відповідники. Запишіть їх у зошит за зразком.

Зразок: фундатор — засновник.

Азарт, ноутбук, аналіз, ніпель, голкіпер, офшор, сквош, деградація, дуель, трансфер, інтервенція, кримінальний, тирамісу, скаут, маска, фірма, тендер, еквівалент, тюнінг, момент, фонтан, тренд, натуральний, тоталізатор, фон, ревізія, фіктивний, шлягер, хостинг, фактор.

§ 6. ЛЕКСИЧНІ ТА ФРАЗЕОЛОГІЧНІ СИНОНІМИ, АНТОНІМИ. СИНОНІМІЧНЕ БАГАТСТВО МОВИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

Вишукане поведження, стильний одяг, милосердя, аристократизм — ознаки чоловіків і жінок, яких бачимо на світлинах.

Витончені манери, модне вбрання, співчутливість, шляхетність — прикмети панів і панянок, яких споглядаємо на фотографіях.

- А. Чи відрізняються речення за змістом?
- Б. Чи можна сказати, що синоніми в обох реченнях абсолютно тотожні?

Синоніми (грецьк. *synonymos* — однойменний) — **близькі за значенням слова**: *горизонт, обрій, небосхил, крайнебо, виднокруг, овид*. Вони відрізняються лише відтінками значення (*хотіти, жадати*); стилістичним забарвленням (*базікати* — розмовне, *говорити* — нейтральне); можливістю поєднуватися з іншими словами (*дефект* у товарі, *недолік* у роботі, *вада* в характері людини — аж ніяк не скажеш: *дефект у характері людини*). Синоніми можуть бути й тотожними за значенням: *століття* — *сторіччя*, *процент* — *відсоток*, *мовознавець* — *лінгвіст*. Синонімічний ряд іноді налічує кілька десятків слів, проте одне з них стрижневе, навколо якого й групуються синоніми: *іти, прямувати, простувати, ступати, крокувати, маршувати, чимчикувати, шкандибати* та ін. У цьому синонімічному ряду стрижневим є слово *іти*: воно є носієм загального значення й стилістично нейтральне.

Одна з важливих функцій синонімів у мовленні — різноманітність викладу, уникнення повторів (тавтології). За допомогою синонімів можна виділити, підсилити, уточнити, оцінити, а отже, якнайкраще висловити думку. М. Рильський писав: «Багатство синонімів — одна з питомих ознак багатства мови взагалі. Уміле користування синонімами, тобто вміння поставити саме те слово й саме на тому місці — невід’ємна прикмета доброго стилю, доконечна риса справжнього майстра».

Окрім слів (**лексичні синоніми**), у синонімічні зв’язки можуть вступати і фразеологізми (**фразеологічні синоніми**), порівняйте: *як мокро горить* — *наче три дні не їв* (повільно); *доводити справу до кінця* — *ставити крапку над «і»* (завершувати). Значення деяких фразеологізмів можна пояснити одним словом (*семимильними кроками* — швидко), а інші потребують пояснення кількома словами (*у степу й хриць* — м’ясо; *на безлюдді й Хома* — чоловік; *у лісі й опеньки* — м’ясо — якщо немає кращого, то будеш радий уже будь-якому). Фразеологічні синоніми можуть бути близькими, а не тотожними за значенням. Наприклад, стійкі сполуки *як віл, як звір, як проклятий* хоч і мають загальне значення (з великим напруженням працювати), проте відрізняються відтінками: *як віл* — без утоми багато й старанно працювати; *як звір* — несамовито працювати; *як проклятий* — працювати не перестаючи, не даючи собі відпочинку.

Антоніми (грецьк. *anty* — проти й *опута* — ім'я) — **протилежні за значенням слова: темний — світлий, сидати — уставати, пекло — рай**. Антоніми переважно належать до однієї частини мови. Вони об'єднуються не в ряди, а в пари: *жорстокий — ніжний, весело — сумно*. Антонімами можуть бути лише слова з діаметрально протилежним значенням. Багатозначні слова можуть мати антоніми як для прямих значень (*суха тканина — мокра тканина*), так і для переносних (*суха розмова — тепла розмова*).

В антонімічні зв'язки можуть вступати і фразеологізми: *куди вода несе — пливти проти течії; хоч греблю гати* (багато) — *як кіт наплакав* (мало).

Також бувають **контекстуальні антоніми**, які **вступають в антонімічні відношення лише в певному контексті**: *Співай, ридай і будь готовий замість лаврового тернового вінець узяти на чоло* (М. Старицький).

2. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. В далечині туманній, темній, димній злилися низина і вишина (Є. Маланюк). 2. На обличчі лежав вираз безнадії й розпачу (В. Собко). 3. Занедужала перше мати: таки вже старенька була; похиріла неділь зо дві, та й переставилася (Марко Вовчок). 4. Ніч коротка — довга розлука, що ж мені суджено — щастя чи мука? (Леся Українка). 5. Стережете панське добро? Ха-ха! Пильнуйте, пильнуйте, щоб не пропало (М. Коцюбинський). 6. І десь там юрми, натовпи, там люди! 7. О, як їм їлося, вминалося, хрумтілося із мокрих жмень! 8. І раптом дощ. І злива. І гроза (Л. Костенко). 9. Не знаний нам початок і кінець, не розуміємо таємну ліру, коли життя спітає у вінець в незнаний черзі віру і зневіру. 10. І життя не стоїть, а йде з гострим сміхом і гострим плачем. 11. Душа дозріє, сповниться відразу подвійним смаком — меду чи полину (О. Теліга).

- А. Знайдіть синоніми й антоніми.
- Б. Визначте, які з них контекстуальні.

3. Терепишіть речення, поставивши пропущені літери, і виконайте завдання.

1. Дома я тобі утру маку! 2. Я зараз як втру тобі часника, то надовго забуд..ш про т..атри. 3. Буря дуби на цурпалки трощить, а травичку тільки наг..нає. Тому не спіши, Ол..ксандре, поперед батька в пекло. 4. Усе, про що ми говорили, пішло кобилі під хвіст (М. Стельмах). 5. Король той має жінку, що в гречку не полізе. 6. Я скоріше дуба вріжу, ніж м..не поставлять на коліна (Л. Костенко). 7. Та провчу ж, провчу, тітусю, так що до нових віників буде пам'ятати (П. Загребельний). 8. Кіт заснув і в вус не дує, а собака сторожує (Є. Гуцало). 9. Після бур і потрясінь бр..ду зб..нтеж..ний додому, мов по жаринах блудний син (Б. Черепков). 10. Ніколи не кр..вили ми душею, ділили щастя з добрими людьми (П. Перебийніс). 11. Чи мож..те утямки взяти ви, що горя мав я вище голови (М. Зеров). 12. Давно вже не т..чуть молочні ріки для мене в к..с..левих б..р..гах (І. Муратов).

- А. Знайдіть фразеологізми й поясніть їхнє значення.
- Б. Визначивши синтаксичну роль фразеологізмів, підкресліть їх.

4. Прочитайте вірш і виконайте завдання.

Комусь — щоб хліба скибка,
комусь — щоб тільки лаври.
Одна душа — як скрипка,
а друга — як литавра.

А тут не все так чітко.
То крила, то вериги,
Від Баха — до чечітки.
Від «чижика» — до Гріга.

Від ніжного ноктюрна —
до громових симфоній.
Від буйного обурення —
до сміху саксофонів.

Всі голоси природи,
всі види й різновиди,
від голосу народу —
до писку індивіда.

Все в душу входить вперто.
Ввійшло — навек зосталось.
Оце такі концерти.
Аж серце надірвалось.

Л. Костенко

- А. Знайдіть контекстуальні антоніми. Яку роль вони виконують у творі?
Б. Який художній засіб, побудований на антонімах, ужито у вірші кілька разів?
В. Визначте провідний мотив вірша Л. Костенко «Комусь — щоб хліба скибка...».

Литавра, -и, ж. ударний музичний інструмент, що має форму півкулі, отвір якої затягнений шкірою; різновид барабана.

Вериги, -иг, *мн.*, *заст.* Залізні ланцюги, пута, які носили на руках або на тілі релігійні фанатики з метою самокатування.

Чечітка, -и, ж. 1. *орн.* невеликий співучий птах родини в'юркових. 2. Чіткий за ритмом танець з частим постукуванням підшви й каблука об підлогу; мелодія цього танцю.

Ноктюрн, -а, ч. Одночастинний музичний твір наспівного, ліричного, мрійливого характеру.

5. Виконайте тестові завдання.

1. синонімічним є ряд слів

А курйозний, смішний, комічний, кумедний
Б крикливий, галасливий, горластий, голосовий
В красномовний, золотоустий, говіркий, пишномовний
Г короточасний, скороминущий, нетривалий, миттєвий

2. синонімічним є ряд слів

- А** засмокуватися, грузнути, застрягати, стругати
Б гостинний, хлібосольний, привітний, щирий
В волохатий, кошлатий, ворсистий, хутряний
Г гідність, честь, достойність, чесність

3. антоніми подано в рядку

- А** помисливий — легковажний
Б схарапуджений — бадьорий
В опецькуватий — лагідний
Г знавіснілий — спокійний

4. Контекстуальним антонімом до слова *небо* може бути

- А** гора
Б море
В хмара
Г земля

5. установіть відповідність.

Слово

- 1** огрядний
2 кремезний
3 вайлуватий
4 чепурний

Синонім

- А** широкоплечий
Б неповороткий
В тендітний
Г опасистий
Д охайний

6. установіть відповідність.

Слово

- 1** млявий
2 мінливий
3 буденний
4 упереджений

Антонім

- А** запопадливий
Б бадьорий
В казковий
Г зверхній
Д стійкий

7. установіть відповідність.

Фразеологізм

- 1** робити з мухи слона
2 як мокре горить
3 лизати руки
4 узяти гору

Синонім

- А** скакати на задніх лапках
Б горобеня жовтодзьобе
В покласти на лопатки
Г наче три дні не їв
Д згущувати фарби

8. установіть відповідність.

Фразеологізм

- 1** співати дифірамби
2 купатися в золоті
3 розправити крила
4 гнути кирпу

Антонім

- А** поливати поміями
Б пливти проти течії
В голий як бубон
Г скласти зброю
Д гнути шию

6. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

- Як ти? Оговтався після вчорашнього?
- Ой, не питай... Ти бачив погляд тренера після того, як я програв.
- Забудь і більше не згадуй.
- Думаєш, легко забути? Я підвів команду...
- Нічого, тренуйся — і наступного разу покараєш свого супротивника.
- До наступних змагань ще довго.
- От і добре: матимеш час. Я впевнений, що наступного разу ти переможеш.
- Дякую за підтримку. До речі, як твої стосунки з Мариною?
- Покращилися. Уже не гнівається. Сьогодні йдемо в кіно!
- А ти вмієш підлещуватися!
- Ні, я вибудовую стосунки.

А. Перепишіть діалог, замінивши окремі слова фразеологічними синонімами з довідки.

Довідка: викинути з голови, скреготати зубами, узяти гору, скакати на задніх лапках, ціла вічність, зазнати фіаско, намилити шию, прийти до тями.

Б. над кожним словом останніх двох реплік надпишіть, якою частиною мови воно є.

В. Прочитайте записаний діалог за ролями.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Донька, дочка, дрова, жалюзі, заробіток.

Б. Перегляньте експрес-урок «Паперовий стакан чи паперова склянка?» і перекажіть його.

Паперовий стакан чи паперова склянка?

7. Прочитайте фразеологізми й виконайте завдання.

Кури не клюють; кіт наплакав; як у Бога за дверима; хоч вовком вий; горобцям дулі давати; лопатою горни; крапля в морі; аж кишить; сиденьки справляти; як у Бога за пазухою; на заячий скік; хоч з мосту та в воду; як піску морського; ханьки м'яти; бити байдики; по зав'язку; лежати лежнем; ні проїхати, ні пройти; як вареник у сметані; хоч головою об стіну бийся.

А. Згрупуйте фразеологізми за значенням (*письмово*).

Ледарювати: ... .

Багато: ... .

Мало: ... .

Безвихідь: ... .

Безтурботно: ... .

Б. напишіть розповідь про цікавий випадок із свого життя (*п'ять—сім речень*), використавши по одному фразеологізму з кожної групи.

§ 7. ПАРОНІМИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Ліза Мейтнер — перша в Німеччині жінка-фізик — змогла здобути вчений ступінь на початку 20-х років ХХ ст. Назва її дисертації «Проблеми космічної фізики» якомусь журналістові здалася неможливою, і в газеті було надруковано «Проблеми косметичної фізики».

- А. Чому журналіст замінив слово *космічної* на близькозвучне?
Б. Як називають близькозвучні слова?

Пароніми (пари слів) — **близькі за звучанням слова**: *музичний* — *музикальний*, *уява* — *уявлення*. Пароніми можуть бути близькими за значенням (*повідь* — *повінь*), протилежними (*логічний* — *алогічний*), а найчастіше — різними (*орден* — *ордер*).

Незначна відмінність у вимові паронімів призводить до помилок, причиною яких є неувважність або неналежний рівень мовних знань.

У художній літературі пароніми використовують для створення каламбурів: *Прийомний син барона був баран* (Л. Костенко).

2. Розподіліть пароніми за значенням так:

- а) синонімічні — ... ;
б) антонімічні — ... ;
в) різні за значенням — ... .

Дипломат — дипломант, крикливий — кричущий, плоский — плаский, слимак — слизняк, кристал — кришталь, регрес — прогрес, ніготь — кіготь, уява — уявлення, еміграція — імміграція, степінь — ступінь, капля — крапля, густо — пусто, рипіти — скрипіти, експорт — імпорт, доля — воля, уподібнення — розподібнення, радити — раяти, імпресіонізм — експресіонізм, привабливий — принадливий.

3. Розкрийте лексичне значення паронімів (за потреби скористайтеся «Словопедією» — slovopedia.org.ua).

Адресат — адресант, дипломат — дипломант, мимохідь — мимохіть, танк — танкер, уява — уявлення, музичний — музикальний, особистий — особовий, жилий — житловий, громадський — громадянський, змерзнути — замерзнути.

4. утворіть словосполучення, вибравши з дужок потрібне слово.

Дружний, дружній (тон, колектив); дощовий, дощовитий (день, черв'як); ожеледь, ожеледиця (на деревах, на дорогах); корисний, корисливий (мета, підручник); паливо, пальне (природне, дизельне).

ЗАУВАЖТЕ!

таких слів, як *дорожний*, *природній* та *зворотній*, в українських словниках немає, тому їх треба уникати.

5. Виконайте тестові завдання.

1. установіть відповідність.

Слово

- 1 талан
- 2 талант

Лексичне значення слова

- А** обдарування
- Б** пташка
- В** доля

2. установіть відповідність.

Слово

- 1 вдача
- 2 удача

Лексичне значення слова

- А** видавання
- Б** характер
- В** успіх

3. установіть відповідність.

Слово

- 1 вступ
- 2 уступ

Лексичне значення слова

- А** управління
- Б** виступ, виїмка
- В** початок твору

4. установіть відповідність.

Слово

- 1 промінь
- 2 пломінь

Лексичне значення слова

- А** полум'я
- Б** жевріння
- В** смужка світла

5. установіть відповідність.

Слово

- 1 глуз
- 2 глузд

Лексичне значення слова

- А** розум
- Б** поливка
- В** висміювання

6. установіть відповідність.

Слово

- 1 зумовити
- 2 обумовити

Лексичне значення слова

- А** зробити застереження
- Б** спричинити
- В** запобігти

6. Розгляньте ілюстрації й виконайте завдання.

1

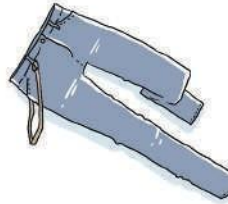
3

2

4

А. Доберіть до назв зображених предметів відповідне означення: *ефектний* або *ефективний*. утворені словосполучення запишіть.

Б. складіть речення, використавши пароніми *ефектний* та *ефективний*.

ЗАУВАЖТЕ!

Пароніми можуть забезпечувати музичність поетичної фрази, митці їх часто використовують для створення рими, зокрема й Л. Костенко.

* * *

Я порушила всі *табу*.
Нарвані квіти мої у *Нірвані*.
Пасеться обов'язків цілий *табун*,
а я цілую тебе у вігвамі.

* * *

ах, заспокойтесь, нащо ці *баталії*?
Ця ваша злість безсила і нудна,
Отак би взяти за тоненьку *талію*
І поцілунком випити до дна.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Зручний, зрання, застібка, заслання, зубожіння.

Б. Перегляньте експрес-урок «Адрес і адреса» і поясніть, у чому полягає відмінність між використаними в темі уроку словами.

Адрес і адреса

7. Виконайте завдання.

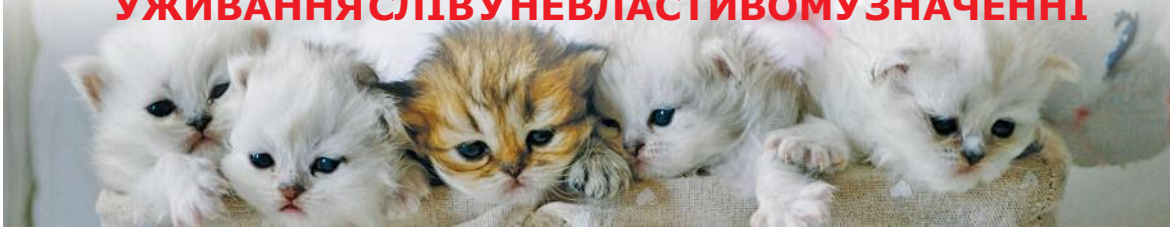
А. З кожним паронімом складіть речення так, щоб стало зрозумілим значення, з яким його вжито.

Зразок: компанія — кампанія. Компанія «Samsung» готує рекламну кампанію для Західної Європи.

Пам'ятник — пам'ятка, показник — покажчик, гривна — гривня.

Б. Обіграйте пароніми за допомогою ілюстрацій (за бажанням).

§ 8. ПОРУШЕННЯ ЛЕКСИЧНОЇ НОРМИ. КАЛЬКИ З ІНШИХ МОВ. УЖИВАННЯ СЛІВ У НЕВЛАСТИВОМУ ЗНАЧЕННІ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

Ольга:

— Ти питаєш, що саме я люблю з хатніх справ? Звичайно ж, прання: на кнопку натиснула — і пральна машина старається за тебе! Ати?

Андрій:

— Я люблю гладити одяг.

Ольга:

— А я люблю гладити кота Мурчика: він такий пухнастий!

А. Хто вжив слово в невластивому йому значенні? Яке це слово?

Б. Яка причина виникнення цієї помилки?

Найпоширенішими випадками порушення лексичної норми є:

- використання росіянізмів: *бабушка (бабуся), вкусний (смачний), папа (тато), получається (виходить), сутки (доба), стоїти (коштувати)*;
- тавтологія (уживання спільнокоренових слів в одному реченні): *Щонеділі наша донька відвідує недільну школу*;
- плеоназм: *період часу, головні пріоритети, повернувся назад іншою людиною*;
- калькування (здебільшого з російської мови): *співпадіння обставин (збіг обставин), вірна відповідь (правильна відповідь)*;
- уживання слів у невластивому їм значенні: *призводити до перемоги (приводити до перемоги), музикальна школа (музична школа)*.

2. Відредагуйте словосполучення й запишіть їх.

Часто співпадати, малочисельні випадки, зробити слідуючим чином, добре відношення до навчання, являтися студентом, трьохденний термін, приймати участь, підписуватися на газети, приймати до уваги, робити вигляд, маленька рисочка, головна суть роману, по крайній мірі.

3. Запишіть словосполучення, замінивши росіянізми літературними відповідниками.

Бувший працівник, не получається досягнути вершини, зробити об'яву, вияснити деталі, положить ручку, розкрийте зошит, не бачити друг друга, не мішай працювати, не заставляйте дитину їсти, бджолиний яд, зупинити ікоту, жажда від спеки, важко похудати, розширені зрачки.

ДО РЕЧІ...

Калька (фр. *calque* — копія), **калькуван ня** — особливий вид запозичення; утворення нового фразеологізму або слова шляхом буквального перекладу іншомовного відповідника, наприклад: *хмарочос, хмародряп* — нім. *Wolkenkratzer* (*Wolken* — хмари + *kratzen* — дерти, дряпати); *місяцехід* — рос. *луноход*; *приймати участь* — рос. *принимать участие* (правильно сказати: *брати участь*).

4. Розгляньте рекламні матеріали, знайдіть у них помилки й виправте їх.

5. Виконайте тестові завдання.

- Помилку допущено в рядку
  - А затребуваний спеціаліст
  - Б величезний будиночок
  - В полохлива тваринка
  - Г недбале ставлення
- Помилку допущено в рядку
  - А багаточисленні випадки
  - Б непереборне бажання
  - В уповільнена реакція
  - Г тривалі перемовини
- Помилку допущено в рядку
  - А учбовий процес
  - Б виховний момент
  - В навчальний корпус
  - Г дидактичний прийом
- Помилку допущено в рядку
  - А гумові чоботи
  - Б воєнна форма
  - В захисний колір
  - Г яскраваналіпка
- Помилку допущено в рядку
  - А усвідомити своє покликання
  - Б читати фантастичний роман
  - В листати сторінки журналу
  - Г написати останню главу
- Помилку допущено в реченні
  - А Я рахую, що перспектива в нас є.
  - Б Я думаю, що нам не треба поспішати.
  - В Я переконаний, що до вечора ми ще встигнемо.
  - Г Я вважаю, що нам треба бути уважнішими.

6. Опишіть атмосферу, яка панує на світлині французького фотографа Ф. Пейранна (*п'ять–сім речень*). скористайтеся планом.

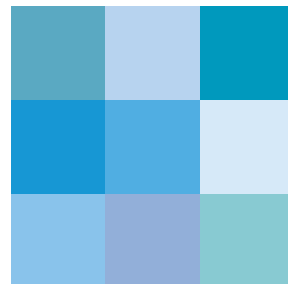
План

1. Які кольори переважають?
2. Що навіює відчуття тепла та свіжості?
3. Якими ви бачите людей на світлині?
4. З чого видно, що родина щаслива?
5. Яке ваше враження від побаченого?

ЗАУВАЖТЕ!

Блакитний — колір із довжиною хвилі приблизно від 450 до 485 нанометрів, діапазон — між зеленим і синім, ближче до синього; п'ятий колір веселки. Для позначення синього, блакитного кольорів та їхніх відтінків використовують слова: *голубий, бірюзовий, сапфіровий, лазуровий, світло-синій, темно-синій, яскраво-синій, колір морської хвилі, аквамариновий* (світлий відтінок блакитного кольору; зеленувато-блакитний), *ультрамариновий, ніжно-блакитний, блаватний* (блават — волошка), *волошковий*.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Закінчити, застібка, завдання, експерт, еретик.

Б. Перегляньте експрес-урок «*Чоловік чи мужчина?*» і скажіть, чи можна обидва заявлені в темі слова вживати на позначення особи чоловічої статі.

Чоловік чи мужчина?

7. Відредагуйте словосполучення й запишіть їх.

Співставляти дані, багаточисленні порушення, всезагальне обговорення, слідуюча зупинка, являтися лідером, приймати міри, на протязі тижня, добре відношення, молода дівчина, перший дебют, повне фіаско, повістка дня, здавати іспит, потерпіти поразку, сто років тому назад, привести приклад, нанести шкоду.

§ 9–10. ОСНОВНІ ГРУПИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ. БАГАТОЗНАЧНІСТЬ, СИНОНІМІЯ Й АНТОНІМІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

Жінка спілкується по телефону, а поруч — її маленький син.

— Олюню, та я на проведенні конференцій уже собаку зїла!

— Мамо, а хіба люди їдять собак?

— Ні, дорогенький! «Зїсти собаку» означає багато знати й уміти.

— Так, може, і мені собаку зїсти, щоб багатознати?

А. Чому син неправильно зрозумів маму?

Б. наведіть приклади фразеологізмів зі словом *собака*.

Фразеологізм, або **фразеологічний зворот** (грецьк. *phrasis* — вислів, зворот і *logos* — поняття, учення) — **стійка сполука слів, яка за значенням дорівнює одному слову**: *розбити глек* — посваритися, *на краю світу* — далеко.

За злитістю компонентів фразеологізми поділяють на чотири основні групи.

фразеологічні зрощення	зміст не впливає із значення компонентів	<i>собаку зїсти</i> (бути майстром у якійсь справі), <i>точити ляс</i> (вести пусті розмови), <i>піймати облизня</i> (зазнати невдачі)
фразеологічні єдності	зміст певною мірою зумовлений значенням слів-компонентів	<i>тримати камінь за пазухою</i> (приховувати недобрі наміри), <i>зробити з мухи слона</i> (перебільшити щось), <i>танцювати під чужу дудку</i> (діяти не за власним бажанням, перебувати під чийось впливом)
фразеологічні сполучення	значення кожного слова є чітким, але один із компонентів має зв'язане значення	<i>брати участь</i> , <i>розквасити носа</i> , <i>згорати із сорому</i> , <i>зачепити за живе</i> , <i>ужити заходів</i>
фразеологічні вирази	усі компоненти мають вільне значення (прислів'я, приказки, афоризми, вислови відомих людей)	<i>Баба з воза — кобилі легше</i> . <i>Сім раз відмір — один раз відріж</i> (Народна творчість). <i>І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь</i> (Т. Шевченко).

Фразеологізми є експресивним засобом мови, ними можна влучно й дотепно висловити думку, дати оцінку.

Як і слова, фразеологізми можуть вступати в **синонімічні** (*бити байдики* — *і за холодну воду не братися*) й **антонімічні зв'язки** (*під носом* — *куди Макар телят не ганяв*). Крім того, вони можуть мати кілька значень, тобто бути **багатозначними**, наприклад:

роззявити рота —

1) говорити, казати що-небудь: *Рота як слід він не вспіє роззявити — зараз готове все* (П. Грабовський);

2) уважно слухати: *Ухаті слухали, роззявивши роти, намагаючись не пропустити жодного слова* (Я. Качура);

3) бути дуже враженим чимось: *Глухі діди роти пороззявляли, бо ще ніколи не бачили таким збудженням свого Зарубу* (В. Кучер);

4) бути неуважним: *Ну, гони биків, чого рота роззявив?* (Г. Тютюнник);

5) посягати на що-небудь: *На чуже добро ще змалку рота роззявляє* (С. Голованівський).

Фразеологізми мають різне стилістичне забарвлення, вони бувають розмовними, просторічними, фольклорними, книжними й нейтральними.

розмовні фразеологізми	у побутовому спілкуванні й художній літературі	<i>цей кіт не валявся, ні в які ворота не лізе</i>
просторічні фразеологізми	у побутовому мовленні для зниженої характеристики	<i>напхати пельку, хай тобі грець</i>
фольклорні фразеологізми	в усній народній творчості	<i>ні в казці сказати, ні пером описати; тридев'яте царство</i>
книжні фразеологізми	у наукових і публіцистичних текстах, рідше — у художніх	<i>мертва точка, осідлати Пегаса, яблуко розбрату</i>
нейтральні фразеологізми	в усіх стилях	<i>в усякому разі, відігравати роль</i>

2. Доведіть належність кожного фразеологізму до своєї групи.

Фразеологічні зрощення: збити з пантелику, ускочити в халепу, притча во язицех.

Фразеологічні єдності: пальцем не поворухнути, ложка дьогтю в бочці меду, гнути спину.

Фразеологічні сполучення: брати участь, порушити питання, здобути перемогу.

Фразеологічні вирази: «Борітеся — поборете!», коней на переправі не міняють, воду решетом не носять.

3. Проілюструйте значення фразеологізмів зі словом *каша*.

Дати березової каші, плюнути в кашу, заварити кашу, каші не зварити, мало каші з'їв, не дати наплювати собі в кашу, скуштувати каші, скуштувати гарбузової каші.

Довідка: скривдити когось, не домовишся, побити кого-небудь, дістати відмову при сватанні, зазнати багато горя, недосвідчений, затіяти щось дуже складне, відстояти себе.

4. Прочитайте уривок з повісті та виконайте завдання.

На другий день уже було відомо, що чортяка мене не вхопить, бо я вночі ні разу не бухикнув. Тому дід зауважив, що я відчайдух і весь удався в нього, а мати сказала, що — в оглашенного. Після цього ми з дідом перезирнулися, усміхнулися, мати посварилася на

мене бровами й кулаком, а бабуня вирішила повести свого безклепкого внука до церкви. Там я мав і покаятися, і набратися розуму, якого все чомусь не вистачало мені. Та я не дуже цим і журився, бо не раз чув, що такого добра бракувало не тільки мені, а й дорослим. І в них теж чогось вискакували клепки, розсихались обручі, губилися ключі від розуму, не варив баняк, у голові літали джмелі, замість мізків росла капуста, не родило в черешку, не було лою під чуприною, розум якось утулявся аж у п'яти й на в'язах стирчала макітра... (М. Стельмах).

- А. Знайдіть і выпишіть фразеологізми.
 Б. Розкрийте значення кожного з них.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Фразеологізмом є сполука слів

- А** перша книжка
Б перша скрипка
В перша любов
Г перша атака

2. Книжним є фразеологізм

- А** посіяти іскру
Б без задніх ніг
В і конем не об'їдеш
Г у кишені бряжчить

3. Просторічним є фразеологізм

- А** ускочити вище халяв
Б кров з молоком
В заткнути пельку
Г водити за ніс

4. устанівть відповідність.

Фразеологізм

- 1** вибілювати зуби
2 валятися в ногах
3 вискочити на сухе
4 виносити сміття з хати

Значення фразеологізму

- А** розголошувати таємниці
Б уникнути покарання
В принижуватися
Г сміятися
Д плакати

5. устанівть відповідність.

Фразеологізм

- 1** у чорта на болоті
2 плентатися у хвості
3 пробирають дрижаки
4 у степу й хрущ — м'ясо

Синонім

- А** пасти задніх
Б п'яте колесо до воза
В на безлюдді й Хома — чоловік
Г зуб на зуб не попаде
Д неблизький світ

6. установіть відповідність.

Фразеологізм	Антонім
1 жовтодзьобе горобеня	А пальця в рота не клади
2 мухи не скривдить	Б топтати в болото
3 підносити до неба	В бути під конем
4 темний ліс	Г як на долоні
	Д битий жак

6. Прочитайте тексти й виконайте завдання.

А хура й досі там, а віз і нині там

Журналісти часто послуговуються висловом з байки І. Крилова *а віз і нині там* (коли хочуть емоційно висловитися про те, що якийсь діло не йде). Нічого поганого в тому, звичайно, немає, треба збагачувати палітру виразових засобів. Прикро лише те, що майже ніхто не згадує українського вислову з байки Л. Глібова *а хура й досі там*. Можливо, бояться рідко-вживаного тепер слова *хура* (великий віз або сани для перевезення вантажів і людей). Але ж незнання якогось слова не є підставою для ігнорування цілого фразеологізму.

Впадати (а не кидатися) в око (очі, вічі)

«Перше, що *кинулось у вічі*, коли ми зайшли до музею, була цілковита занедбаність його приміщень», — читаємо в одній із газет. *Кидатися у вічі* в українській мові (на відміну від рос. *бросаться в глаза*) не є фразеологічним зворотом, тобто не має цілісного значення, а сприймається буквально: хтось кинувся комусь у вічі й, можливо, видряпав їх. Поняття «привертати увагу» відтворюється фразеологізмом *впадати в око (в очі, вічі)*: «Вутанька Гуслиста з першого дня *впала юнакові в око*» (О. Гончар). Тож у наведеному уривку тексту потрібно було написати: «Перше, що *впало в око*, коли ми зайшли до музею...»

Грати роль і відігравати роль

Вислів *грати роль* доречний у застосуванні до акторів або до людей, які видають себе за когось. У переносному значенні використовуємо словосполучення *відігравати роль*. Синтаксично незграбне речення з газетного тексту «Сам собою цей факт *зіграє немаловажну* (калька російського слова!) *роль* для припинення міжрелігійних конфліктів» треба відредагувати так: «Цей факт *відіграє неабияку роль* у припиненні міжконфесійних конфліктів». Пор.: «Того вечора я *грала зовсім іншу роль*» (Леся Українка); «Педагогічна діяльність Софії Русової *відіграла велику роль* у розвитку українського шкільництва» (газ.) (За О. Пономаревим).

- А. Перекажіть прочитаний матеріал.
- Б. складіть текст рекомендаційного характеру на тему «Як уникати конфліктів з друзями», використавши фразеологізми, про які ви дізналися з досліджень О. Пономарева.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.
Завезти, завчасу, замазка, залишити, закрутка.
- Б. Перегляньте експрес-урок «Що означає *на руку ковінька?*» і перекажіть його.

Що означає *на руку ковінька?*

7. 1. Прочитайте уривок із твору й виконайте завдання¹.

— І хто нараяв нам брати невістку з тих багатирів? — крикнула Кайдашиха. — Лучче було взяти циганку, ніж багачку з порожньою скринєю.

— Я вашого сина не силувала мене брати; я до вас з хлібом із сіллю не ходила, порогів ваших не оббивала. Ви самі до мене прийшли, — сказала Мотря трохи тихішим голосом, остереігаючись свекра.

Старий Кайдаш розсердився на невістку й почав на неї гримати.

— Мотре! Коли ти наша, то слухай матері та роби діло. Не сьогодні ж до нас привезена. Наш хліб їси, нам і роби, а як ні, то ми тебе й попросимо слухати.

— Хіба ж я дурно їм ваш хліб? Од ранку до вечора й рук не покладаю...

— А ти хотіла згорнути руки та й сидіти? Чого це ти розходилася? Та я тобі не подивлюся в зуби! — крикнув Кайдаш, і його темні очі заблищали: він замахнувся на Мотрю рукою.

— Тату, у Мотрі є чоловік, — сказав понуро Карпо. — Ви не дуже на неї махайте кулаками. Кайдаш спанхнув полум'ям.

— А ти чого оступаєшся за своєю жінкою? — крикнув він на Карпа. — Коли хочеш, то я тобі носа втру.

— Ба не втрете! Я вже не маленький, — одрубав Карпо.

Бліде батькове лице стало жовте, неначе віск (І. Нечуй-Левицький).

А. Базилевич. Ілюстрація до повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»

А. Знайдіть фразеологізми й выпишіть їх у зошит.

Б. Яку роль виконують фразеологізми в цьому тексті? (Усно).

2. Випишіть у першу колонку фразеологічні синоніми, а в другу — фразеологічні антоніми. складіть невеликий текст про шкільне життя (*п'ять-сім речень*), увівши в нього по два-три фразеологізми з кожної колонки.

Продавати зуби, бистрий на розум, смішки справляти, пройти крізь сито й решето, туман вісімнадцятий, заводити хихоньки та хахоньки, попасти в павутину, скалити зуби, вискочити на сухе, вибілювати зуби, мало ще пасок з'їсти.

¹ Тут і далі в спарених параграфах передбачено дві домашні вправи (по одній для кожного уроку).

§ 11–12. УТВЕРЖДЕННЯ ЛЕКСИЧНОЇ НОРМИ В СЛОВНИКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ. ЕСЕ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте SMS-повідомлення й виконайте завдання.

- Ти стала писати суржиком? Це мова Вірки Сердючки!
- Який зв'язок між моїм повідомленням і Віркою Сердючкою?
- А ось який! Ти пишеш: «Жди мене біля спортзалу». Ждати — російське слово!
- А як тоді бути із талановитим Симоненком: «У хмельні смеркання мавки чорноброві ждатимуть твоєї ніжності й любові»?
- Овва! Викрутилася. 😊

А. Доберіть до слова *ждати* спільнокореневі слова.

Б. Що допомогло дівчині спростувати звинувачення у використанні суржику?

Значну частину лексичного фонду української мови становить спільнослов'янська лексика (із праслов'янської мови); це найдавніший шар української лексики, її ядро: *мати, око, кінь, молоко, воля; хитрий, глухий; орати, сидіти, учити, уміти; один, сто; ваш, там, куди; а, ні, про* та ін. Більшість цих слів (слів із таким коренем) збереглася в усіх слов'янських мовах, тому хибним є піддавати сумніву їхню «літературність» і «нормативність» в українській мові лише через наявність їх у російській, польській чи інших мовах. Отже, «не бійтесь заглядати у словник», щоб з'ясувати правомірність уживання того чи того слова в мові.

Як слово набуває офіційного статусу в мові (тобто потрапляє до академічного словника), за якими критеріями? Лексикографи зважають передусім на поширення слова в різних регіонах України, частотність використання в усному й писемному мовленні, відповідність звуковим і граматичним законам мови. Також важливим є використання нових слів (неологізмів) у художніх творах визнаними майстрами красного письменства. Як ви думаєте, яке слово швидше потрапить до словника: *смаколик* чи *сторітелінг*? Звичайно ж, *смаколик*, бо воно і звучить органічно, і має «прозоре» значення (корінь *смак*), і широко вживане в сучасній мові.

Треба зважати на те, що вимоги до правомірності вживання слова в усному й писемному мовленні різні: якщо слова з маркуванням *розм.* можна використовувати в усному мовленні, то наявність їх у книжних стилях є порушенням лексичної норми. Розмовні й просторічні елементи *шарпаніна, брехати, чимчикувати, писок, баньки* й под. допустимі в розмовному стилі, але ніяк не в офіційно-діловому й науковому.

Як бути з неологізмами, яких досі немає в словниках, проте їх тривалий час широко використовують у живому мовленні: *аватарка, гуглити, блуруз (блюруз), інсайдер, уподобайка (лайк), себчик (селфі), покликання (посилання)*? Відсутність цих нових слів зумовлена тим, що паперовий академічний словник технічно «не встигає узаконювати» їх у своєму реєстрі, адже живе слово значно швидше «приспосовується» в мові, аніж писемне. Якщо виникають вагання щодо правомірності використання названих слів та їхнього написання (*Ютуб* чи *Ютьюб; блуруз, блюруз* чи *блурус?*), шукайте відповіді на різних

ресурсах у мережі Інтернет: блог професора Олександра Пономарева (bbc.com/ukrainian/topics/ponomarin), «Український лінгвістичний портал» (corp.ulif.org.ua), «OnlineCorrector» (onlinecorrector.com.ua) та ін.

2. Знайдіть у мережі Інтернет інформацію про неологізми *покликання* (посилання), *онлайн* (нажи□во), *застосунок* (додаток), *себчик* (селфі). напишіть коментарі щодо правомірності чи неправомірності вживання кожного з цих слів в усному й писемному мовленні.
3. Висловіть свої міркування щодо українських варіантів англійського слова *like*, яке використовують у соціальних мережах і в SMS-повідомленнях.
Like ( ) — уподобайка, любчик, файник, уподобання, вподобка, вподоба, цяця (дизлайк — бека), любо, плюсики, добре, добрик, подобка, тиць, файно, згода, любик, втішка, здоба.
4. складіть тлумачний словник небажаних запозичень «свої не гірші заморян» (*десять–п'ятнадцять слів*).
5. Опрацюйте матеріал про особливості написання есе.

Есе́ (фр. *essai* — спроба, нарис) — прозовий твір, у якому автор висловлює свої міркування з приводу суперечливого, неоднозначного питання щодо проблеми, не претендуючи на висвітлення теми.

В есе треба створити ефект розмови, легке спілкування з читачем. Тут немає вигаданих героїв і сюжету, що властиві оповіданню. Ви можете інформувати про події (а не переказувати їх), інтерпретувати їх, висловлюючи свої пояснення й переконання. Есе може бути про що завгодно, тут головне — висловити своє «Я», думки, емоції, ставлення до подій та людей. І головне — не бійтеся бути суб'єктивними, адже скільки людей, стільки й думок, як писав В. Симоненко: «Ми — не безліч стандартних “Я”, а безліч всесвітів різних».

Будова: вступ — основна частина — висновок.

Стиль мовлення: публіцистичний або художній.

Види есе: вільне та формальне¹ есе.

Вид есе	К-сть слів	Час для написання	Особливості
Вільне	50–70 (0,5 с.)	10–15 хв	вільна форма й стиль викладу, довільна структура, наявність позиції автора
Формальне	100–200 (1–2 с.)	20–45 хв	дотримання структури тексту (теза, аргументи, приклади, оцінювальні судження, висновок), стислість, ясність, внутрішня логіка

Отже, у формальному есе, на відміну від вільного, передусім важливо подбати про форму: структуру, послідовність викладу, чіткість.

¹ Формальне — обумовлене формою.

6. Прочитайте два тексти й визначте в них ознаки вільного та формального есе.

I. Життя з таких простих речей складається. З молоді картоплі, наприклад. З картоплі з тоненькою шкіркою, яку треба зчищати гострим кінчиком ножа. Картоплі, що пирскається соком так, що аж крутить у носі. Картоплі, що залишає на пучках коричневі плями. Звареної цілою, присипаної зеленню та сіллю. Картоплі, як у дитинстві. Коли дні тривали так довго, що кожен із них був завдовжки в сповнене пригод маленьке життя (А. Акуленко).

II. Добре мені, що мій пес не прив'язаний. Мені легко від того, що моя любов і харч не примушують його бути прикованим у тісному дворі й марити волею. Перед ним відчинені ворота та двері, однак він мене жодного разу не покинув, не зрадив. Навіть у виснажливих мандрівках, у спеку й негоду невідступно стереже від нападників і самоти.

Добре мені, що в хаті не маю клітки із пташкою, котра нудилася б неволею за дрібку крихт із мого столу. Зате я радий, якщо до вікна прилітає синичка поклювати шматочок сала, нашіленого на дротину. Поки вона ласує, мені здається, що синичка любить мене й ту любов розносить, звеличує по навколишніх просторах.

І коли біля мене ластиться пес, і коли безбоязно прилітає синиця, я мимохіть починаю відчувати, що мої незримі зв'язки з ними надійніші, ніж ґрати, якими силоміць тримаємо коло серця тих милих створінь, котрих собі вподобали. Думаю, що сила заліза дуже послаблює сили душі, але достеменно цього не знаю, бо мій пес не прив'язаний, а пташка не сидить у клітці. Тому й добре мені (За В. Думанським).

7. 1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Зрозуміло, що всі слова придумували конкретні люди протягом тисячоліть, проте сьогодні авторство абсолютної більшості з них установити неможливо. Однак є такі, що зберегли імена своїх «батьків», серед них: мрія, байдужість, завзяття, темрява, пестливий, привабливий, потужний (драматург Михайло Старицький); відбиванка (волейбол), копаний м'яч (футбол), наколесництво (велоспорт), гаківка (хокей) (професор, автор підручників з фізичного виховання Іван Боберський); провесна, промінь (поетеса Леся Українка); мистецтво, переможець, променистий, палкий, нестяма (перша жінка-академік Олена Пчілка); отвір, свідоцтво, чинник, привид (письменник Іван Франко); бистроплин, зашовковитися, яблуневоцвітно (поет Павло Тичина); самосвідомість, світогляд (прозаїк Іван Нечуй-Левицький); бджолиність, сніговерть, знедуховніти (прозаїк Олесь Гончар).

A. Запишіть слова у дві колонки: 1) ті, що стали загальноживаними й потрапили до словника; 2) ті, що так і залишилися індивідуально-авторськими.

B. Яке індивідуально-авторське слово, на вашу думку, заслуговує на те, щоб стати загальноживаним? Висловіть свої міркування в письмовій формі (три-п'ять речень).

2. напишіть формальне есе (до двох сторінок) на тему «З чого зіткане щастя?».

§ 13–14. РИТОРИКА ЯК МИСТЕЦТВО. МОВЛЕННЄВА СИТУАЦІЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте речення й дайте відповіді на запитання.

Батько веде п'ятирічного сина до садочка. Перед ними калюжа.

Тато Олега. Не лізь у калюжу, бо замочиш ноги! І що тоді буде?! Захворієш! Стій! Стій, кажу!

Тато Андрія. Калюжу краще обійти, щоб ноги залишилися сухими й тобі комфортно було весь день бавитися в садочку.

А. Чий тато, на вашу думку, виявився більш переконливим?

Б. Чому психологи радять рідше вживати заперечення **не** в спілкуванні з людьми, особливо з дітьми?

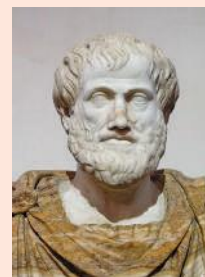
Термін «риторика» походить від давньогрецького слова *оратор* та означає «теорія ораторського мистецтва, наука красномовства». Риторика виникла в Стародавній Греції дві з половиною тисячі років тому з єдиним призначенням — впливати на розум і волю громадян за допомогою засобів живого слова, щоб захищати їх.

Риторика — наука про способи переконання та впливу на аудиторію з урахуванням її особливостей. Риторика вивчає методiku творення тексту, визначає його будову, найдоцільнішу для зрозумілого й аргументованого викладу думок. Залежно від того, **що** говорити й **кому**, риторика відповідає на запитання, **як** говорити, **для чого** й **де**.

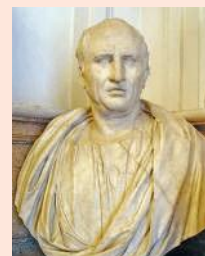
Якщо давньогрецький філософ *Арістотель* (IV ст. до н. е.) уважав риторику **мистецтвом переконання**, то римський ритор *Квінтіліан* (I ст. н. е.) — **мистецтвом говорити витончено**. Отже, **завдання риторики** — переконання аудиторії, краса, вишуканість і витонченість вираження думок. **Предмет риторики** — публічний виступ у процесі комунікації.

Риторика — це не тільки наука, а й **мистецтво**. У Стародавній Греції красномовство розглядали як мистецтво, адже античні мислителі ототожнювали риторику з живописом, скульптурою та навіть архітектурою. А найбільше паралелей проводили між риторикою, поезією та акторським мистецтвом.

Давньоримський оратор і філософ *Цицерон* (I ст. до н. е.) навчався майстерності красиво говорити в найкращих акторів Стародавнього Риму й у своїх публічних промовах використовував суто акторські прийоми. Красномовство належить до духовної сфери життя. Так само, як поезія чи театр, ораторське мистецтво — це створення духовних цінностей. Поет, актор та оратор вирізняються розвинутим чуттям мови, високою культурою мовлення.

Арістотель

Цицерон

Здавна люди, які володіли мистецтвом красномовства (ритори, оратори), відігравали важливу роль у суспільному житті. У сучасному суспільно-політичному й культурному житті успішні люди не байдужі до того, *про що* вони говорять і *як* вони це роблять. Отже, вивчення риторики в школі як навчальної дисципліни закладе підвалини успішної діяльності молодій людині в майбутньому. Людині, яка володіє риторичними прийомами, обізнана в ораторському мистецтві, значно легше переконати своїх друзів і колег, тому саме така особистість більш конкурентоспроможна на ринку праці й швидше досягає успіху. Недарма Наполеон казав: «Хто не вміє говорити, кар'єри не зробить».

Спілкування між людьми відбувається в різних ситуаціях. Є такі ситуації, що не передбачають спілкування. Наприклад, ви відчули протяг. Що ви зробите? Устанете, підійдете до вікна й зачините його. Ця ситуація не вимагає комунікації з кимось. Якщо ж ви з якихось причин не можете зачинити вікно, то будете вимушені попросити когось це зробити — у такому разі немовленнева ситуація стане мовленнєвою. Отже, **мовленнева ситуація — це збіг обставин, що спонукають до мовлення**. Але мовленнєву ситуацію не потрібно сприймати лише як сукупність зовнішніх обставин, за яких відбувається спілкування. Ситуація — це події минулого, про які згадує людина, і наші внутрішні переживання, якими ми хочемо поділитися із співрозмовником, і різні побутові чи виробничі питання, які ми бажаємо обговорити. Тобто до поняття «мовленнева ситуація», крім обставин, належать ще й такі фактори, як: а) *стосунки* між співрозмовниками; б) їхні *наміри*; в) безпосередня *реалізація* самого *акту спілкування*, під час якого можуть виникнути нові стимули для говоріння.

У мовленнєвій ситуації є щонайменше два суб'єкти: адресат та адресант. Спілкування можливе за наявності адресанта, адресата, мети й теми мовленнєвої діяльності. **Адресат — людина, до якої звернена мова. Адресант — ініціатор діалогу, він задає тон розмови, визначає темп і тематику спілкування**. Адресант спрямовує бесіду й регулює її часові рамки. Схематично формулу мовленнєвої діяльності можна зобразити так: *хто — кому — чому — про що — де — коли*.

Отже, **елементами мовленнєвої ситуації є**:

- 1) адресант (мовець);
- 2) адресат (слухач, аудиторія);
- 3) предмет мовлення;
- 4) умови успішного спілкування.

Прикладом мовленнєвої ситуації може бути урок у школі. Адресантом (ініціатором) зазвичай є вчитель; слухачами (аудиторією) є учні класу. Предметом мовлення може бути перевірка домашнього завдання, вивчення нового матеріалу, тренування, дискусія, розповідь учителя, виступи учнів та ін. Умовами успішного спілкування є відкритість, налаштованість на діалог, добрий тон, етикет, жести, контроль емоцій, уміння бути уважним слухачем і цікавим співрозмовником та ін. Для того щоб ефективно відбувся акт комунікації, треба наперед з'ясувати, які особливості має адресат (ступінь знайомства з вами, вік, соціальний статус, риси характеру та ін.), визначити предмет спілкування (про що буде йти мова) і продумати, якими засобами ви будете впливати на вашого співрозмовника, щоб досягти поставленої мети (умови успішного спілкування).

2. Потренуйтеся читати чистомовки¹, чітко їх артикулюючи.

- Бабин біб розцвів у дощ — буде бабі біб уборщ.
- Невеличка перепеличка під полукипком розпідпадьомкалась.

¹Чистомовку, на відміну від скоромовки, треба читати не швидко, а «чисто», тобто слова промовляти чітко, звучно, виділяючи ті, на які падає логічний наголос.

Полукіпок, -а, ч. 30 снопів скошеного або зжато́го хліба, складених колоссям усередину й прикритих одним снопом зверху.

Підпадьомкувати, -ує, *недок.* Видавати своєрідні уривчасті звуки (про перепелів).

3. Прочитайте тексти й виконайте завдання.

I. Легенда розповідає, що Спарта зазнавала поразки в другій Месенській війні й попросила в Афіні допомоги. Афіни послали Тіртея. Коли кривий шкільний учитель Тіртеї ледве зійшов з колісниці, спартанці зовсім занепали духом: не такої допомоги чекали. Але як став Тіртеї промовляти своїми піснями до спартанців, то вони вщент розгромили ворога.

II. Інша легенда також нагадує, яку роль відіграло живе слово в Стародавній Греції. У війні із сусідкою Мегарою Афіни втратили острів Саламін. Не змігши повернути острів, афіняни заборонили навіть згадувати про нього під страхом смерті. Тоді молодий Солон (майбутній «батько» афінської демократії) склав елегії — сто вишуканих віршів про острів і, прикинувшись божевільним, прочитав їх на площі перед народом. Соромно стало афінянам — і вони призначили Солоната жком воїнів, відвоювали острів, а потім його відсудили.

III. Чотирнадцять років безперервно панував Перикл в Афінах — і цим він, видатний оратор, значною мірою завдячував силі впливу свого могутнього слова. Про це, наприклад, свідчить «Надгробне слово», виголошене ним під час поховання афінян, які загинули в перший рік Пелопоннеської війни (431–404 рр. до н. е.). Він промовляв перед матерями та вдовами загиблих — винуватець смерті їхніх близьких. Перикл говорив про патріотичні почуття афінських громадян, які захищають свою свободу й незалежність, свій демократичний лад, наголошував на етичному значенні демократичної влади. Промова пробудила ентузіазм у народу так, що матері та вдови урочисто несли Перикла по місту, обсіпали квітами, із захопленням цілували його одяг (*О. Козут*).

A. Про яку роль живого слова йдеться в текстах?

B. Розкажіть про риторику як мистецтво впливу на людей, використавши одну з цих історій на підтвердження ваших думок (*сім–дев'ять речень; усний твір з елементами переказу*).

4. Прочитайте інтерв'ю й виконайте завдання.

Культура — дзеркало, у якому нація може побачити саму себе
(З ексклюзивного інтерв'ю І. Малковича «Українському інтересу»)

— Як Ви оцінюєте місце української поезії у світовому художньому середовищі? Наскільки ми як нація даємо якісний продукт світові?

— Думаю, що окраса української літератури — її поезія. Якби українську мову знали хоча б на рівні польської, то вона звучала б у світі набагато вагомніше. Адже в нас одна з найкращих європейських поетичних шкіл.

— У ці дні у Львові відкривається «Форум видавців». Що повезе «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» до Львова, які новинки презентує?

— Уже 24 роки Львівський форум — це справжній український книжковий Великдень. Кожен «випікає» до нього свої щонайкращі книжкові «пасочки». З появою «Книжкового Арсеналу» у Києві, який за останні кілька років розвинувся досить потужно, уже є два такі Великодні. І всі українські видавці намагаються більшість своїх новинок презентувати саме на цих двох книжкових великих форумах. Ми щороку видаємо не менше 20 книжок. Це, можливо, не так багато, але це саме мій ритм і темп. Адже я особисто причетний до виходу у світ усіх книжок: я все вичитую, працюю з авторами, з художниками й дизайнерами та присутній при друкуванні чи не всіх перших накладів кольорових книжок. Я поєдную в собі 6–7 «видавничих іпостасей» (*сміється*), я не просто «святковий директор».

— **Свої твори «закинули», не пишете тепер? Чи буде книжка нових поезій Івана Малковича?**

— Шевченківську премію я отримав за книжку, яка називається «Подорожник з новими віршами», де, як видно з назви, є й нові поезії. Учора вже надруковане четверте видання цієї книжки.

— **Як ви оцінюєте стан українського книговидавництва? Наскільки українці стали читати українською?**

— У зв'язку з російсько-українською війною в Україну завозять менше російських книжок, і це дуже позитивно відобразилося на українському книжковому ринку. Люди більше купують українські книжки, що дає вітчизняним видавцям економічний приріст, а отже, вони вже можуть видавати не тільки дитячі книжки чи художню літературу. Зараз трохи активніше почали видавати економічну, природничу літературу, книжки з інженерії.

— **Ви перед інтерв'ю згадали про крадіжки, що Росія краде нашу територію та історію. Востаннє вона намагалася «вкрасти» Анну Ярославну, яка мовби стала раптом російською княжною. Чому росіяни постійно намагаються пограбувати нас?**

— Нам має бути байдуже, що вони думають про нас. Важливо, щоб українці знали більше про самих себе й не користувалися російськими джерелами. Тому я й видаю, наприклад, «Українську поетичну антологію», щоб давати інформацію про наших світочів поезії. Адже українці знають, наприклад, як загинув Лорка, Пабло Неруда чи Єсенін з Маяковським, але зовсім не знають про такі героїчні постаті, як Михайло Драй-Хмара чи Олег Ольжич.

— **Під час промови на врученні Шевченківської премії Ви сказали, що хотіли б дожити до того часу, коли про Т. Шевченка в школі розповідали б не як про кріпака, а як про успішну та талановиту людину. Цікавий, нетрадиційний погляд на Кобзаря.**

— Після цієї промови чимало людей пропонували видати її великими накладками до 1 вересня й роздати по школах, готові були фінансувати такі видання. Але було незручно аж так себе «доносити людям». У промові, як мені здавалося, я казав про якісь цілком зрозумілі речі, а вона була сприйнята суспільством якимось по-іншому — кілька сотень тисяч переглядів у соцмережах. Тобто промова прозвучала — хто хотів, той почув.

Для мене Т. Шевченко — це історія успіху, а не історія поразки. Дитина, яка рано втратила батьків і хоче навчитися ще краще малювати, постійно шукає вчителя. Звідки таке прагнення? Він просто світиться талантом і досягає успіху.

— **У цій промові Ви також згадували про Черчілля. Коли хотіли урізати бюджет на культуру під час війни, він сказав: «А що ж ми тоді будемо захищати?» Ви говорите, що нашим урядовцям далеко до Черчілля. Що маєте на увазі?**

— Культура — дзеркало, у якому нація може побачити саму себе. Може показати це дзеркало світові, адже тільки через культуру ми стаємо відомі, улюблені. За що світ може любити Україну? Що він знає про Україну? А якщо люди знають, що тут жив чи живе улюблений письменник, режисер, художник, тоді нас знатимуть, любитимуть і вважатимуть за своїх.

— **Наш сайт 13 серпня ініціював запровадження свята української пісні. На весь світ у космосі Павло Попович заспівав «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю». Під час цього польоту було вперше встановлено прямий відео- та радіозв'язок із Землею, і всі, хто слухав, чули українську пісню. Як Вам така ініціатива?**

— Ми ніколи не знаємо своїх спонук життєвих, і часто вони бувають дитячими. В одному зі спогадів Сергій Корольов згадував, що він з дитинства любив пісню «Дивлюсь я на небо

та й думку гадаю». Оце його спонука — полетіти в небо. Попович знав, що це улюблена пісня Корольова, і заспівав її в космосі, щоб українська пісня пролунала на цілий Усесвіт.

Наша держава приділяє дуже мало уваги науці, космічним технологіям, хоча ми все ще в десятиці космічних держав, у нас є талановиті вчені, але все занепадає. Думаю, що сила держави у тому, настільки щедро вона вкладає кошти в науку, в освіту.

— Що, на Вашу думку, є «Український інтерес»?

— «Український інтерес» — це, зокрема, створення умов, щоб українці через книжки та фільми мали змогу глибше пізнати свої корені й дістали мотивацію рухатися вперед. Тобто дати розгін внутрішньому ресурсові, який би не працював на інші економіки, а ставав двигуном нашої економіки, культури, а значить, нашої сили — української сили (Ю. Горбань, І. Собора).

- А. Визначте елементи мовленнєвої ситуації: 1) адресата; 2) адресанта; 3) предмет мовлення; 4) умови успішного спілкування.
- Б. Визначте найбільш цікавий та переконливий фрагмент в інтерв'ю. Обґрунтуйте свій вибір.

5. Розіграйте одну з мовленнєвих ситуацій у формі діалогу (або полілогу).

Мовленнєві ситуації

1. Вам треба підійти й познайомитися з телеведучою ТСН Аллою Мазур — членом комісії, яка вибирає талановиту молодь на курси журналістики. Знайдіть тему для розмови (до 2 хв) і справте на телеведучу добре враження.

2. Ваші батьки категорично проти татуювання, а ви дуже хочете викарбувати на своєму плечі малюнок. Знайдіть такі слова, аби переконати батьків, що в татуюванні немає нічого страшного (роль батьків мають виконати противники татуювання з вашого класу).

Алла Мазур

6. Перегляньте короткий виступ сучасної письменниці Оксани Забужко «не бійтеся говорити українською» (2 хв 1 с) і виконайте завдання.

Оксана Забужко: «Не бійтеся говорити українською»

- А. Визначте елементи мовленнєвої ситуації: 1) адресата; 2) адресанта; 3) предмет мовлення; 4) умови успішного спілкування.
- Б. Який момент у виступі О. Забужко видався вам найбільш переконливим? Обґрунтуйте свою думку.

Оксана Забужко

7. 1. складіть текст (одна сторінка) за ситуацією.

Ви випадково стали свідком того, що ваш молодший брат курить зі своїм другом-однокурсником. Розкажіть йому про користь здорового способу життя. Проілюструйте свою розповідь прикладом із життя успішної публічної людини.

2. напишіть есе, узявши за тему слова І. малковича: «т. Шевченко — це історія успіху, а не історія поразки».

§ 15–16. ОСОБИСТІСТЬ МОВЦЯ. ВИМОГИ ДО ОРАТОРА

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Розгляньте світлини й виконайте завдання.

- А. Що таке *поза*, *міміка* й *жести*?
- Б. Що означають поза, міміка й жести на цих світлинах?
- В. наділіть кожну людину з цих світлин такими характеристиками: *сконцентованість*, *смуток*, *невпевненість*, *зухвалість*, *шок*. Якщо якась із характеристик не підходить до жодної світлини, то запропонуйте свій варіант.

Особливості мовця

Не кожна розумна, освічена людина, яка вміє вести розмову у вузькому колі, може бути оратором для широкої публіки. Оратору мають бути властиві особливі риси: *чарівність*, *артистизм*, *упевненість у собі*, *щирість*, *обізнаність*, *об'єктивність* і *доброзичливість*.

Чарівність. Без сумніву, слухати привабливу людину набагато цікавіше й приємніше, аніж непоказну. І тут ідеться не стільки про зовнішність, скільки про поведінку та вдачу людини: усмішка, відкритість, випромінювання доброти та ін. Хоча зовнішність теж має значення в сприйнятті людини: зачіска, одяг, взуття, охайність, загальний стиль.

Артистизм. Успіх виступу залежить не тільки від його змісту, а й від того, як говорить оратор. Інтонація, жести й міміка — складники успіху будь-якого артиста. Згідно з дослідженнями науковців, довіра слухачів до оратора залежить на 60–70 % від його пози, міміки й жестів, на 20–30 % — від інтонації й лише на 7–10 % — від його слів. Отже, щоб виступ був успішним, його треба перетворити на своєрідну виставу.

Упевненість у собі. Люди завжди тягнуться до сильних і впевнених у собі особистостей, цікавляться життям успішних людей. А слабкі натури успішними не стають. До невпевненого оратора аудиторія втрачає будь-який інтерес.

Щирість. Саме ця риса співрозмовника найбільше приваблює, зі щирими людьми комфортно спілкуватися, їм більше довіряють.

Обізнаність. Детальне знання предмета розмови допомагає ораторові бути впевненим. Обізнаних людей сприймають як живу енциклопедію, що додає їм авторитету й не може не викликати захоплення й непідробного інтересу в слухачів.

Об'єктивність. Суб'єктивна оцінка й упередженість можуть роздратовувати слухачів і навіть відштовхувати. А об'єктивність, навпаки, викликає в аудиторії довіру й серйозне сприйняття.

Доброзичливість. Окрасою будь-якого виступу є доброзичлива атмосфера, яку створює оратор. Доброзичливість сприяє налагодженню міцного контакту з аудиторією.

Риси хорошого співрозмовника

Хороший співрозмовник повинен уміти слухати, виявляти інтерес до того, з ким спілкується, звертатися на ім'я, а до широкої аудиторії використовувати етикетні формули *Дорогі друзі! Шановні колеги!* та ін., у жодному разі не ставити себе вище за слухачів, спілкуватися з ними їхньою мовою, зважаючи на вікові особливості, соціальний статус, рівень освіти тощо.

Вимоги до мовлення оратора

1. *Точність формулювань.* Використання слів відповідно до їхніх мовних значень. Ця якість виробляє в людини звичку називати речі своїми іменами.

2. *Стислість і небагатослівність.* Ця риса формує вміння говорити по суті, сконцентровано.

3. *Доцільність.* Треба враховувати як мету мовлення, так і умови спілкування: час, місце, склад слухачів, тему розмови та ін. Ця комунікативна якість шліфує мовне чуття суб'єкта, допомагає ефективно керувати поведінкою аудиторії.

4. *Доступність і зрозумілість.* Якщо виклад оратора не доступний аудиторії, то він — неприйнятний.

5. *Виразність.* Важливий не тільки зміст, а й емоційність мовлення, укладені в слова переживання мовця.

6. *Своєрідність та оригінальність.* Кожен оратор має свою манеру викладу, через що його й цікаво слухати.

7. *Краса мовлення.* Бездоганне мовлення викликає в слухачів естетичне задоволення. Краса мовлення створюється за допомогою лексики, синтаксису, вимови, ритму.

Комунікативний стан мовця

Залежно від теми й мети виступу, оратор формує відповідний комплект якостей, за допомогою яких можна якнайкраще донести інформацію до аудиторії. Якщо це наукова доповідь, то яскраві емоції, надмірні рухи — не доречні. Якщо ж тема виступу, скажімо, «Подорож автостопом Європою», то емоційний градус вашої поведінки буде значно вищим, адже навряд чи вдасться цікаво розповісти про нестандартні ситуації, які можуть виникати в країнах з різним менталітетом, пов'язані з побутом під час подорожі, якщо робити це беземоційно. Але якою б не була тема вашого виступу, завжди треба контролювати свій емоційний стан, «фільтрувати» мовлення, не переходити «червоних ліній» у спілкуванні з аудиторією — від зухвалості до панібратства. Добре те, що в міру.

Успішність виголошення публічного виступу залежить від структури доповіді, її змістового наповнення, вдало дібраних прикладів, наочних засобів, що передбачає ретельну підготовку оратора до виступу перед аудиторією, про що йтиметься в наступних параграфах.

2. Потренуйтеся читати чистомовки, чітко їх артикуючи.

- Лі-лі-лі — відлетіли журавлі.
- Ли-ли-ли — дні осінні прийшли.
- Ло-ло-ло — вже все снігом замело.
- Ни-ни-ни — будем жити до весни.
- Жа-жа-жа — ми побачили вужа.
- Жу-жу-жу — на галявині ходжу.
- Жі-жі-жі — гострі ножі.
- Жи-жи-жи — мені допоможи.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Актор Джозеф Джеферсон сказав: «Одна річ — виголосити яскраву промову, і зовсім інша — виголосити її яскраво».

Передусім важлива чітка *артикуляція*, адже навряд чи вас будуть уважно слухати, якщо ви нечітко вимовляєте слова, гундосите, ковтаєте закінчення.

Другий важливий момент, який увиразнить вашу промову, — це *логічний наголос*, тобто виділення голосом потрібного слова чи фрази. Без логічних наголосів виступ стає монотонним, унаслідок чого слухачі почнуть утрачати до вас інтерес. Отже, щоб аудиторія не заснула під час вашої промови, розвивайте мелодику свого мовлення, роблячи логічні наголоси й не допускаючи монотонності.

Не менш важливими для справжнього оратора є *паузи*, а точніше — уміння робити їх вчасно. Вони допомагають наголосити на важливій думці, дають можливість слухачам зосередитися на вашій промові. Але не зловживайте ними, інакше мовлення сповільниться. У романі С. Моема «Театр» відомий режисер навчав актрису, яка починала шлях на сцені: «Не роби пауз, якщо в них немає особливої потреби. Але якщо вже зробила паузу, то тримай її, скільки зможеш. І тоді публіка буде біля твоїх ніг».

- А. наведіть приклади з власного життя, коли артикуляція, логічний наголос чи пауза ускладнювали сприйняття або, навпаки, сприяли якнайкращому розумінню почутого.
- Б. Прочитайте той самий текст перший раз без пауз, а другий — з паузами в позначених місцях (тривалість пауз вказано у квадратних дужках). Порівняйте сприйняття цих текстів на слух. Зробіть відповідні висновки.

<p>Продаж товарів — це битва, і тільки бійці можуть виграти її. Нам може не подобатися ця обставина, але не ми її створили й ми не можемо її змінити. Будьте мужніми, коли вступаєте в гру, що називається торгівлею. Якщо ви цього не зробите, то будете щоразу промахуватися. Ще ніколи той, хто боїться подавати м'яч, не забивав гол. Пам'ятайте це. Той, хто майстерно вводить м'яч у гру або подає його для остаточного удару, — це завжди хлопець, який іде до перемоги... з непорушною рішучістю в серці.</p>	<p>Продаж товарів — це битва, [3 с] і тільки бійці можуть виграти її. [2 с] Нам може не подобатися ця обставина, але не ми її створили й ми не можемо її змінити. [2 с] Будьте мужніми, коли вступаєте в гру, що називається торгівлею. [2 с] Якщо ви цього не зробите, [3 с] то будете щоразу промахуватися. [2 с] Ще ніколи той, хто боїться подавати м'яч, не забивав гол. [2 с] Пам'ятайте це. Той, хто майстерно вводить м'яч у гру або подає його для остаточного удару, — це завжди хлопець, який іде до перемоги... [3 с] з непорушною рішучістю в серці.</p>
---	---

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Не забувайте, що на вас дивляться, тож дбайте про *міміку*. Розповідаючи, частіше всміхайтесь (звичайно ж, якщо це доречно), не насуплюйтеся — вираз вашого обличчя має бути приємним.

Ще одне правило: *не читайте* текст, а *ведіть бесіду* з людьми. На початку промови, якщо ви розгубилися, установіть контакт з трьома приємними особами, які сидять у різних частинах залу (так званий прийом «трьох приємних обличч»). Розповідаючи, періодично переводьте погляд з одного «приємного обличчя» на друге, а потім на третє. Розкажуйте свою історію саме для них. Це допомагає безвідмовно. Повторюйте цей зоровий маршрут доти, доки не відчуєте впевненість у своїх силах, після чого починайте розпорошувати свою увагу по всій аудиторії. Важливо в цей момент сприймати слухачів як друзів, тоді легше буде дивитися в очі кожному, що й сприятиме встановленню з ними контакту.

Одній жінці за день до виступу треба було потренуватися встановлювати зоровий контакт з аудиторією, але цього вечора вдома нікого не було. Вона посадила перед собою kota й почала йому розповідати свою історію! Кіт був у захваті: стільки уваги!

Одним із засобів підвищення ефективності виступу є *жести*. Жести підсилюють слова, інформацію, яку ви хочете донести до аудиторії. При цьому жести мають бути природними й ефективними. Вони допомагають наголосити на важливому моменті. За допомогою жестів ви можете висловити захоплення, гнів, нетерплячість, байдужість. Крім того, жест під час паузи може бути красномовнішим за слова. Щодо жестів, то треба довіряти своїй інтуїції. Щоб удосконалити жести, вивчіть природні рухи своїх рук. Попросіть, щоб ваші друзі приховано зняли вас на камеру, а потім перегляньте відео й проаналізуйте свої жести. Ви самі відчуєте, які жести — природні, а які — невдалі, надмірні. Після цього ви зможете відшліфувати їх і зробити більш вишуканими та професійними. Жести завжди мають бути простими й стриманими.

Кілька секретів, які варто знати.

1. Коли говорите своїм слухачам «подумайте», руку тримайте біля голови.
2. Відкрита долоня символізує відкритість, а рука, стиснута в кулак, — ворожість.
3. Простягнуті вперед руки приваблюють аудиторію, а схрещені на грудях — відштовхують її.
4. Найкращі жести — на рівні грудей: вони створюють відчуття сили, спокою та впевненості, а дотики до свого волосся, обличчя й тіла, навпаки, — враження стурбованості й невпевненості.
5. Позбудьтеся дратівливих і непотрібних жестів, пам'ятаючи, що ці звички можуть лише посилитися під час публічних виступів. Наприклад, не потрібно стукати пальцями по столу, розчісувати бороду, перебирати волосся, терти лоб. Це може відволікати й дратувати аудиторію.

Важливу роль під час виступу відіграє *поза*. Завжди контролюйте свою поставу: коли ходите аудиторією та коли стоїте. Спиною має бути випрямлена, голову треба підняти. Коли виходите на сцену, ідіть упевнено. Випрямте шию, тримайте голову високо, щоб лінія підборіддя була горизонтальною, упирайтеся стопами в підлогу. Дихайте глибоко, щоб не відчувати браку кисню. Хай ваші пози будуть спокійними та гармонійними. Стежте за руками. Усе має працювати, але спокійно й природно.

Виступаючи перед аудиторією, пам'ятайте про *рухи*. Не стійте як копані на одному місці, але й швидко рухатися аудиторією теж не варто. Ваші рухи мають допомагати слухачам зрозуміти й сприйняти ваш виступ. Визначитися зі швидкістю ваших рухів допоможе спостереження за рухами відомих успішних політиків, артистів, науковців. Перегляньте відео з їхніми виступами й зробіть для себе відповідні висновки. Візьміть на озброєння ті рухи й темп, що вас не дратують, а, навпаки, — наповнюють енергією (*За К. Голобурдіною*).

А. стисло перекажіть текст (*усний переказ*).

Б. Розкажіть, про яку з цих вимог до хорошого мовця ви найменше дбаєте у своїх виступах, а також над чим вам треба попрацювати, щоб удосконалити свої ораторські вміння (*усний твір*).

5. Розгляньте світлину й виконайте завдання.

А. Визначте, хто більш активний у розмові, а хто пасивний.

Б. Прокоментуйте міміку, жести й позу кожного учасника розмови.

- 6.** Перекажіть тексти про позу й рухи оратора, урахувавши вимоги до мовця, викладені в теоретичній частині. Виступіть із цим матеріалом перед класом.

I. Поза оратора

Яку позу потрібно вибрати під час виступу? Багато хто, не маючи досвіду публічних промов, під час виступу намагається зайняти якусь незвичну позу, яку ніколи не займав би у звичних обставинах. Одні стоять струнко, не рухаючись, інші топчуться на місці, дехто хитається з боку в бік. Багатьом початківцям здається, що їхні руки повиростали до підлоги.

Положення тіла має бути природним. Не треба стояти, широко розставивши ноги або, навпаки, виструнчившись. Викликає подив промовець, який рівномірно хитається, переносючи вагу тіла з однієї ноги на іншу. Не можна також стояти заціпеніло, випнувши груди, ніби намагаючись справити враження неабиякої значущості своєї персони. Плечі тримайте прямо, не відтягуйте їх назад, голову — рівно, не нахилиючись уперед або вбік.

Протягом виступу треба час від часу змінювати напрям погляду, начебто спрямовуючи туди свої слова.

Знайдіть зручне й природне положення для рук. Одне з найзручніших — це коли руки вільно звисають уздовж тіла. Або обіпріться однією рукою на кафедру, другу опустіть чи, зігнувши, тримайте на рівні попереку.

II. Рухи оратора

Вигляд оратора, який тривалий час нерухомо стоїть за трибуною, стомлює аудиторію, слухачі починають утрачати інтерес, їхня увага послаблюється. Тому досвідчений оратор декілька разів змінює позу, особливо під час тривалої доповіді чи промови. Однак не треба впадати в інші крайнощі: якщо оратор постійно змінює позу, складається враження, що він не може знайти собі місця.

Діапазон рухів оратора, який виступає за трибуною, зазвичай обмежений її розмірами. Виступ без трибуни, коли публіка бачить оратора повністю, вимагає від нього особливих рухових навичок. Потрібно віддавати перевагу рухам уперед і назад, а не рухам убік. Крок уперед у потрібний момент посилює значущість того чи іншого місця в промові, допомагає зосередити на ньому увагу аудиторії. Роблячи крок назад, оратор ніби дає можливість аудиторії «відпочити», а потім переводить її увагу на інше місце в промові (*О. Козум*).

- 7. 1.** Підготуйте розповідь притчі (для виступу перед класом), урахувавши вимоги до мовця, викладені в теоретичній частині.

У Японії учень, перед тим як отримати дозвіл на навчання в монастирі, має особисто зустрітися з учителем. За традицією учитель повинен приготувати чай.

Якось обдарований та гідний уваги учень прийшов до вчителя для такої співбесіди. Коли вони сіли за стіл, юнак з натхненням почав розповідати про свої таланти й знання.

Майстер запропонував йому випити чаю. Учень погодився й... без будь-якої паузи продовжив розповідь.

Раптом учень злякано підскочив, тому що чай розлився на підлогу та йому на ноги. «Учителю, чашка така наповнена, що чай ллється через край!» — закричав він.

Учитель тим часом продовжував лити чай, і гаряча рідина розтікалася по столу й підлозі. «Ти робиш так само, — відповів учитель. — Будь ласка, іди й повертайся тоді, коли відчуєш більшу потребу в моєму навчанні» (*Притча*).

- 2.** напишіть вільне есе (до однієї сторінки) на тему «Прекрасна мить життя».

§ 17–18. КОНТАКТ З АУДИТОРІЄЮ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Розгляньте світлину й виконайте завдання.

- А. Охарактеризуйте вираз обличчя різних представників аудиторії.
- Б. Поміркуйте, за які якості сергієві Притулі як телеведучому присуджено премію «теле-тріумф» у 2016 р.

Саме заради аудиторії виникла й розвивалася риторика як наука та мистецтво. Слухачі бувають різні: за соціальним статусом, статтю, освітою, віком, мораллю, нахилами й уподобаннями, за внутрішньою та зовнішньою готовністю слухати чи ні, сприймати чи ігнорувати оратора. Вивчення цих особливостей дає можливість ораторові **моделювати аудиторію**: про що говорити, як довго це робити, як вести розмову та ін. Оратор має завжди пам'ятати: слухачі — це його судді, тому постійним його завданням має бути намагання досягти переваги над ними. Оратор має контролювати аудиторію, зважаючи на те, як вона його слухає.

Види й цілі слухання

Слухання — вид словесної комунікації, метод розкодування й сприйняття інформації. Саме слухання має першочергове значення в спілкуванні між людьми. Науковці констатують, що протягом дня 9 % часу ми пишемо, 16 % — читаємо, 30 % — говоримо й 45 % — слухаємо (точніше — мали б слухати). Властивість слухати притаманна не всім людям. Поняття «слухати» і «чути» суттєво відрізняються. *Слухати* означає «напружувати орган слуху», а *чути* — «напружувати мозок, концентруючи увагу на словах мовця». Саме тому можна слухати, а не чути, оскільки свідомість у цей час зайнята іншими проблемами, думками, інформацією. Крім того, багато людей чують лише те, що хочуть почути. Тому промовець має враховувати, що його інформацію можуть сприймати суб'єктивно. Ефективне слухання передбачає правильне розуміння слів і почуттів мовця, зосередження на обговорюваній проблемі.

Зважаючи на поведінку слухачів, розрізняють чотири **види слухання**:

- *слухання заради задоволення* — це слухання музики, трансляцій спортивних матчів, вистав тощо, розмови на дружніх вечірках, товариські дискусії (інтелектуальна чи інша користь від такого слухання не є запланованою);
- *удумливе слухання* передбачає сприйняття лекцій, новин по радіо, інструкцій з певних проблем з метою розуміння й запам'ятовування;
- *критичне слухання* виникає внаслідок невпевненості в достовірності інформації, її тенденційності й однобічності; критично слухають людину, чиї погляди відверто неприйнятні;
- *емпатичне слухання* (англ. *empathy* — співчуття, переживання) передбачає, що учасник спілкування приділяє більше уваги зчитуванню почуттів, а не слів; слухач прагне увійти в ситуацію мовця й сприймає його слова крізь призму його (мовця) досвіду, почуттів тощо.

Установлено, що ефективність процесу слухання зростає, якщо слухачу вдається сформулювати мету здобуття інформації, тобто відповісти на запитання: «Для чого я це слухаю?»

Цілями слухання можуть бути:

- розуміння (вам пояснюють, через що почала протікати стеля у вашій квартирі й що треба зробити, щоб вирішити цю проблему й запобігти їй у майбутньому);
- запам'ятовування (вам розповідають, у якій послідовності треба змішувати інгредієнти для приготування якоїсь страви);
- аналіз та оцінка змісту інформації (вам дають завдання придбати комп'ютери для організації, де ви працюєте, урахувавши їхні технічні параметри, які б повністю задовольняли потреби виробництва);
- довірливі стосунки зі співрозмовником (друзі чи родичі розповідають вам про щасливі або проблемні моменти у своєму житті, діляться таємницями).

Визначені цілі вимагають від слухача володіння певними навичками роботи з інформацією:

- мета «чути, щоб зрозуміти» передбачає пошук ключових слів і фраз, які в загальному вигляді формують основні проблеми, що обговорюються;
- мета «краще запам'ятати інформацію» потребує володіння різноманітними мнемонічними техніками, найбільш відомі з яких — ведення записів, повторення, перефразування почутого, візуалізація (тобто асоціація імен, місць, цифр із конкретними візуальними образами);
- мета «аналіз та оцінка змісту» вимагає вміння розпізнавати помилки в аргументах і твердженнях відправника інформації, здатності розрізняти факти й оцінки.

Важливим для слухання є вміння керувати емоціями. Почуття страху, горя, сильні емоційні переживання можуть знижувати спроможність чути інформацію. Людина може особливо емоційно реагувати на ті чи інші слова: у когось сильні емоції викликає слово *податки*, а в когось — *дитина*. Такі реакції зумовлені досвідом людини, життєвими травмами. Усвідомивши, які саме слова й теми викликають сильні емоції, ми дізнаємося, що нам потрібно для самоконтролю: закрити для себе цю тему або сприймати її неухважно, поверхово. Отже, треба постійно тренуватися й удосконалювати вміння *чути* співрозмовника.

Моделювання аудиторії

Аудиторія слухачів завжди різна й конкретна, тому точних рецептів успішної роботи з нею ніхто не може дати зі стовідсотковою гарантією, навіть найталановитіші риторичари. Але є кілька чинників, які можна задіяти для підкорення аудиторії. Умовно виокремлюють такі аудиторії: *прихильна*, *байдужа*, *ворожа* (навіть агресивна) і *комбінована*, що поєднує як прихильних, так і байдужих чи ворожих слухачів. Оратор має передбачити, як не втратити прихильних, зацікавити байдужих і заспокоїти агресивних. Досягти цього може тільки той, хто розуміє людську душу й знає причини, які викликають спалах чи заспокоєння. Для цього оратор має бути красномовним, освіченим, говірким, швидким і зібраним у напад, який треба наповнити вишуканістю й благородністю, і вміти швидко відбити напад, щоб не розбурхати аудиторію.

Для заспокоєння агресивних слухачів потрібно: 1) ненависть приборкувати доброзичливістю, а озлоблення нівелювати співчуттям; 2) вправно використовувати жарти; 3) пропонувати менше теорій та більше фактів, цікавих історій.

Щоб установити взаємодію з аудиторією, оратор повинен:

- добре знати предмет розмови;
- урахувати потреби та настрої аудиторії;
- говорити просто та жваво;
- тримати зоровий контакт зі слухачами;

- на ходу визначати реакцію слухачів і вносити зміни як у зміст, так і в методику викладення матеріалу;
- намагатися бачити в кожному слухачеві співбесідника, товариша й не дивитися зверхньо на аудиторію;
- залучати слухачів з перших хвилин до активного обговорення питань.

Моделювання аудиторії означає, що промовець має добре знати слухачів, готуватися до зустрічі з ними, передбачати, де й коли можуть виникнути непорозуміння, а головне — впливати на слухачів за допомогою матеріалу й майстерності мовлення так, щоб прихильні слухачі дістали задоволення від вашої промови, байдужі стали зацікавленими, а агресивні — спокійними.

Налагодження контакту з аудиторією

1. Зоровий контакт з аудиторією. Не можна починати виступ, не встановивши зоровий та емоційний контакт з аудиторією. Спочатку усміхніться, якщо ви хвилюєтеся, застосуйте прийом «трьох приємних облич», про який йшлося в попередньому параграфі. Якщо зал великий, вас засліплюють софіти, то зоровий контакт треба імітувати. Згадайте, як виходить на сцену балетний танцівник. Зупинившись, оглядає зал зліва направо — і, витримавши паузу, починає своє перше па. Він нічого не бачить під прожекторами, проте в глядачів з'являється абсолютна впевненість, що він бачить їх і танцює тільки для них. Публічний виступ тільки тоді по-справжньому успішний, коли всі глядачі дивляться на вас. Тому, коли ваші очі адаптуються до яскравого світла, починайте переводити погляд з обличчя на обличчя. Повірте, вони це оцінять. Зоровий контакт — це не тільки спосіб установити зв'язок із слухачами й донести до них потрібну інформацію, а й можливість відчутти зворотний зв'язок з аудиторією: наскільки аудиторія зрозуміла сказане (може, треба щось повторити); чи не стомлені слухачі (може, треба зробити перерву); чи цікава їм тема (може, час перейти до інших питань); чи цікаві ви для аудиторії (може, треба змінити оратора).

Зближенню зі слухачами сприяють:

- доброзичливість, що виражається в усмішці й довірливому тоні голосу;
- природність;
- розкутість;
- розмовна манера спілкування;
- вільні жести й рухи.

2. Мовні прийоми утримання уваги аудиторії. Якою цікавою не була б тема вашої промови, усе одно аудиторія згодом стомлюється, тому озбройтеся такими мовними прийомами утримання її уваги:

- використання риторичних фігур: ставте запитання аудиторії й самі на них відповідайте («Чи знаєте ви, хто із жінок першою почав носити брюки? Коко Шанель!»);
- хоч іноді перетворюйте свій монолог на діалог: давайте можливість слухачам висловлювати свої думки вголос, але кількома словами;
- періодично ставте запитання: «Чому?» — це стимулює пізнавальну активність слухачів;
- використовуйте гумор, якщо він доречний: гумор допомагає швидко завоювати аудиторію;
- періодично робіть короткі відступи від теми: це дає можливість слухачам «відпочити»;
- іноді уповільнюйте темп розповіді й знижуйте силу голосу: увага аудиторії в такі моменти посилюється (прийом «тихий голос»);
- апелюйте до власних думок («На якомусь етапі я засумнівався (засумнівалася), чи правильно я все роблю...»);
- використовуйте тропи: епітети, метафори, порівняння, гіперболи — вони додають виразності й емоційності вашим думкам;

- уживайте займенники *ми, ви, ми з вами*, а також конструкції *спробуймо зрозуміти, відзначимо, не повірите, уявіть собі, повірте, прошу вас* — ці слова забезпечують зворотний зв'язок з вами.

3. Позайміміка оратора. Вигляд людини, яка весь час стоїть нерухомо, стомлює аудиторію. Під час тривалого виступу досвідчений оратор змінює *позу*. Крок уперед акцентує увагу на сказаному, крок назад натякає на те, що слухачі в цей момент можуть трохи «відпочити». Але не варто під час виступу постійно пересуватися по сцені. Доки не з'явиться відчуття стійкості, треба повправлятися в стилі правильно стояти: ноги розставити нешироко (приблизно на 8–12 см — залежно від зросту); носки мають бути злегка розсунуті; одна нога трохи виступає вперед; коліна гнучкі; у плечах і руках немає напруження; шия й голова можуть бути трохи висунуті вперед щодо грудної клітки; живіт підтягнутий, але не настільки, щоб це заважало вільному диханню. Правильна поза додає впевненості оратору й не відволікає слухачів від його промови.

Основним показником почуттів оратора є вираз його обличчя. *Міміка* стимулює емоції аудиторії, вона здатна передавати різні переживання. Аудиторія не любить сердитих чи байдужих, тому обличчя має виражати доброзичливе чи навіть дружнє ставлення до слухачів. Щоб мати уявлення про свою міміку під час розмови, необхідно практикуватися перед дзеркалом і вивчати своє обличчя: що відбувається з бровами, з чолом; чи не занадто стримана або широка ваша усмішка. Може бути так, що обличчя мовця під час розмови взагалі нічого не виражає. У такому разі треба повправлятися в ослабленні й напружуванні мускулатури обличчя: вимовляти фрази з різними емоціями (сумом, радістю, співчуттям, здивуванням та ін.) і спостерігати за тим, щоб міміка теж брала в цьому участь.

4. Жести оратора — це будь-які рухи рук, що підсилюють враження від висловлюваних ідей. Вони мають бути стриманими, адже надмірна віртуозність не прикрашає мовця й може викликати іронію або роздратування. Від важливих жестів, що сприяють успіху промови, треба відрізнити безглузді, механічні: струшування головою, поправлення волосся чи одягу, вертіння ручки та ін. Найкращі жести ті, що не заважають слухачеві сприймати інформацію й органічно зливаються зі змістом промови.

Види жестів:

- *емоційні жести* посилюють логічний наголос: стиснутий кулак, овальний рух руки та ін.;
- *вказівні жести* використовують лише тоді, коли є предмет, наочне приладдя, на які можна вказати (спрямувати в той бік руку, ручку чи указку);
- *символічні жести* передають певну інформацію: жест категоричності (шавельна відмашка пальцями правої руки); жест протиставлення (руки виконують у повітрі рух «там» і «тут»); жест роз'єднання (долоні розкриваються в різні боки); жест узагальнення (описування овалу в повітрі одночасно двома руками); жест об'єднання (пальці чи долоні рук з'єднуються).

2. Потренуйтеся читати чистомовки, чітко їх артикулюючи.

- Бобер на березі з бобренятами бублики пік.
- Бук бундючивсь перед дубом,
Тряс над дубом бурим чубом.
Дуб пригнув до чуба бука.
Буде букові наука.
- Викис, вимок, виліз, висох, став на колоду
і знову — бовть у воду.

3. Прочитайте уривок із художнього твору й виконайте завдання.

Гервасій. Та він і так не служить, його оставили за штатом — земський суд скасували, тепер такі чиновники не нужні.

М а р т и н. Як?!

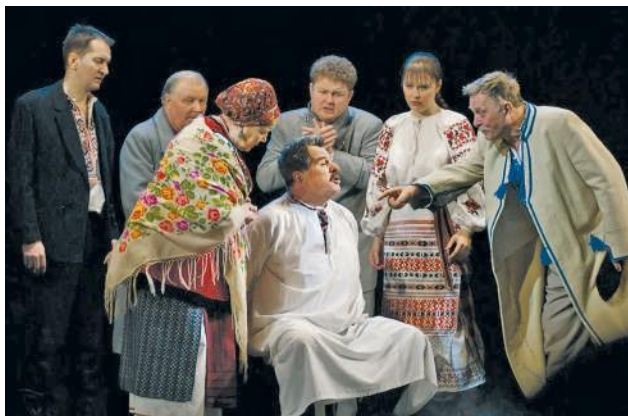
Степан. Так, папінька! Це правда, та я боявся вам сказати! Нас тридцять чоловік оставили за штатом.

Мартин. За штатом?.. Не служиш?.. Не нужен?.. Земського суда нема?.. Ведіть мене! *(Ведуть)*. За штатом!.. *(Кида бумага в піч)*. Горять червоно, як кров дворянська, горять!.. О-о-о! Тепер ти бидло! Бидло! А Степан — теля! *(Ридає)*. Пустіть! Рятуйте бумага!.. Я сам поїду дворянське собрание, у сенат поїду... *(Підбіга до печі)*. Згоріли... Тисяча рублів згоріла, половина хазяйства пропала, і все-таки — бидло! *(Тихо плаче)*.

П а л а ж к а. Годі, старий! Слава Богу, що дворянство згоріло! Тепер будемо жити по-старосвітськи...

Степан і Марися *(цілють його)*. Папінька, заспокойтеся!

Мартин. Не кажіть на мене тепер папінька, кажіть татко!

Сцена з вистави Національного академічного драматичного театру ім. І. Франка

- А. З якого твору цей уривок? Хто його автор?
- Б. Визначте, які ремарки (слова в дужках) повідомляють про жести, міміку й позу. З якою метою драматург використовує їх у творі?
- В. Інсценізуйте уривок, зважаючи на ремарки.

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Ваш голос

Люди багато в чому зобов'язані своїми успіхами саме голосу. Щоб зрозуміти це, послухайте Річарда Бартона, власника одного з найкращих голосів ХХ ст.; згадайте Вінстона Черчілля, незабутній голос якого приносив утіху мільйонам людей під час Другої світової війни; згадайте Грету Гарбо, голос якої звучить у пам'яті людей та хвилює їх, як і колись.

Враження про голос, наприклад, політичного діяча, як і про зовнішній вигляд, складається протягом перших декількох секунд.

Голос може переконати слухачів стати на ваш бік, запевнити їх у чомусь, завоювати їхню довіру. Людський голос — могутній інструмент. Ви можете розворушити людей чи приспати їх, зачарувати або відштовхнути.

Потрібно завжди пам'ятати про те, що ваші слухачі очікують почути приємний голос, і вони цілком заслуговують на це.

Неприємний голос може стати ахіллесовою п'ятою вашого іміджу. Він може перекреслити всі ваші переваги. Уявіть собі могутнього атлета з писклявим тонким голосом чи успішного фінансиста з різкою гугнявою вимовою. Згадайте, наскільки дратує голос комівояжера, який у розмові по телефону чи через двері, коли ви обідаєте, починає нити, буквально благати зробити покупку. Такі люди могли б досягти більшого, якби вдосконалювали свій голос.

Інакше кажучи, ваш голос повинен сприяти вашій кар'єрі, а не нівечити її. Чому ми довіряємо деяким телекоментаторам? Чому деякі з них залишаються нашими улюбленими на тривалі роки? Частково це відбувається завдяки їхньому спокійному низькому мелодійному голосу, позбавленому нот, що дратують і відволікають увагу. Телеведучі, які мають привабливу зовнішність, але не володіють постановкою голосу, досить швидко зникають з екрана телевізора. Зрозуміло, що вони видатні журналісти й кореспонденти, але подати репортаж різким, грубим, гугнявим голосом означає не вижити в жорсткій професійній конкурентній боротьбі. Залишаються власники чудових, добре поставлених голосів.

Є категорія людей, голоси яких завжди викликають замилування. Це диктори класичних музичних радіостанцій. Такі люди часто володіють доброю вимовою. Незважаючи на те що більшість із них мають приємний голос від природи, вони все одно багато та свідомо працюють над ним.

Не має значення, який голос у вас від народження. Завдяки практиці ви зможете виробити такий голос, який відповідав би вашій фаховій майстерності та яскравій індивідуальності (Л. Зубенко).

Річард Бартон

Грета Гарбо

Вінстон Черчілль

- А. Визначте використані в тексті мовні прийоми утримання уваги аудиторії.
- Б. Підготуйтеся до усного переказу тексту, повторно його прочитавши й склавши план.
- В. Для переказування тексту перед класом збережіть мовні прийоми утримання уваги аудиторії, а також використайте відповідні пози, міміку й жести. Для впевненості під час виступу можете користуватися планом.

5. Прочитайте вірш і виконайте завдання.

Шановна зало! Наче на рентгені
Стою, відкритий зніг до голови,
Перед тобою на долоні сцени...
І — хоч би тінь від кущика трави!
О многолика! Я — твоя забава.
І згубний, і солодкий твій полон.
Я чую, як ротів твоїх мільйон
Волає водночас: «Ганьба!» і «Слава!»

Ігоретим, що прагли догодити
 На всі твої і примхи, і смаки.
 Над ними присудом стоять віки.
 Вгодити — означа: себе убити.
 Оскільки, зало, ти своєї правиш.
 Заманюючи на непевну путь,
 Я залишаю за собою право:
 Самим собою быть.

Б. Олійник

Тіна Кароль

- А. навчіться виразно читати вірш.
- Б. Розкажіть, якими відчуттями, емоціями й труднощами ділитесь ліричний герой вірша.
- В. До якої групи лексики належать виділені слова? Прокоментуйте їхню роль у поезії.

- 6.** Перегляньте експрес-урок «слова, що затримують увагу співрозмовника» й виконайте завдання.

Слова, що затримують увагу співрозмовника

- А. Прокоментуйте жести й міміку вчителя, якими він супроводжував пояснення.
- Б. Розкажіть про птахів, що живуть біля вашого дому чи школи, використавши слова й конструкції, про які йшлося в експрес-уроці.

- 7.** **1.** створіть фотопрезентацію (*вісім–десять слайдів*) на одну з поданих тем. Підготуйте виступ, використавши фотопрезентацію¹, мовні прийоми утримання уваги аудиторії, відповідні пози, міміку й жести.

1. Головна вулиця мого села (міста) чи обласного центру.
2. Фауна моєї області.
3. Сім чудес моєї області.

2. Прокоментуйте (*письмово*) прийоми налагодження контакту з аудиторією на прикладі спілкування з глядачами тіни Кароль, святослава Вакарчука або іншого виконавця.

¹ У разі відсутності технічних засобів для створення або демонстрації фотопрезентації напишіть повідомлення на одну із запропонованих тем (*одна-дві сторінки*).

§ 19–20. ПІДГОТОВКА ТЕКСТУ ДО ВИСТУПУ

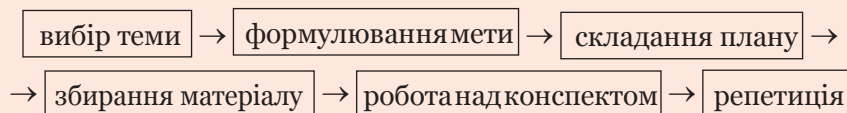
СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. уявіть, що вам дали завдання виступити на тему «населення Києва: демографічна ситуація».

- A. Чи можете ви виступити без підготовки?
- B. Розкажіть, як би ви готувалися до виступу на цю тему.
- B. Порівняйте свій варіант підготовки з викладеним нижче.

Текст — невід’ємна частина людської діяльності. Ми спілкуємося не окремими звуками чи словами, а текстами. Типологія текстів дуже строката: вони бувають *усні і письмові*; *у формі монологу або діалогу*; *спонтанні і підготовлені*; *призначені для однієї людини або для великої аудиторії* та ін. Основними ознаками тексту є інформативність, комунікативність, цілісність, завершеність, зв’язність, членованість і лінійність.

Текст виступу потребує попередньої підготовки, загальний алгоритм якої такий:

1. Визначення теми. *Тема — це те, про що ведуть мову.* Тему для виступу ви вибираєте самі, також вам можуть її запропонувати. Коли ви вибираєте тему виступу, зважайте на: а) *основні інтереси аудиторії* (ураховуйте вікові особливості, рівень освіти слухачів, їхні запити, соціальний статус); б) *новизну* (погодьтеся, нікому не цікаво слухати про щось давно відоме); в) *закладений конфлікт у змісті* (люди люблять стежити за суперечкою або змаганнями, тому якщо у вашій доповіді будуть «за» і «проти», розкриті сильні і слабкі сторони, то вас слухатимуть уважно). Порівняйте дві теми: 1) «Смайлик як засіб вираження емоцій у соцмережах» і 2) «Чи має смайлик шанс стати в майбутньому розділовим знаком?» Тож у другій темі закладено конфлікт: смайлик (!) у суворій системі правописних норм. Ця тема із самого початку викличе непідробний інтерес аудиторії.

Тема не повинна бути багатослівною: що менше слів, то краще. Теми, що мають у формулюванні понад 10 і більше слів, — не дуже вдалі, адже читач (слухач), поки дочитає таку тему до кінця, може забути її початок. Отже, одна з вимог до формулювання теми — лаконічність. Зазвичай теми формулюють називним реченням (*Флора Закарпаття*) або питальним (*Чи готова Україна стати членом НАТО?*). Не вводьте в тему незнайомі слова: вони можуть відштовхнути слухачів або викликати негативне ставлення до виступу. Уникайте надто загальних назв, адже вони потребують висвітлення багатьох питань, а це ораторові незавжди під силу. Вдала назва теми виступу якоюсь мірою налаштовує аудиторію, готує її до сприйняття майбутньої промови.

2. Формулювання мети. Необхідно чітко уявляти, з якою метою виголошують промову, якої реакції слухачів ви добиваєтеся. Що ви бажаєте: тільки що-небудь пояснити

чи просто розповісти? Хочете змінити свою думку або переконати аудиторію що-небудь зробити? Потрібно мати на увазі, що мету виступу треба формулювати не тільки для себе, а й для своїх слухачів. Чітке визначення цільової настанови полегшує сприйняття ораторської промови та налаштовує аудиторію.

Мета буває загальна і конкретна: *загальна* визначає, якої реакції ви хочете добитися, що оратор хоче викликати в слухачів (розважити слухачів, задовольнити цікавість, надихнути, переконати, спонукати до дії); *конкретна* мета чітко показує, що слухач повинен знати, почувати й робити, вона виражена в самому змісті промови.

3. Складання плану. Часто план сприймають як щось сухе та вторинне, що обмежує свободу думки. Насправді він подібний до скелета, що тримає на собі м'язи, шкіру тощо: без кісток не було б опори. Плани бувають трьох видів: *простий* (у вигляді простих речень), *складний* (у вигляді простих речень із підпунктами) і *цитатний* (замість простих речень — цитати).

Запишіть план на окремому аркуші. З часом якісь підпункти ви, можливо, скасуєте, а натомість уведете інші. З античних часів прийнято схему промови: *вступ* — *основна частина* — *висновки*. Саме цій схемі й має відповідати план.

4. Збирання матеріалу. Матеріал можна добирати з багатьох джерел. Прочитайте кілька журнальних статей, зберіть інформацію з різних інтернет-джерел, розкрийте бачення різних авторів, зіставте їх, поспілкуйтеся з оточенням, запишіть думки та факти, що спадають на думку й про які ви читали. Основними *джерелами накопичення матеріалу* є: 1) особистий досвід; 2) роздуми й спостереження; 3) інтерв'ю та бесіди; 4) читання. Не обов'язково завжди використовувати всі джерела, але треба обмірковувати питання й працювати з книжками.

Нові ідеї, цікаві дані, факти, приклади, ілюстрації для промови можна черпати з:

- офіційних документів;
- науково-популярної літератури;
- довідкової літератури (енциклопедії, довідники з різних галузей знань, словники, бібліографічні покажчики);
- художньої літератури;
- періодичних видань;
- різних інтернет-ресурсів;
- результатів соціологічних опитувань.

Краще використовувати не одне джерело, а декілька.

5. Робота над конспектом. Конспект виступу найкраще починати робити не в зошиті чи на великому аркуші, а на картках. Набір компактних карток завжди можна розкласти перед собою на столі, змінювати їхню послідовність, як вам потрібно. Для створення конспекту радимо дотримуватися таких правил:

- користуйтеся повними реченнями;
- використовуйте загальноприйнятий спосіб визначень, записуйте їх у вигляді пунктів і підпунктів — кожне визначення (положення) з нового рядка;
- уникайте складних суджень;
- користуйтеся твердженнями.

Після цього картки треба розкласти в логічній послідовності й переписати їх як звичайний текст, щось додаючи, поширюючи, а від чогось, можливо, і відмовляючись. Далі потрібно працювати над стилем: чи відповідають вибрані слова меті промови й аудиторії, до якої вона буде звернена; чи не будуть якісь слова випадати із загального тексту стилістично. З'ясуйте, чи не перевантажений ваш текст термінами, цитатами, фактами й прикладами. Після цього відредагуйте конспект: узгодьте речення між собою, уніфікуйте пункти й підпункти промови, додайте потрібні позначки.

Зробіть розмітку тексту знаками партитури: підкресліть слова, на які падає логічний наголос (риска); позначте тривалі паузи для створення інтриги або зацікавлення матеріалом (/ /); поставте стрілки, що передають підвищення тону (↗) або його зниження (↘); візьміть у лапки слова, які треба вимовити з іронією, якщо є така потреба.

6. Репетиція. Ораторам-початківцям перед виступом необхідно потренуватися вголошувати промову вдома (уголос або про себе). Це допоможе визначити час звучання (100–120 слів на хвилину — найсприятливіший темп для аудиторії). Під час виступу можете дивитися в дзеркало. Розробіть систему жестів, попрацюйте над виразом обличчя. Радимо записати виступ на диктофон, а потім прослухати його — це дасть можливість почути себе з іншого боку, ніби зовні, і помітити певні недоліки.

Ще антична риторика приділяла багато уваги **естетиці тексту**. На першому занятті з практичної риторики ми вже згадували, що римський ритор *Квінтіліан* (I ст. н.е.) уважав риторику **мистецтвом говорити витончено**, тобто такі категорії, як краса, вишуканість, витонченість у вираженні думок, мають велике значення для справжнього оратора. Промова має приносити слухачам й естетичне задоволення, тому не зайвими у вашому тексті будуть *тропи* (звичайно ж, якщо ваш виступ не наукової тематики): *антоніми* (прийом контрасту), *гіперболи* (для посилення сприйняття), *епітети* (для творення образності); *фразеологізми*, *прислів'я* та *приказки*. Не забуваймо, що елегантний стиль (зовнішній вигляд), добре поставлений голос, природна міміка, виважені жести, правильна поза теж належать до категорії естетичного. У людині має бути все прекрасним: і форма, і зміст.

2. Потренуйтеся читати чистомовки, чітко їх артикулюючи.

- Гава гаву запитала:
— Ти на ганок не літала?
— Не літала я на ганок,
Той прогавила сніданок.
- Приснивсь сьогодні сон синиці:
Приніс сусіда сік суниці.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Відтінки сміхової енергії

Слово *сміх* наче випробовує спроможність мови за допомогою всляких префіксів і суфіксів окреслити найрізноманітніші відтінки пов'язаних із ним понять. Іноді грані між відтінками невиразні: узяти когось на посміх, але веселий чи світлий посміх. Інша річ — посмішище, посміховище, посміховисько. Тут уже суфікси додали своєї однозначно темної барви. Здрібніння знову ж таки вносить сумнів: учому — посмішці чи усмішці — більше тепла та щирості.

Утім, хоч якими б влучними епітетами не прикрашали посмішку, на ній залишатиметься знак префікса *по* (латин. *te, що стоїть спереду*) — знак її поєднання з негативною енергетикою. Посмішка може стати чимось агресивним, грубим, їй більше пасують неприємні епітети: крива, глузлива, холодна, іронічна, саркастична, ехидна. Не допоможуть їй і суфікс здрібніння (посмішечка), й епітети: кривенька посмішка ще неприємніша, аніж крива.

Інша річ — усмішка. Їдкі епітети не пасують цьому слову. З усмішки ніхто не зробить «усміховища», бо не можна взяти когось на усміх (як на посміх), бо є мамина усмішка й усмішка Джоконди. Усміхається, а не посміхається природа квітами, погожим небом, мерехтливим морем. Усмішка — хороший дарунок, мов світлина на пам'ять. Недарма в останню мить, доки клацне фотоапарат, перед спалахом чуємо: «Усміхніться!»

Префікс у словах *насмiх* і *насмiшка* не залишає сумнівів щодо своєї барви. Насмiшка — глузливий жарт: префікс *на-* (така вже радикальність префіксів!) докорінно змінює «оздоравливальну» природу сміху: тут у гру вступає жовч.

Утім, не все й тут однозначно. Надто, коли зважимо на суфікси. Насмiшкуватість — не така вже й погана прикмета, ще й коли применшувальну дію суфікса підкріпити отим дуже звичним, що так часто звучить, прислівником «трохи»: проворна, жвава, весела й трохи насмiшкувата — зовсім не погані риси дівочої вдачі. Римляни сказали б: «З крихтою солі» (у нас — із перцем). Саме з крихтою, бо далі — уже не сіль, а жовч.

Насміхатися з когось і висміювати когось — неоднакові речі: висміювання відверте, а насміхання часто приховане, тим і небезпечніше. Усмiшка і насмiшка, дарма що в їхній основі той самий корінь, — цілком різні: усмiшка живиться радістю, насмiшка — злом; ділимося з кимось усмiшкою, щоб іще комусь було радісно й добре, а насмiшкою — аби було зле.

«Немає зла, щоб на добре не вийшло» — це прислів'я підходить для всіх випадків. А ще кажуть, що з насмiшки люди бувають, а насмiшникам очі вилазять. Цицерон — чи не найкраще тому підтвердження. «Горошина! Горошина!» — насміхалися з нього однокласники (латиною *cicer* — горох). «Ще позаздрите моєму прізвищу!» — пообіцяв насмiшникам завзятий хлопець; хто знає, чи був би він таким заповзятливим, якби не ті насмiшки.

Перший з-поміж усіх лукавих насмiшників — Мефістофель. Найого жовчному обличчі — знак найлукавішої, найгострішої іронії. Протистоїть їй лише те, що ніколи не може бути ні смішним, ані осміяним, — усесильний творчий дух любові (*За А. Содоморою*).

- A. Доведіть, що це — текст, назвавши його ознаки й проілюструвавши їх прикладами.
- B. Визначте тему, комунікативне завдання тексту, стиль і жанр.
- B. складіть план тексту.

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Як дбати про свій голос

Голосовий апарат дуже слабкий та ніжний, його потрібно берегти, тому уникайте надмірної втоми й напруження, тримайте м'язи шиї розслабленими. Спокійний голос виходить тільки зі спокійного тіла. Напружене тіло призводить до напруження голосових зв'язок, підвищує тон голосу, порушує резонанс і знижує чутність.

Тривале форсоване використання голосу потребує тривалого відпочинку — мовчання. Наприклад, політичний кандидат, який виголошує по'ять промов на день, щоб не втратити голос, у перервах між виступами повинен його берегти. Різкі й хрипкі звуки навряд чи допоможуть отримати голоси на виборах.

Також оглядач, який працює в ефірі багато годин, наприклад, під час виборів чи національних катастроф, повинен користуватися спеціальними методиками релаксації голосу. Голос оглядача є такою ж невід'ємною частиною його іміджу, як його зовнішність або журналістська майстерність.

Якщо ви відчуваєте, що голос «сідає», виконайте декілька вправ для релаксації всього тіла: глибоко подихайте, зробіть коротку прогулянку, хоча б ненадовго залишіться самі, помовчіть. Теплий чай з лимоном пом'якшить голосові зв'язки. Багато хто з дикторів постійно п'є воду кімнатної температури зі шматочками лимона, для того щоб горло «почувало себе комфортно». Співаки носять теплий шарф, щоб уберегти горло від коливань температури.

Уникайте інфекцій, а за потреби негайно звертайтеся до лікаря. Професіонали, котрі страждають від закладення носа, часто промивають ніс теплою солоною водою. Це допомагає його очищенню, зменшує виділення з носа й заспокоює подразнене горло.

Отже, піклування про свій голос — це частина вашого існування як громадського діяча, артиста чи лектора (*Л. Зубенко*).

- А. Визначте тему й комунікативне завдання тексту, його жанр і стиль.
- Б. стисло перекажіть текст (*усно*).
- В. Випишіть на картки (або в зошит) ті речення, які б ви занотувували, якби готувалися до виступу на тему «Голос як складник іміджу публічної людини».

Резонанс, -у, ч., *спец.* Явище різкого зростання амплітуди коливань у коливальній системі, що настає за певної частоти зовнішнього впливу на цю систему.

Релаксація, -ї, ж., *спец.* Поступовий перехід фізичної системи з нерівноважного стану, спричиненого зовнішніми впливами, у рівноважний.

5. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Молодість — це не вік людини, це стан її душі, твердість волі, сила уяви, змога захокуватися, перевага відваги над страхом, захоплення пригодами й подорожами, висока працездатність людини. Ніхто не стає старішим через те, що прожив багато років. Люди старіють лише тоді, коли позбуваються своїх ідеалів. Роки морщать чоло, але втрата ентузіазму залишає зморшки на душі...

Якщо ваше серце довго сприйматиме красу, радість, відвагу, велич і силу від Землі, Людини й Вічного, ви тривалий час залишатиметеся молодими...

А коли у ваше серце проникнуть песимізм і цинізм, тоді ви справді постарієте... (*За Д. Макартуром*).

- А. у чому полягає естетика тексту філіппінського генерала Д. макартура?
- Б. Перепишіть текст у зошит, зробіть його розмітку знаками партитури й виразно прочитайте його.

6. Перегляньте фрагмент виступу Л. Костенко (2 хв 23 с) і виконайте завдання.

Ліна Костенко про зону етичної небезпеки та молодь

- А. Які мовленнєві прийоми використала Л. Костенко для утримання уваги аудиторії?
- Б. Прокоментуйте жести, міміку й позу поетеси під час виступу.

7. 1. Підготуйте текст виступу на одну з поданих тем. Потренуйтеся виступати з цим текстом.

1. Молодіжний сленг у піснях сучасних виконавців. 2. Риторика в Києво-Могилянській академії. 3. Сім чудес України.

2. напишіть вільне есе про проблему, що порушено на ілюстрації до вправи 5.

§ 21–22. СТРАТЕГІЯ І ТАКТИКА МОВЛЕННЕВОЇ ПОВЕДІНКИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте тексти й виконайте завдання.

Басейн. На рецепції.
Потенційний клієнт:
— *Що мені потрібно для відвідування басейну?*
Менеджер 1:
— *Вам треба сплатити дві тисячі п'ятсот гривень за півроку, а також пройти обстеження в нашого лікаря (кабінет 307).*

Басейн. На рецепції.
Потенційний клієнт:
— *Що мені потрібно для відвідування басейну?*
Менеджер 2:
— *Спочатку вам потрібно попроситися з кругленькою сумою — 2500 грн! А потім перевіритися в лікаря: нам не треба розносити лишай та коросту.*

- А. мовлення якого менеджера більш ефективно?
Б. Що відштовхує від другого менеджера — небажання допомогти потенційному клієнтові чи характер мовленнєвої поведінки?

Будь-яке передавання думок, що відбулося за допомогою слів, називається мовленнєвою подією. Це може бути монолог, діалог, диспут, окрема фраза або навіть вигук.

Ефективність мовлення визначається ступенем досягнення мети спілкування. Ефективність мовлення залежить від правильності й точності добору мовних засобів у кожній конкретній ситуації, а також від мовленнєвої поведінки мовця.

Мовленнєва поведінка — це сукупність мовленнєвих дій людини. Одиницею мовленнєвої поведінки є **мовленнєвий вчинок** — конкретний мінімальний акт у спілкуванні. У кожної людини, залежно від рівня освіти, внутрішньої культури, багатства словника, фізичного й психологічного стану в момент спілкування та інших факторів, різна мовленнєва поведінка й неоднакові мовленнєві вчинки. Порівняйте мовленнєву поведінку учасників такого діалогу:

- Алло! Добрий день! Це інтернет-магазин?
— Да.
— Мене звати Інна. Скажіть, будь ласка, чи є зараз у продажу пластикові контейнери для овочів, щоб зберігати їх у морозильній камері?
— Є. Страна-виробник?
— А які є?
— Китай і Німеччина.
— А в чому полягає різниця?
— Не морочте голову! На сайті все написано! Вивчіть всю інформацію, а тоді звоніть!
(Кладе трубку).
— Алло!.. (У трубіці — короткі сигнали).

У цьому діалозі наявні різні мовленнєві поведінки з відповідним набором мовленнєвих вчинків: покупець послуговується літературною мовою, етикетними формулами, грамотно формулює запитання; продавець інтернет-магазину використовує суржикові слова, невдається до етикетних формул вітання й прощання, уживає згрубілу лексику. Ефектив-

ність спілкування прямо пропорційна докладеним комунікативним зусиллям. Порівняйте мовленнєві вчинки учасників діалогу.

Мовленнєвий вчинок	Покупець	Продавець
Привітання	Добрий день!	ігнорування
Знайомство	Мене звати Інна.	ігнорування
Спілкування	Скажіть, будь ласка, чи є зараз...	Не морочте голову! На сайті все написано!..

Щоб досягти успіху в спілкуванні, необхідно застосовувати весь арсенал словесних і несловесних засобів, дотримуючись мовних правил, норм етикету тощо.

Мовлення людини ефективно, якщо вона готується до виступу чи до спілкування з кимось, тобто планує свою мовленнєву поведінку, прогнозує її успіх (стратегія) і визначає при цьому її поетапні дії (тактика). *Стратегію* розглядають як мистецтво керівництва, що ґрунтується на правильних прогнозах відносно мети, а *тактику* — як прийоми, способи досягнення цієї мети. Спілкування стратегічне за своєю суттю, тому що воно не відбувається без мети. Отже, *стратегія* — це комунікативні цілі, а *тактика* — засоби досягнення цих цілей.

Відповідно до мети спілкування (стратегія) здійснюють відбір і мовних засобів (тактика), визначають послідовність і способів використання із застосуванням певних невербальних засобів (жести, міміка, поза, голос, темп мовлення).

Існують мовленнєві стратегії підпорядкування, дискредитації, заперечення, протиставлення, уникнення, перебивання, мотивування незгоди, емоційного впливу (установка на конфлікт чи конфронтацію) і близькості (установка на контакт, дружбу, співпрацю, прохання). Ці стратегії регулюють відбір тактик мовленнєвої поведінки: від прямої образи, приниження честі й гідності людини — до захоочення, захоплення, налагодження службових чи товариських стосунків. Тактики бувають різноманітні: тактика перевтілення, узагальнення, наведення прикладу, несподіванки, провокації, внесення елемента неформальності, «підмазування» аргументу, маскування, обачливості, маніпуляції «чужі — свої» та ін. Для реалізації тактик вдаються до *комунікативних намірів*, які є конкретними тактичними ходами: згрубіла лексика, підвищений тон, натяк, недомовка, двозначність, іронія чи етикетні формули, епітети, пестлива лексика, спокійний чи лагідний тон мовлення та ін. Навизначення комунікативного наміру впливають вік людини, з якою вступають у спілкування, стать, соціальний статус, стійкість до впливу та ін. (звертання на *ти* чи на *Ви*, етикетна формула вітання *Привіт!* чи *Добрий день!* тощо).

Наприклад, вам треба налагодити стосунки з учнем іншого класу з метою сумісної підготовки до командного виступу на районній олімпіаді з біології (виготовлення бейджиків, командної стіннівки, виконання лабораторних робіт з метою тренування та ін.). Яка у вас буде стратегія мовленнєвої поведінки? Звичайно ж, зближення. Якими будуть тактики в першому неформальному діалозі (у позаурочний час)? По-перше, установити товариські або хоча б нейтральні стосунки, а по-друге, з'ясувати, наскільки цей учень піддається впливу, щоб можна було в разі потреби доручити йому якісь завдання. Для реалізації цих тактик ви визначаєте комунікативні наміри: використати добрий тон спілкування, етикетні формули, усмішку та ін. Мовленнєві наміри в дії (на практиці, у реальному спілкуванні) стають мовленнєвими вчинками:

- Привіт! Мене звати Андрій.
- Вітаю! Я — Олег.
- Приємно познайомитися. Найближчі два місяці ми «приречені» на дружбу?

(З усмішкою).

- Так. Щонайменше, на співпрацю. (Серйозно).

Визначена Андрієм стратегія мовленнєвої поведінки й дібрані тактичні ходи спрацювали, адже він налагодив хоч якісь стосунки (поки що нейтральні) і з'ясував, що на Олега просто так не перекинеш тягар спільних обов'язків, що видно з мовленнєвого вчинку хлопця (*Щонайменше, на співпрацю; серйозний тон мовлення*).

Отже, ефективна комунікація передбачає постійний вибір мовцем певної моделі поведінки (комунікативна стратегія), яка в конкретній ситуації буде найбільш сприятливою в досягненні поставленої мети. Механізмами реалізації комунікативної стратегії є комунікативні тактики — сукупність кроків у процесі мовленнєвої взаємодії.

2. Потренуйтеся читати чистомовку, чітко її артикулюючи.

Джміль на склянку з медом сів,
Гедзь до нього підлетів,
І дзвінка пішла розмова.
Першим гедзь промовив слово:
— Що, солодкий джем із грушки?
— З'їм його я самотужки!
Джміль дзижчав, що було сили,
Поки склянку не закрили.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Трояндове поле

Чоловік ішов по засніженому полю й побачив заплакану літню жінку.

— Чому ви плачете? — запитав він.

— Тому що думаю про своє життя, молодість, красу, яку бачила в дзеркалі, і про чоловіка, якого любила. Бог жорстокий, що дав нам змогу пам'ятати. Він знав, що я згадаю весну свого життя й заплачу.

Зненацька жінка перестала плакати й почала дивитися кудись удалину, куди спрямував свій погляд чоловік.

— Що ви бачите там? — спитала вона.

— Трояндове поле, — відповів він. — Бог був великодушний до мене, коли дав мені змогу пам'ятати. Він знав, що взимку я завжди можу згадати весну й усміхнутися (*Притча*).

- A. Проаналізуйте мовленнєву поведінку й мовленнєві вчинки кожного з учасників діалогу.
B. Яку стратегію й тактику мовленнєвої поведінки вибрав чоловік, а яку — жінка?

4. Прочитайте рекламні тексти й виконайте завдання.

I. Кетчуп «Домашній» виготовлений зі спілих херсонських помідорів, перероблених у день збирання врожаю. Саме тому він має такий чудовий природний смак та аромат. Кетчуп «Чумак» не містить ГМО, барвників і консервантів.

II. Кетчуп «Лагідний» — найпопулярніший кетчуп серед українців. Він має ніжну томатну основу з улюбленими спеціями (гвоздику, корицею, мускатним горіхом, лавровим листом) і м'яку густу текстуру. Кетчуп «Лагідний» доповнює будь-який гарнір і м'ясо.

- A. Визначте стратегію й тактику мовленнєвої поведінки авторів рекламних текстів.
B. Чиї стратегія й тактика, на вашу думку, більш успішні? Чиє мовлення більш ефективне?

5. Ознайомтеся з темами для діалогів і виконайте завдання.

- Духовні чи матеріальні цінності?
  - Головне для людини не освіта, а мудрість.
  - Бути публічною людиною складно — краще жити втіні.
  - Толерантним людям «сідають на голову» — краще бути прямолінійним.
- A.** Попрацюйте над створенням діалогів у парах. Виберіть протилежні стратегії мовленнєвої поведінки, тактики для їхньої реалізації й відповідні мовленнєві вчинки.
- Б.** Інсценізуйте свої діалоги.

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Фільм «Сторожова застава»

«Сторожова застава» (англ. «*The Stronghold*») — український пригодницький фільм-фентезі, знятий Юрієм Ковальовим за мотивами однойменної книжки Володимира Рутківського. Фільм розповідає про сучасного школяра Вітька, який через загадковий портал часу потрапляє в минуле — на тисячу років назад. Стрічка вийшла в широкий український прокат 12 жовтня 2017 року.

Виробництво. Знімати фільм почали в листопаді 2015 року. Локаціями стали різні регіони України: пам'ятка природи «Скелі Довбуша» (Карпати), Коростишівський кар'єр і Тетерівський кіш (Житомирщина), місто Буча (під Києвом), Лиса гора (Київ). На київській Троєщині було збудовано масштабні декорації для «Сторожової застави», а в знімальному павільйоні студії «Film.ua» було відтворено половецький табір.

Для акторів Даниїла Каменського та Єви Кошової, які зіграли головні ролі, стрічка стала кінодебютом.

Озвучення українською. Фільм було знято українською, але у зв'язку з низьким рівнем розмовної української мови більшості акторів, їхні репліки було передубльовано українською.

Саундтрек. Пісні для саундтреку фільму написали відомі українські музиканти: Фагот з гурту «ТНМК» виконав пісню «Мантра», а акапельний гурт «Пікардійська терція» виконав пісню «Наша земля»

Кошторис. Загальний кошторис стрічки становив 40,3 млн грн, з них 45 % профінансувало Держкіно — 18,1 млн грн.

Міжнародний кінопрокат. У лютому 2015 року на європейському кіноринку Берлінського міжнародного кінофестивалю права на прокат фільму було продано Франції. У березні 2016 року на Гонконзькому кіно- і телеринку фільм «Сторожова застава» був проданий дистриб'юторам для показу в Індії, В'єтнамі та Малайзії. У грудні 2017 року права на прокат «Сторожової застави» купив Китай. Усього фільм придбали 27 країн світу.

Цікаві факти. Персонажів «темної сторони» грали казахи, які розмовляли казахською. Але, щоб не образити цим казахського глядача, їх переозвучили мовою, якої не існує у світі.

- A.** Підготуйте текст реклами фільму «сторожова застава» (*письмово, не більше сімдесяти слів*).
- Б.** Озвучте рекламний текст перед класом.

7. 1. Підготуйте рекламний текст футбольної команди вашої школи (мюзиклу), щоб зацікавити якнайбільшу аудиторію прийти й підтримати спортсменів (артистів) вашого навчального закладу на районному футбольному матчі (районному творчому конкурсі). місце реклами — шкільний сайт (*обсяг — не більше сімдесяти слів*).

2. напишіть вільне есе на тему «Що я вважаю обтяжливим, нудним, але потрібним».

§ 23. МИЛОЗВУЧНІСТЬ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте речення, чітко артикулюючи, і виконайте завдання.

День народження... Брат й мама із татом привітали мене з святом. Всі сьогодні з мною підкреслено ввічливі. Приємно.

День народження... Брат і мама з татом привітали мене зі святом. Усі сьогодні зі мною підкреслено ввічливі. Приємно.

- A. Який текст було легше артикулювати?
- B. З чим це пов'язано?

Орфо́енія (грецьк. *orphos* — правильний і *epos* — мова, мовлення) — розділ мовознавства, що вивчає правила літературної вимови.

Кодексом вимовних норм є **орфоепічний словник**, де записано слова та їхні форми у фонетичній транскрипції за допомогою спеціальних знаків.

Відхилення від норм літературної вимови називають орфоепічною помилкою: не *грає*[ш'а], а *грає*[с':а]; не *сміє*[т'ся], а *сміє*[ц':а], не *репорта*[ш], а *репорта*[ж]; не *г*[а]во-*риш*, а *г*[о]во-*риш*.

У вправі для спостереження порушено правила милозвучності (у реченнях першої колонки). **Милозвучність**, або **евфо́нія** (грецьк. *euphone* — милозвучність), — **унікання складного для вимови нагромадження звуків**. Говорити милозвучно — невід'ємна прикмета української мови. У більшості українських слів однакова або майже однакова кількість голосних і приголосних звуків: *молоко, говорити, Запоріжжя, горілиць, зелений*. Якщо й трапляється збіг двох чи трьох приголосних, то його вимовляти зручно, бо в таких складах кожен наступний звук більш звучний за попередній (закон висхідної звучності): *сестра, гра, спроможність*. Збіг не зручних для вимови приголосних — ознака іншомовного походження слова: *спектр, матч, скотч, Мкртчян*. Прагнення говорити милозвучно позначається не тільки у вимові, а й на письмі. Саме дотримання законів милозвучності зумовило чергування **у-в, і-й, з-зі-із**; спрощення в групах приголосних (*уста* — *усний, проїзд* — *проїзний*); зміни приголосних при додаванні суфіксів (*козак* + *-ськ(ий)* = *козацький*; *Прага* + *-ськ(ий)* = *празький*) та ін.

Чергування у-в, і-й

голосний ¹	в, й	голосний
<i>риба в акваріумі, помідори й огірки</i>		

¹ Тут і далі в таблиці: *голосний* — це умовне позначення літери, яка передає на письмі голосний звук; *приголосний* — літера, яка передає на письмі приголосний звук.

приголосний	у, і	приголосний
<i>син у спортзалі, поклич учителя, цукор і какао</i>		
голосний	в, й	приголосний
<i>Ольга в салоні, треба вчити, ми й не знали, вони йшли</i>		
приголосний	в	голосний
<i>брат в Одесі</i>		
будь-який	у	в, ф, св, сф, кв, хв і под.
<i>він у вагоні, вона у вагоні, зайді у свою кімнату, накреслили у сфері</i>		
будь-який	і	й, я [йа], ю [йу], є [йе], ї [йі]
<i>запросили і Йосипа, сосни і ялинки</i>		
	У, І	приголосний
<i>Ушколі свято. Умиватися треба двічі на день. Інастав той день. Ідуть дощі. І, навпаки, — перед голосним приголосний: В озері знайшли затонулий човен.</i>		
, : — ... (після паузи)	у, і	приголосний
<i>Може, у сумці пошукай? Ольга Ілвіна — учителька. Озирнувся — іподався вперед. І, навпаки, — перед голосним приголосний: <i>Може, в історії є приклади?</i></i>		

Також треба запам'ятати, що при зіставленні й протиставленні понять **і** з **й** не чергуються (тільки **і**): *батьки **і** діти, Шевченко **і** сучасність, роман «Правда **і** кривда».*

2. Виберіть потрібний прийменник або сполучник.

Колись **і/й** зараз; **у/в** високих горах; вони **і/й** не здогадуються; злеті **і/й** падіння; вівці **і/й** коні; по-перше, **у/в** нас вихідний день, а по-друге, **у/в** Олега день народження; **і/й** сміх **і/й** гріх; дівчата **у/в** квітнику; **і/й** скільки нам чекати; шукати **у/в** своїй сумці; Ялта **і/й** Одеса; ми **у/в** Львові; **і/й** проаналізувати, **і/й** узагальнити; човен **у/в** озері.

3. Запишіть сполуки слів у дві колонки: 1) з **у** та **і**; 2) з **в** та **й**.

Пливи **у/в** бік лісу; Богдан **і/й** Марія; ось **і/й** гості; Ольга **і/й** Павло; ранок **у/в**дома; бути **у/в** гарній формі; **і/й** знову дощі; Оксана **і/й** не знала; ракета **і/й** супутник; ти **і/й** Яну покликав; енергія **у/в** твоєму тілі; еге ж, **і/й** освіта вища; скинь **у/в** Твіттер; треба **у/в**читися; елементи **у/в** таблиці; якось **і/й** їх запросимо.

• З перших букв вписаних сполук складіть крилатий вислів.

4. Знайдіть слова, у яких не можливе чергування **у-в**. Поясніть лексичне значення цих слів.

Уступ, удень, учитель, уклад, удача, усередині, втома, управа, уголос, уподобання.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Правило чергування **у-в** порушено у варіанті

А ходімо в парк

Б знятися в комедії

В перипетії в фільмі

Г у цьому супермаркеті

2. Правило чергування **у-в** порушено у варіанті

- А** в основі сюжету
Б учити напам'ять

- В** у нашій школі
Г в синій книжці

3. Правило чергування **у-в** порушено в рядку

- А** Отже, й ти спробуєш ківі на смак?
Б Завдання таке: упорядкувати числа.
В І праворуч, і ліворуч — усюди стоять знаки.
Г Братику, запам'ятай: учитися ніколи не пізно.

4. Правило чергування **і-ї** порушено у варіанті

- А** іти правильним шляхом
Б шоколад і сирний пиріг

- В** нині тебе і не впізнати
Г колись і ти переможеш

5. Правило чергування **і-ї** порушено у варіанті

- А** Харків і Мелітополь
Б велика ймовірність

- В** світло й ясно надворі
Г і ти не засумніваєшся

6. Правило чергування **і-ї** порушено у варіанті

- А** І блискавка, й гроза ударили одночасно.
Б Мабуть, і я трохи з вами потанцюю.
В На мить усе стихло — і потемніло.
Г Денисе, іди в парк погуляти.

7. Правило чергування **у-в** порушено у варіанті

- А** уже розпогоджується, загубити в траві
Б збільшити втричі, найкращі в світі
В у зведеного брата, в іншій серії
Г в оксамиті, зайти в бібліотеку

8. Правило чергування **і-ї** порушено у варіанті

- А** чистити й мити, батьки й діти
Б і знову дощ, ручка й олівець

- В** дозвольте йти, ключ і його
Г ми й порахуємо, інь і ян

9. Прочитайте речення.

(1) основі сюжету банальна інтрига: (2) Київ приїздить дівчина з провінції, а (3) кінці фільму (4) неї закохується принц на білому мерседесі.

Літеру **В/в** треба писати на місці всіх цифр, **ОКРІМ**

- А** 1
Б 2

- В** 3
Г 4

10. Прочитайте речення.

(1) скільки не перечитую роман Стендаля «Червоне (2) чорне», усе одно відкриваю для себе щось нове (3) цікаве (4) знову поринаю в позаминуле століття.

Літеру **І/і** треба писати на місці цифр

- А** 1,2
Б 2,3

- В** 3,4
Г 1,4

6. Прочитайте текст пісні й виконайте завдання.

Старі фотографії

Здається, що то було так давно,
Коли в руках тримаю цей альбом
Нам було абсолютно все одно,
Не маючи нічого, мати всьо.

За гроші не купити тільки час,
Він всіх нас методично поділяє.
Когось він опустив, когось підняв,
А є такі, на кого взагалі «забив».

Приспів:
Старі фотографії на стіл розклади,
Дитячі історії смішні розкажи,
І справжнім друзям, не забудь подзвонити,
Бо добре чи зле, з тобою завжди вони.

...Ми жили всі так, ніби то був сон
І можна бути вічно молодим,
А залишився тільки цей альбом,
А мрії розлетілися, як дим.

Ми грали примітивну музику
Так чесно, що пробила би до сліз.
Чекали, що прийде такий момент,
Коли під ноги впаде цілий світ.

Кодинник вперто роки рахував,
І кожен, так як вмів, так і зробив,
І тільки у альбомі всі підряд
Ми будемо такими, як тоді.

А. Кузьменко

- А. Знайдіть і прокоментуйте випадки порушення чергування **у-в, і-й**.
- Б. скажіть, чому в пісні виправдані ці порушення.
- В. Знайдіть і прокоментуйте випадки чергування **у-в, і-й**.
- Г. напишіть невеликий роздум (*п'ять–сім речень*) про те, чому так важливо для людей зберігати світлини свої й близьких людей.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.
Іконопис, індустрія, йогурт, каталог, квартал.
- Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
влучний вираз
виписка з протоколу
завідувач відділом
п'ять гривень
золоті колосся

ПРАВИЛЬНО
влучний вислів
витяг з протоколу
завідувач відділу
п'ять гривень
золоте колосся

7. Перепишіть сполуки слів, вибравши потрібний прийменник або сполучник.

Сторінка **у/в** підручнику; збірка «Тиша **і/й** грім»; знайди **і/й** підкресли; Яна **і/й** Юля; **і/й** доки мені чекати; щоправда, **у/в** нас спекотно; конвалії **і/й** жоржини; напиши **у/в** Твіттері; представник **у/в** області; гра **у/в** рулетку; він **і/й** є чемпіон; гроші — **у/в** кишені; моря **і/й** озера; **у/в** основних положеннях; побували **у/в** Осло; цукор додайте **у/в** каву; **і/й** туди **і/й** сюди; іди **і/й** читай; ці **і/й** інші ініціативи; **у/в** чистовику; ми **і/й** тут перші; бути **у/в** авангарді.

§ 24–25. ОСНОВНІ ПРАВИЛА ВИМОВИ ЗВУКІВ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

Спілкування журналіста з депутатом Верховної Ради України:

- Це потрібний закон. Ми [галасували^е] за нього.
- А навіщо кричати? Ви просто натискайте на кнопки.
- Ми не кричимо, а [галасуй^емо]: наша фракція в [ка:л'іц'ійі].
- Так ви ж щойно самі сказали, що галасуєте, тобто здійсмаєте галас...

А. Яке слово депутата неправильно зрозумів журналіст?

Б. Чому він неправильно його зрозумів?

Вимова голосних

Завжди чітко треба вимовляти [і], [у], [а]. Нечітко (з наближенням до іншого звуку) можуть вимовлятися [е], [и], [о]:

е [e ^ч]	у будь-якій ненаголошеній позиції	весло [ве ^ч сло], гаряче [гар'аче ^ч], веселкове [ве ^ч се ^ч лкове ^ч]
и [и ^ч]	у будь-якій ненаголошеній позиції	зима [зи ^ч ма], ходити [ходи ^ч ти ^ч], пишний [пишни ^ч й]
о [o ^ч]	перед складом із наголошеним [у] або [і]	кожух [ко ^ч жух], тому [то ^ч му], тобі [то ^ч бі], Болівія [бо ^ч л'ів'ія]

В окремих посібниках можна знайти інформацію, що в кінці слова ненаголошені **е** та **и** вимовляються чітко, без наближення до іншого звуку: [е], [и]. Це авторська позиція. Норми літературної вимови відображені в академічному орфоепічному словнику, який уклали науковці Інституту української мови НАН України й Інституту мовознавства ім. О. Потебні НАН України. Треба передусім орієнтуватися на праці вчених саме цих науково-дослідних установ. Отже, у кінці слова ненаголошені голосні **е** та **и** вимовляються з наближенням до [и] і відповідно [е]: *спати* [спати^ч], *чесне* [чесне^ч] *слово*.

Після [й] ненаголошений [е] треба вимовляти з наближенням до [і] — [e^ч]: *миєш* [миє^чш].

Вимова приголосних

1. У кінці слова звінки приголосні не оглушуються: *репортаж* [ре^чпортаж] (не [ре^чпорташ]), *гриб* [гриб] (не [грип]).
2. У кінці складу **в** вимовляють як [ў] (**у**–нескладове; щось середнє між [у] та [в]): *сказав* [сказаў], *мавпа* [маўпа].
3. Звуки [дж], [дз] вимовляють зліто: *джміль* [джм'іл'], *дзига* [дзига].

4. Шиплячі звуки [ж], [ч], [ш], [дж] в українській мові треба вимовляти твердо, а перед **і, я, ю, е** — пом'якшено (не м'яко): *чисто* [чисто], *що* [шчо], *джойстик* [джойсти^ек], *очі* [оч'і], *обличчя* [обличч'а]. М'якими шиплячі небувають.

5. Глухий приголосний переддзвінким стає також дзвінким (уподібнюється), а дзвінкий приголосний перед глухим не уподібнюється до нього:

гл. дзв. → дзв. дзв.	<i>боротьба</i> [бородба], <i>вокзал</i> [воґзал], <i>просьба</i> [прозба]
дзв. гл. → дзв. гл.	<i>дужка</i> [дужка] (не [душка]), <i>казка</i> [казка] (не [каска]) Винятки: <i>кігті</i> [к'іхті], <i>нігті</i> [н'іхті], <i>легко</i> [леґко], <i>вогко</i> [воґко], <i>дьогтю</i> [д'охт'у]

Приголосні можуть уподібнюватися й в інших випадках. Найпоширеніші з них такі:

-ться [ц'а]	<i>дивиться</i> [диви ^е ц'а], <i>прощаються</i> [прошчайуц'а]
-шся [с'а]	<i>б'ешся</i> [б'йес'а], <i>смієшся</i> [с'м'ійес'а]
-жці- [з'ц]	(на) <i>ніжці</i> [н'із'ці], (на) <i>доріжці</i> [до ^р р'із'ці]
-шці- [с'ц]	(на) <i>ромашці</i> [ромас'ці], (у) <i>кашці</i> [кас'ці]
-зж- [ж:]	<i>розжарений</i> [рож:аре ^н ни ^е й], <i>безжальний</i> [бе ^н ж:ал'ни ^е й]
-тч [ч:]	<i>матч</i> [мач:], <i>вітчизна</i> [в'іч:изна]
-чці- [ц'ц]	(на) <i>річці</i> [р'іц'ці], (у) <i>пічці</i> [п'іц'ці]
-ши- [ш:]	<i>приніси</i> [при ^н іш:и ^е], <i>заніси</i> [зан'іш:и ^е]
-тці- [ц'ц]	<i>мітці</i> [м'іц'ці], <i>квітці</i> [кв'іц'ці]

2. Прочитайте слова, чітко їх артикуючи.

Кружці, губишся, молотьба, завітчаний, дошці, подружці, безжальний, переніси, бавляться, качці, чувашці, тривожишся, джентльмен, запоріжці, тітчин, просьба, дужка, товаришці, стараєшся, кігті, народжувати, пачці, знав, гріються, морячці, підживлювати, скотч, розжуй, приніси, вогко, Левченко.

3. Затранскрибуйте слова. Підкресліть приголосні, що уподібнюються у вимові.

Заводишся, ніжці, матч, Київ, боротьба, полицці, подзьобаний, заніси, розжарений, книжці, діляться, турбуєшся, пічці, відродження, кашці, ложці, панчішці, одягаються, на стежці, любов, розжитися, нігті, на мишці, доніси, надзвуковий, миєшся, ручці, вітчизна, дігтяр, косьба, робив.

4. Прочитайте текст уголос, дотримуючись усіх орфоепічних норм.

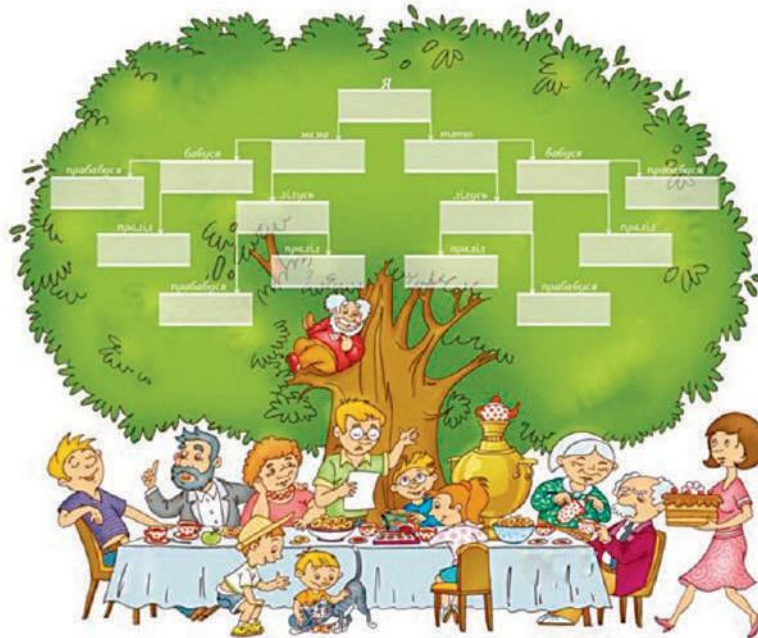
Залізь на своє родинне дерево

Марсель Дюшан сказав: «Я не вірю в мистецтво. Я вірю в митців». Це дуже гарний спосіб учитися! Якщо ти намагатимешся поглинути історію свого предмета, рано чи пізно ти задихнешся.

Замість цього зосередься на одному мислителі, який тобі справді подобається. Вивчи все, що відомо про нього, потім вибери трьох людей, яких він любив, і знайди всю інформацію про них. Повтори це стільки разів, скільки зможеш. Залізь на дерево якнайвище. Коли ти створиш своє дерево, а зараз саме час почати власну гілку.

Якщо ти будеш бачити себе частиною творчого родоводу, це допоможе тобі почуватися не таким самотнім, коли розпочнеш збирати свій матеріал. Я повісив фотографії улюблених митців у своїй студії. Вони наче приязні привиди. Я відчуваю, як вони штовхають мене вперед, щойно я схиляюся над столом.

Справді чудовим є те, що митці, яких уже немає серед живих чи які десь дуже далеко, не в змозі відмовитися стати твоїми вчителями. Ти можеш навчитися в них усього, чого забажаєш: вони залишили конспекти у своїх творах (К.Остін).

5. Виконайте тестові завдання.

1. Однакова кількість звуків і букв у кожному слові рядка

- А** болючий, Юрмала, чаювання
- Б** щирість, народжуєш, якання
- В** пояснення, злістю, тямущий
- Г** ялтинський, зв'язківець, вісню

2. Однакова кількість звуків і букв у кожному слові рядка

- А** ячмінь, ятранський, повіяло
- Б** взаємність, українець, каміння
- В** покращення, полюс, відроджую
- Г** духмяно, роз'єднаність, життєпис

3. Однакова кількість звуків і букв у кожному слові рядка

- А** з'єднання, приїжджати, заявник
- Б** щільний, земляний, заяложений
- В** тьохкає, нюансовий, захоплюєшся
- Г** брюнет, капелюшок, дивується

4. Підкреслені літери позначають той самий звук у всіх словах рядка

- А** лимон, випадок, перетин
- Б** мережа, вектор, партер
- В** хомут, зоуля, кожушок
- Г** тобі, потік, політехнічний

5. Підкреслені літери позначають той самий звук у всіх словах рядка

- А** товар, потонути, скотч
- Б** ноша, щип, порадишся
- В** якби, гречний, агрусний
- Г** міщень, щапка, носишчя

6. Підкреслені літери позначають той самий звук у всіх словах рядка

- А** жорстко, жасмин, бджола
- Б** гелікоптер, кігті, Гостомель
- В** зірковий, косьба, зітканий
- Г** дзвін, бородатий, бадьоро

7. Підкреслені літери позначають той самий звук у всіх словах рядка

- А** гордість, сміх, Бердянськ
- Б** вухо, сповивати, бовкнути
- В** каша, хвилюєшчя, щотка
- Г** тактика, поточний, вітчим

8. Орфоепічну помилку допущено в слові

- А** миється [мий'єц':а]
- Б** розжуй [ро'зжуй]
- В** качі [кац':і]
- Г** приніши [при'н'іш:и'є]

9. Орфоепічну помилку допущено в слові

- А** граєшчя [грай'єц':а]
- Б** книжці [книз'ці] **В**
- флешці [флез'ці] **Г**
- вітчизна [в'іч:изна]

10. Орфоепічну помилку допущено в слові

- А** стежка [стежка]
- Б** джміль [джм'іл]
- В** нігті [н'ігті]
- Г** вокзал [вог'зал]

6. Прослушайте фрагмент інтерв'ю з політиком Ю. тимошенко й виконайте завдання.

Ю. Тимошенко: «Проект "Любі друзі-2" не пройде»

А. Яких орфоепічних помилок припустилася Ю. тимошенко? на вимову яких звуків їй треба звернути увагу?

Б. напишіть текст свого виступу для прес-конференції про п'ять змін, які б ви хотіли запровадити в сучасній школі. Затранскрибуйте в тексті фрагменти слів з уподібненими приголосними, із дзвінкими приголосними в кінці слова та у-нескладовим.

Зразок. Коли замислює[с':а] над проблемами нашої школи, то першою спадає на думку їдальня. Яюсь мало стра[ў] на вибір, за[ў]жди там гамірно, хоче[ц':а] більшого затишку... .

ЗАУВАЖТЕ!

Корисними для відпрацювання грамотної вимови слів є чистомовки. Потренуйтеся твердо вимовляти шиплячі.

* * *

Під кущем курча гуляє,
Черв'ячка собі шукає.
Мати-квочка поруч з ним,
З сином крихитним своїм.

* * *

Хлющить, періщить дощ,
Сховався вовк під хвощ.
Хвіст під хвощем,
А сам під дощем.

* * *

Синичка, синичка — горобцю сестричка.

* * *

Учень учив уроки — у нього в чорнилі щоки.

* * *

Черепаха, не нудьгуючи, годину сидить за чашкою чаю.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Кілометр, колесо, копчений, косий, котрий.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
вірна смерть
глуха ніч
довга перерва
слідуючого дня
учбовий процес

ПРАВИЛЬНО
неминуча смерть
глуха ніч
тривала перерва
наступного дня
навчальний процес

7. 1. Затранскрибуйте слова. Підкресліть приголосні, що уподібнюються у вимові.

Доріжці, хвилюєшся, розжарити, чешці, принісши, повсякденний, Палажці, забув, борються, пугч, річці, блящі, дзьоб, знуцаєшся, пряжці, флешці, Львів, злодюжці, підживлювати, сиплються, журишся, легко, водичці, тчеш, безжурний, знісши, зжати, футбол, лев, дріжджі.

2. Прослухайте пісні «там, де ми є» (гурт «антитіла») і «Чомусь так гірко плакала вона» (О. Пономарьов). Випишіть слова, які виконавці неправильно вимовляють, і затранскрибуйте їх.

§ 26–27. ОСНОВНІ ПРАВИЛА НАГОЛОШУВАННЯ СЛІВ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

Звукове оголошення в Київському метрополітені: «Шановні пасажери! Метрополітен — швидкий та зручний вид транспорту».

- A. саме так наголошують слова цього повідомлення в Київському метрополітені щонайменше протягом останніх 20 років. Яке слово неправильно наголошено?
- B. Прочитайте повідомлення, правильно наголошуючи слова.

На́голос в українській мові рухомий: *день — дня, приказка — приказки (мн.), ходжу — ходимо*. Хоча чітких правил наголошування слів немає, але є загальні принципи, за якими можна визначити наголошений склад:

іменники

- 1) іменники в множині здебільшого мають наголос на закінченні: *батьки, огірки*;
- 2) у більшості іменників із суфіксом **-к-** наголос у множині переходить на закінчення: *казка — казки, книжка — книжки* (АЛЕ: *сусідка — сусідки*);
- 3) віддієслівні іменники на **-ання** мають наголос на суфіксі, якщо в них більше двох складів: *засла́ння, пізна́ння* (АЛЕ: *біга́ння, нехтува́ння*);
- 4) іншомовні складні іменники на **-метр** мають наголошений другий компонент: *сантиме́тр, кіломе́тр* (АЛЕ: у назвах приладів наголос падає на першу частину: *бароме́тр, термоме́тр*);

прикметники

- 5) у більшості двоскладових прикметників наголос падає на закінчення: *новий, чужий, легкий* (АЛЕ: *білий, чорний*);
- 6) прикметниковий суфікс **-еньк-** завжди наголошений: *ма́ленький, чо́рненький*;

дієслова

- 7) дієслово **бути** в майбутньому часі має наголошений перший склад: *будеш, будемо*, а в минулому — другий: *була, було, були*;
- 8) багато дієслів мають останній наголошений склад: *нести — несла, везти — везла*;
- 9) дієслова на **-емо, -имо, -ете, -ите** мають наголошений останній склад: *ідемо, мовчимо, ідете, мовчите* (АЛЕ: *будемо, залишите*);

числівники

- 10) у числівниках на **-десять** наголошений останній склад: *сімдеся́т, вісімдеся́т*;
- 11) у числівниках на **-дцять** наголошений передостанній склад: *одинадця́ть, чотирнадця́ть*.

Ці принципи є лише орієнтирами в наголошуванні слів. Складність полягає передусім у тому, що наголос в українській мові здебільшого рухомий і винятків дуже багато, тому треба запам'ятовувати, як правильно наголошувати слова та їхні форми.

Найчастіше неправильно наголошують такі слова: *ваги, вантажівка, випадок, визвольний, відвезти, вірші, вітчиз, гуртожиток, дано, добуток, довідник, донька, дочка, дрова, жалюзі, завдання, загадка, закінчити, заробіток, зручний, зубожіння, індустрія, йогурт, каталог, квартал, кишка, кілометр, колія, косий, котрий, кроїти, кулінарія, курятина, листопад, маркетинг, мережа, металургія, навчання, начинка, ненавидіти, новий, обіцянка, обрання, обруч, одноразовий, олень, ознака, отаман, партер, піала, підлітковий, пізнання, пітний, піцерія, подруга, пологовий, поняття, порядковий, проміжок, псевдонім, разом, решето, роздрібний, русло, середина, сеча, симетрія, сільськогосподарський, спина, течія, тризуб, тулуб, український, уподобання, усередині, фартух, фаховий, фольга, форзац, царина, центнер, цінник, чарівний, черговий, читання, чорнозем, чорнослив, щелепа.*

Незначна кількість слів має подвійний наголос: *весняний, завжди, договір, доповідач, жалібний, м'язовий, первісний, помилка, простий, також* та ін.

Не потрібно плутати подвійний наголос із наголосом, за допомогою якого розрізняють форми слів: *пісні* (род. відм. одн.) — *пісні* (наз. відм. мн.), так само *чашки* — *чашки*.

За допомогою наголосу розрізняємо значення слів: *замок* — *замок*, *виходити* (вилікувати) — *виходити* (покидати приміщення).

Окремі іменники, узгоджуючись із числівниками **два, три, чотири**, можуть змінювати наголос: *брати* — *два брати, сестри* — *три сестри, відра* — *чотири відра*.

Не плутайте літературний та діалектний наголоси. Наголос на передостанньому складі в словах *принести, віднести, люблю, кажу, було, Роман* не нормативний, він властивий західноукраїнським говіркам.

2. Прочитайте слова, правильно їх наголошуючи.

Асиметрія, благовіст, бюлетень, вершковий, вимога, виразний, гальма, дворазовий, дешифрація, догмат, дрова, жалюзі, залишити, зубожіння, експерт, заіржавілий, здалека, індустрія, каталог, кишка, копчений, кропива, кулінарія, листопад, мережа, новий, навчання, обрання, осетер, партер, перевести, підлітковий, пологовий, поняття, псевдонім, решето, розпірка, сантиметр, статуя, стовідсотковий, текстовий, травестія, уподобання, фартух, форзац, царина, чарівний, чорнослив, щипці.

3. Випишіть слова у дві колонки: 1) з наголосом на другому складі; 2) з наголосом на першому складі.

Начинка, русло, его, оптовий, боязнь, ваги, обруч, олень, випадок, тризуб, адже, курятина.

 • З перших букв вписаних слів складіть приказку.

4. Прочитайте уривки з віршів і виконайте завдання.

1. Дано тобі і вірити, й кохати. А що мені? Які такі куші? Нелегко, кажуть, жити на дві хати. А ще нелегше — жити на дві душі! (*Л. Костенко*). 2. Народився Бог на саях в лемківськiм містечку Дуклі. Прийшли лемки у крисанях і принесли місяць круглий (*Б.-І. Антонич*). 3. І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала, і рушник вишиваний на щастя, на долю дала (*А. Малишко*). 4. І біла ріка підійнялась увись, до витоків древніх сягнула (*А. Панчишин*). 5. Співай, моя ватро, вже треті півні, а я ще заслуханий стою. Заручений сонцем на білім коні край світу пливу за рікою (*М. Симич*). 6. Усе-усе, що нам дано, не заросте вже полином (*В. Крищенко*). 7. Я бачив дивний сон. Немов передо мною безмірна, та пуста, і дика площа, і я, прикований ланцем залізним, стою під височенною гранітною скалою, а далі тисячі таких самих, як я (*І. Франко*).

- А. Постарайтеся відчути риму й з відповідним ритмом продекламувати поетичні рядки.
- Б. Визначте слова, у яких поети свідомо порушили нормативне наголошування з метою римування.
- В. Випишіть складносурядні й складнопідрядні речення. Побудуйте до них схеми.

5. Виконайте тестові завдання.

1. на перший склад падає наголос у слові	А вітчим	В ознака
	Б донька	Г кінчити
2. на перший склад падає наголос у слові	А випадок	В експерт
	Б квартал	Г заробіток
3. на перший склад падає наголос у слові	А обруч	В котрий
	Б новий	Г зручний
4. на другий склад падає наголос у слові	А подруга	В косий
	Б партер	Г піала
5. на другий склад падає наголос у слові	А листопад	В пологовий
	Б проміжок	Г порядковий
6. на другий склад падає наголос у слові	А позначка	В середина
	Б привести	Г разом
7. на другий склад падає наголос у слові	А фаховий	В цінник
	Б дрова	Г течія
8. на другий склад падає наголос у слові	А уподобання	В симетрія
	Б чорнозем	Г кілометр
9. на другий склад падає наголос у слові	А чорнослив	В чарівний
	Б псевдонім	Г занести
10. на третій склад падає наголос у слові	А пізнання	В підлітковий
	Б черговий	Г одноразовий

6. Розгляньте ілюстрацію й виконайте завдання.

- A. складіть усний діалог (*по шість-сім реплік від кожного учасника*) за ситуацією.
- B. Використайте в діалозі опорні слова.

Опорні слова: ваги, випадок, занести, йогурт, камбала, копчений, вершкове масло, курятина, начинка, осетер, тигрові креветки, український, фольга, цінник, чорнослив.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- A. Перегляньте експрес-урок «Чи правильно вживати конструкцію *за рахунок?*» і законспекуйте сприйнятий на слух матеріал.

Чи правильно вживати конструкцію *за рахунок?*

- B. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
користуватися попитом
більше ста уроків
давайте повернемося
залишити в спокої
попередити хворобу

ПРАВИЛЬНО
мати попит
понад сто уроків
повернімося
дати спокій
запобігти хворобі

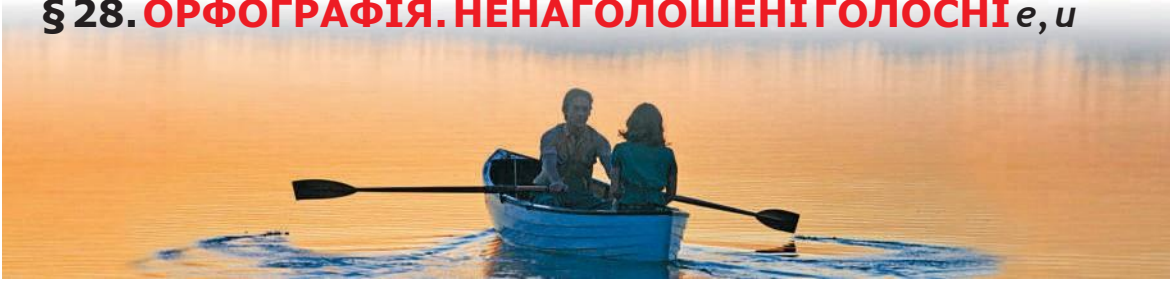

7. 1. Перепишіть слова й виконайте завдання.

Аркушик, бородавка, бурштиновий, витрата, відвезти, глядач, де-юре, довести, довідник, живопис, закінчити, зручний, єретик, заіржавіти, звисока, іконопис, камбала, квартал, косий, котрий, кроїти, люстро, металургія, ніздзя, ненависть, обіцянка, отаман, триразовий, пекарський, перевезти, підданий, посередині, помовчати, проміжок, ремінь, русло, сеча, сільськогосподарський, стрибати, тигровий, тім'яний, урочистий, фольга, фаховий, центнер, черговий, чорнозем, щодобовий.

- A. Поставте наголос у кожному слові, звіривши його за словником.
- B. Вивчіть, як наголошуються ці слова.

2. Випишіть усі слова з теоретичної частини та вправ 2, 3 в чотири колонки: 1) з наголосом на першому складі; 2) на другому складі; 3) на третьому складі; 4) решта слів. Вивчіть, як їх треба наголошувати.

§ 28. ОРФОГРАФІЯ. НЕНАГОЛОШЕНІ ГОЛОСНІ *е, у*

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

На озері:

— Гр..би!

— Які можуть бути гр..би в човні посеред озера?!

— Та не гр..би, а гр..би веслами, бо я вже трохи змерзла.

А. Зважаючи на ситуацію, визначте, де треба вписати на місці крапок літеру *е*, а де — *у*.

Б. До чого може призвести неправильне написання ненаголошених *е, у*?

Орфографія (грецьк. *orthos* — прямий, правильний, рівний і *grapho* — пишу) — розділ мовознавства, що вивчає правила написання слів; загальноприйнята система правил національної мови щодо способів передавання мовлення на письмі.

Неправильне написання слів називають **орфографічною помилкою** (уживання апострофа, подвоєні приголосні, правопис складних слів та ін.). Написання, що не регламентується правилами, винятки з правил треба перевіряти за **орфографічним словником**. Існує багато орфографічних словників, виданих протягом останнього століття. Чинному правопису відповідають ті, що вийшли друком після 1990 р., коли було внесено в нього останні зміни. Буває так, що в різних словниках по-різному написано слово (*всесвітньо відомий* і *всесвітньовідомий*, *Свят-вечір* і *Святвечір* та ін.). У такому разі треба орієнтуватися на орфографічні словники, упорядковані науковцями Інституту української мови НАН України та Інституту мовознавства ім. О. Потебні НАН України.

В українській орфографії визначають такі принципи правопису: фонетичний, морфологічний, історичний та смисловий.

За **фонетичним принципом** («як чую, так і пишу») позначають:

- усі наголошені голосні¹: *казка, гóвориш, кóхня, пісня, метр, липа*;
- ненаголошені [а], [у], [і], а також [о], що стоїть не перед складом із наголошеним [у] або [і]: *казати, купатися, лікарня, молоко*;
- префікс *с-* перед кореневими *к, п, т, ф, х*: *сказати, спитати, стиснути, сформувати, схилити*;
- групи приголосних, що утворилися внаслідок спрощення: *проїзний, щасливий, серцевий, тиснути*;
- групи приголосних [ств], [цтв], [зтв] і суфікси *-ськ-, -цьк-, -зьк-*, що утворилися внаслідок додавання суфіксів до основ: *птаx — птаство, ткач — ткацтво, убогий — убозтво, чех — чеський, Кременчук — кременчуцький, Рига — ризький*;
- чергування приголосних: *рука — на руці — ручка, нога — на нозі — ніжка, вухо — на вусі — вушко*.

¹ Тут і далі, коли йдеться про написання, під голосними й приголосними треба розуміти літери на позначення голосних звуків і літери на позначення приголосних звуків.

Морфологічний принцип правопису вимагає однакового позначення на письмі значущих частин слова, незалежно від їхнього реального звучання: [го^олубка] *голубка*, бо *голуб*; [до^ор'із'ці] *доріжці*, бо *доріжка*.

Також за морфологічним принципом пишуть:

- ненаголошені голосні [е], [и], а також [о], що стоять перед складом із наголошеним [у] або [і]: *весна, зима, спонука, хотів*;
- приголосні, що змінюють своє звучання внаслідок уподібнення: *боротьба, кізті, розжуй*;
- приголосні звуки, що спрощуються тільки у вимові: *журналістський, агентство*;
- довгі звуки на межі значущих частин слова: *віддати, піднісся, хвилюються, граєшся* та ін.

Історичний (традиційний) принцип правопису полягає в тому, що слова, окремі частини слів чи букви пишуть так, як це робили раніше, за усталеною традицією, але їхнє написання не можна пояснити в сучасній мові дотриманням фонетичного або морфологічного принципів. За традицією в українському письмі вживають:

- літери *я, ю, е*, що позначають один або два звуки, а також *ї*, що позначає два звуки: *пісня — п'янкий, нюанс — в'юн, сине — б'є, пір'їна*;
- літеру *ц* на позначення двох звуків: *цука, паца, прощення*;
- м'який знак: *синь, кольє, Львів*;
- подвоєні літери в іншомовних словах: *Марокко, Руссо, голландець, тонна, нетто*.

Смисловий (диференційний) принцип вимагає різного написання:

- однозвучних слів, що мають різне значення (омонімів): *Лев* (ім'я) — *лев* (тварина); *Захід* (країни Західної Європи) — *захід* (частина світу); *Олег Вітер* — *різкий вітер*;
- паронімів: *греби* — *гриби*; *кленок* (від *клен*) — *клинок* (від *клин*);
- префіксів *пре-, при-*: *пречерствий* — *причерствілий*;
- слів разом та окремо: *в день народження* — *приїхали вдень* та ін.

В українській мові переважають написання, що відповідають фонетичному й морфологічному принципам.

Ненаголошені голосні *е, и* в корені слова

е пишуть	
у сполученнях <i>-еле-, -ере-</i>	<i>зелений, берег</i>
при чергуванні з <i>і</i>	<i>летіти — літати, променистий — промінь</i>
при зміні форми слова чи при словотворенні <i>е</i> випадає	<i>шевця — швець, праведний — правда</i>
у дієслівних коренях <i>-бер-, -мер-, -тер-, -дер-</i> і под. (без суфікса <i>-а-</i>)	<i>вибереш, витерти, видеремо</i>
якщо в наголошеній позиції — <i>е</i>	<i>весна — вєсни, веслувати — вєсла</i>
и пишуть	
у сполученнях <i>-ри-, -ли-</i> між приголосними	<i>бриніти, дрижати, кривавий, глитати</i>
у дієслівних коренях <i>-бир-, -тир-, -дир-</i> (із суфіксом <i>-а-</i>)	<i>вибирають, витирати, видираєш</i>
якщо в наголошеній позиції — <i>и</i>	<i>зима — зими, пиляти — пилка</i>

Написання слів, які не можна перевірити за допомогою правила, з'ясовують за словником: *директор, ефект, лимон, лиман, пшениця, кишеня*.

2. Визначте принцип правопису виділених літер (слів). Прокоментуйте свій вибір (*усно*).

Тетяна **В**овк, дивит**ь**ся, голодний **в**овк, до**щ**, вок**з**ал, порт**р**ет, зроблено **по-моєму**, **по моєму** тілу, сон**н**ий, я**с**ень, спростувати, криворі**з**ький, переймає**ш**ся, щасливий, ї**с**тівний, сук**н**я, товари**с**тво, ві**л**ла, Буд**д**а, со**б**і, студент**с**тво, у ді**ж**ці, зел**ен**ий, облас**н**ий, гадя**ц**ький, кав'яр**н**я «**М**альва», ніжна **м**альва.

3. Перепишіть слова, поставивши пропущені літери *е* та *и*.

Дал..ч, ч..р..да, чов..н, кр..шити, трав..нь, ож..лець, др..жати, сел..з..нь, прил..тіти, заз..рнути, ш..л..стіти, ст..рати, виб..руть, м..жа, л..жати, м..довий, св..стіти, закр..вати, жн..ва, сув..нір, скр..піти, пов..рхневий, зв..чайний, дол..вати.

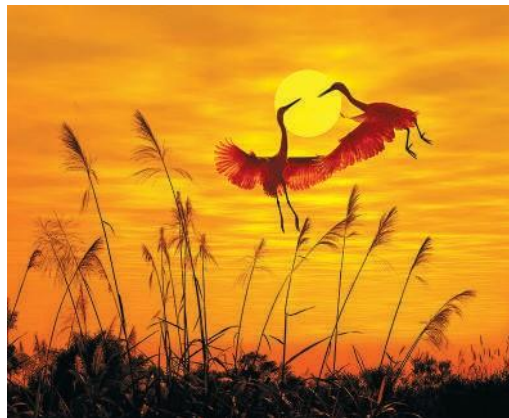
4. Прочитайте вірш і виконайте завдання.

Чому в..селиками зуться журавлі

Тому в..селиками зуться журавлі,
Що прилітають до в..селої з..млі,
Що теплий день приносять на кр..лі
І зал..шаються у нашомус..лі.

Лиш нав..сні в..селики вони,
А журавлями зуться вос..ни,
Бо жура**т**ься, у вирій л..тючи,
Бо не заміниш рідний край нічим.

Г. Паламарчук

- А. Прокоментуйте, у яких словах на місці крапок має бути *е*, а в яких — *и*.
Б. Визначте вид складних речень і побудуйте до них схеми.

5. Виконайте тестові завдання.

1. морфологічний принцип позначився на написанні, виділеному в рядку

- А** прокинувся **С**хід
Б піклується
В Голландія
Г козацтво

2. Фонетичний принцип позначився на написанні, виділеному у варіанті
А кавказький	В віддати
Б милуєшся	Г Швець
3. Букву **и** на місці пропуску треба писати в слові
А виб..реш	В вид..рати
Б вит..рти	Г вип..реш
4. Букву **и** на місці пропуску треба писати в слові
А прин..су
Б ш..потіти
В в..сняний
Г м..ленький
5. Букву **е** на місці пропуску треба писати в слові
А пом..рати
Б вит..раєш
В виб..руть
Г виб..рають
6. Букву **е** на місці пропуску треба писати в слові
А з..мовий
Б д..ктант
В зг..нати
Г бр..хня
7. Букву **и** на місці пропуску треба писати в обох словах рядка
А бр..ніти, пром..нистий
Б др..жати, зал..денілий
В кр..вавий, бл..щати
Г гл..тати, прав..дний
8. Букву **е** на місці пропуску треба писати в обох словах рядка
А л..генький, тр..вожний
Б з..леніти, ож..ледиця
В бер..говий, кр..шити
Г пел..на, кр..жаний
9. Букву **и** на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка
А в..шневий, крап..лька, вит..рати
Б кр..ниця, тр..вожність, пер..пегія
В зуп..нитися, гр..чаний, завм..рати
Г тр..валість, в..слування, кол..вання
10. Букву **е** на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка
А ч..твертий, сп..нятися, вид..реш
Б підз..мелля, дал..чінь, л..вада
В в..ршина, т..хенько, п..лена
Г в..чоріє, щ..пати, д..серт

6. Розгляньте ілюстрацію й виконайте завдання.

А. Письмово висловіть свої міркування щодо способу проведення дозвілля молодих людей (чотири-п'ять речень).

Б. Використайте опорні слова, поставивши пропущені літери *е, и*.

Опорні слова: соціальні м..режі, Фейсбук, смартфон, ж..ве спілкування, спілкування онлайн, несправжні друзі, інт..рнет-залежність, тр..вожний.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Іконопис, крицевий, кроїти, люстро, металургія.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
грецький горіх
виявити дану проблему
природня поведінка
живописна місцевість
завітна мрія

ПРАВИЛЬНО
волоський горіх
виявити цю проблему
природна поведінка
мальовнича місцевість
заповітна мрія

7. Запишіть слова, поставивши пропущені літери *е* та *и*. Підкресліть ті літери, написання яких можна перевірити тільки за словником.

К..шеня, кр..ниця, м..нулий, кор..дор, м..телик, ч..мпіон, ш..ренга, доб..рати, заб..реш, ви..ратимуть, підб..резник, ч..пурний, зд..вування, ос..лнитися, см..тана, зм..ритися, ц..буля, зв..ртання, тр..вожний, пов..рнутися, бл..щати, кр..лавий, в..л..тенський, л..мон.

§ 29. АПОСТРОФ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

Київ. В автомобілі чоловік і жінка:

— У нашому навігаторі немає вулиці Вячеслава Чорновола. Що ж робити?

— А ти пробував набрати з апострофом?

— І навіщо там апостроф?

— А для того, щоб ми доїхали до цієї вулиці. Вивчиш правила — навігатор і для тебе запрацює!

А. Що стало на заваді під час пошуку в навігаторі?

Б. Знайдіть у таблиці правило, за яким ім'я *В'ячеслав* треба писати з апострофом.

Апостроф (грецьк. *apostrophe* — звернений набік) — знак, який передає на письмі роздільну вимову **я, ю, є, ї** після твердого приголосного: *м'ята* [м'йата], *подвір'я* [по'дв'ір'я].

Апостроф пишуть перед я, ю, є, ї		Апостроф не пишуть	
після б, п, в, м, ф	<i>сім'я, в'юн, Дем'ян</i>	якщо перед б, п, в, м, ф стоїть кореневий приголосний ¹ , крім р	<i>цвях, свято, дзвякнути</i>
після р (при роздільній вимові; чути [й])	<i>подвір'я, Мар'яна</i>	після р (при злитій вимові; не чути [й])	<i>буряк, рюмсати</i>
після префікса, що закінчується на приголосний	<i>роз'єднати, від'їзд</i>	після префікса, що закінчується на голосний	<i>поєднати, заїзд</i>
у складних словах після першої частини, що закінчується на приголосний	<i>Мін'юст, дит'ясла</i>		

Також апостроф треба писати в слові *Лук'ян* і похідних: *Лук'яненко, Лук'янчук* та ін.

¹ Тут і далі мається на увазі літера на позначення приголосного звука.

2. Перепишіть слова й зазначте в дужках номер правила, згідно з яким ужито апостроф.

1 — губний + йотований;

2 — **р** + йотований;

3 — префікс на приголосний + йотований;

4 — на межі двох основ.

Дем'ян (_), солов'їний (_), з'юрмитися (_), між'ярусний (_), стерв'ятник (_), без'ядерний (_), торф'яний (_), Мін'юст (_), В'ячеслав (_), подвір'я (_), дит'ясла (_), пів'яйця (_).

3. Перепишіть слова, поставивши, де потрібно, апостроф.

М..якотілий, розп..яття, пів..аркуша, надвечір..я, Кам..янець-Подільський, над..яр..я, Лук..-янівка, гороб..ячий, з..економити, Солов..йов, надбрів..я, ум..ятина, надхмар..я, св..ященик, в..їдатися, верф..ю, під..їзний, багатослів..я, пів..Європи, транс..європейський, сухом..ятка.

4. Випишіть слова, у яких треба писати апостроф.

Тьм..яний, з..ініціювати, ум..ятина, по..яснити, Мар..яна, духм..яний, краков..як, стерв..-ятник, поцв..яхований, дит..ясла, Знам..янка, Св..ятополк, Об..ю, коров..ячий, мавп..ячий, Придністров..я, різьб..яр, сум..яття, Слов..яносербськ, р..ясний, р..юмка, в..яз.

• З других букв виписаних слів складіть назву художнього твору.

5. Виконайте тестові завдання.

1. апостроф треба писати на місці пропуску в слові

A помор..янин
B духм..яний

B рутв..яний
Г розв..язок

2. апостроф треба писати на місці пропуску в слові

A пів..озера
B пів..огірка

B пів..метра
Г пів..яблука

3. апостроф треба писати на місці пропуску в обох словах варіанта

A з..ясувати, р..юмсати
B від..ємний, пор..ядок

B сім..янин, різдв..яний
Г розм..якшити, під..їзд

4. апостроф треба писати на місці пропуску в обох словах варіанта

A В..ячеслав, гр..ядка
B сім..янин, Св..ятослав

B зв..язківець, знічев..я
Г Причорномор..я, цв..ях

5. апостроф треба писати на місці пропуску в усіх словах варіанта

A кам..яний, п..яльце, звір..ята
B бур..ян, подвір..я, кр..якати

B поголів..я, арф..яр, кур..ява
Г в..їжджати, реп..ях, пів..яру

6. апостроф треба писати на місці пропуску в усіх словах варіанта

A здоров..я, кип..ятити, бур..яний
B пуп..янок, заб..ється, лижв..яр

B роз..їзд, Придунав..я, пів..юрби
Г львів..янин, п..ясть, Вороб..йов

7. апостроф треба писати на місці пропуску в усіх словах варіанта

A П..ятихатки, черв..як, вп..ястися
B без..язикий, рум..яний, медв..яний

B Середземномор..я, в..юн, пр..янощі
Г верб..я, риб..ячий, без..іменний

8. апостроф треба писати на місці пропуску в усіх словах варіанта

A перед..ювілейний, Кир..ян, від..їзд
B кіновар..ю, солов..їний, кур..ятина

B зів..янути, Мін..юст, духм..яний
Г торф..яний, в..юнитися, Р..єпін

9. апостроф треба писати на місці пропуску в усіх словах варіанта

A двох..ядерний, Мар..яна, різьб..яр
B дит..ясла, Григор..єв, багатослів..я

B Слов..янськ, верхів..я, тьм..яний
Г поцв..яхований, здоров..яга, з..їзд

10. апостроф треба писати на місці пропуску в усіх словах варіанта

А стерв..ятник, в..юн, з..агітувати
Б підв..язка, уп..яте, мавп..ячий

В пів..юрти, підмурів..я, пір..їна
Г узгір..я, Об..ю, з..економити

6. Розгляньте ілюстрацію й виконайте завдання.

А. Опишіть ситуацію двома-трьома реченнями. Доповніть свій опис міркуваннями про те, чому молоді люди свідомо ризикують своїм здоров'ям, а іноді й життям.

Б. Використайте опорні слова, поставивши, де потрібно, апостроф.

Опорні слова: вол..єр, мавп..ячий, моркв..яний, несер..йозний, пів..яблука, звір..ята, знічев..я, зап..ястя, вп..ястися, обов..язково.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Обруч, одноразовий, оптовий, отаман, одинадцять.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
два відсотка
третє люте
півтора місяці
по п'ятницям
без десяти шість

ПРАВИЛЬНО
два відсотки
третє лютого
півтора місяця
по п'ятницях, щоп'ятниці
за десять шоста

7. Перепишіть слова, поставивши, де потрібно, апостроф.

Тьм..яний, без..язикий, розм..якшити, Стеф..юк, загір..я, Заполяр..я, брукв..яний, з..юрмитися, краков..як, різдв..яний, бур..як, дзв..якати, двох..ядерний, Зв..ягель, між..ярусний, присв..ята, горохв..яний, св..ятина, супер..яхта, трав..янистий, лижв..яр, різьб..яр, перед..ювілейний, Придніпров..я.

§ 30. М'ЯКИЙ ЗНАК (ЗНАК М'ЯКШЕННЯ)

1. СПОСТЕРЕЖЕННЯ

А. Розкрийте лексичне значення іменників *галці* та *гальці* (давальний відмінок однини).

Б. Поміркуйте, чому в цих словах різне написання.

М'який знак (або знак м'якшення) передає м'якість приголосних звуків на письмі, його пишуть після букв **д, т, з, с, ц, л, н**:

у кінці слова	<i>якість, велетень</i>
у середині складу перед о	<i>льодяник, тьохкати</i>
у суфіксах -ськ-, -цьк-, -зьк-, -ньк-, -оньк-, -еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-	<i>міський, козацький, ризький, малесенький, тонюсінський</i>
у дієсловах перед -ся	<i>підводься, видніється</i>
у буквосполученнях льч, льц, (від льк); ньч, ньц (від ньк)	<i>ляльчин, ляльці</i> (від <i>лялька</i>), <i>доньчин, доньці</i> (від <i>донька</i>)
після л перед м'яким приголосним і шиплячим	<i>польський, пальчик</i>

Перед м'якими приголосними й шиплячими м'який знак не пишуть, окрім поданих вище випадків: *Оболонь* — *оболонський*, *промінь* — *промінчик*, *Умань* — *Уманщина*.

М'який знак також не пишуть після першої частини складних числівників: *п'ятдесят*, *шістсот*.

Після **р** м'який знак пишуть у словах *тррьох, чотиррьох, ларрьок, забррьоханий, Горрький, Зоррькін*.

Винятки: *бриньчати, няньчити, різьбяр, тьяний, женьшень, Маньчжурія* та похідні.

2. Перепишіть слова, поставивши, де потрібно, м'який знак.

Беризон..ці, малин..ці, гордіс..ть, різ..бяр, він..чати, нян..чити, дон..чин, нен..ці, пот..маренний, оболон..ці, дзелен..чати, промін..чик, ялин..ці, дивует..ся, тренуеш..ся, піднос..ся, африкан..ський, ялинон..ці, ковз..кий, ниточ..ці, жен..шень, лял..ці, посол..ський, мен..ше.

3. Випишіть слова, які треба писати з м'яким знаком на місці крапок.

Жін..ці, плос..кий, годит..ся, Натал..чин, промін..чик, Ол..жин, нен..ці, тітон..чин, красун..чик, арал..ський, Уман..щина, виплутуеш..ся, зірон..ці, в'язкіс..ть, азовс..кий, лебідон..ці, ірпінс..кий, перукар..ський, куз..ня, змагают..ся, тон..ший, нян..чити, ялтінс..кий, він..чати, кидаєт..ся.

• З перших літер вписаних слів складіть імена літературних героїв т. Шевченка.

4. Прочитайте текст двічі й виконайте завдання.

Притча про створення фрески «Таємна вечеря»

Створюючи фреску «Таємна вечеря», Леонардо да Вінчі зіткнувся з труднощами: він мусив зобразити Добро, утілене в образі Ісуса, і Зло — в образі Юди, що вирішив зрадити Його на цій трапезі. Художник припинив роботу посередині й відновив її тільки після того, як знайшов ідеальні моделі.

Одного разу, відвідавши виступ хору, художник побачив в одному з юних співаків досконалий образ Христа й, запросивши його до своєї майстерні, зробив з нього кілька начерків та етюдів.

Минуло три роки. «Таємна вечеря» була майже завершена, але Леонардо так і не знайшов натурника для Юди. Кардинал, який відповідав за оформлення собору, підганяв його, вимагаючи, щоб фреска була готова якомога швидше.

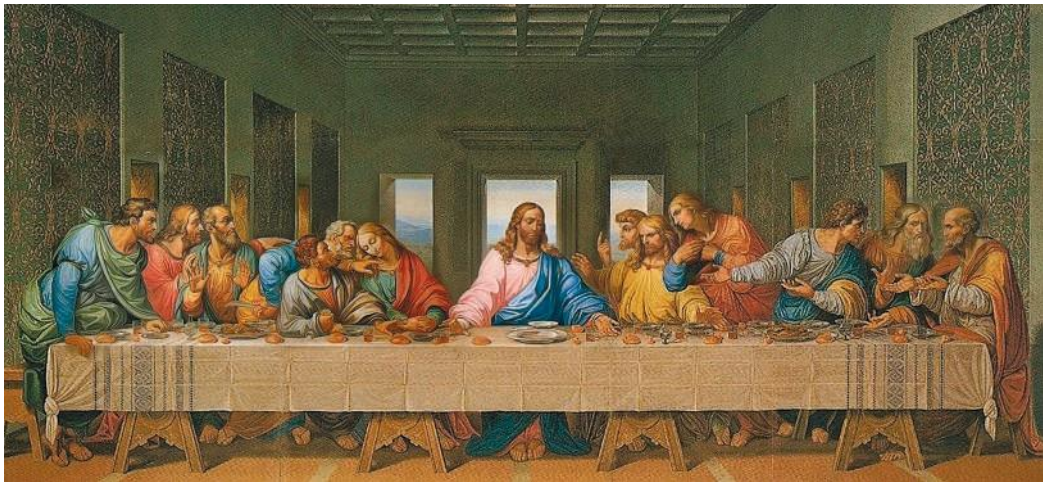
І от після багатоденних пошуків художник побачив чоловіка, який лежав у рові, — молодого, але передчасно зістареного, брудного, п'яного й обідраного. Часу на етюди вже не було, і Леонардо наказав своїм помічникам привести його в собор. З великими труднощами його приволокли туди й поставили на ноги. Він не розумів до пуття, що відбувається, поки художник зображав гріховність, самолюбство та безвір'я, які закарбувало його обличчя.

Коли художник закінчив роботу, жебрак, який уже встиг витверезитися, розплющив очі, побачив перед собою картину й перелякано викрикнув:

— Я вже бачив цю картину!

— Коли? — здивовано запитав Леонардо.

— Три роки тому, ще до того, як усе втратив. У той час, коли я співав у хорі й життя моє було сповнене мрій, якийсь художник намалював з мене Христа.

Л. да Вінчі. Таємна вечеря

А. стисло перекажіть текст (письмово).

Б. Доповніть переказ роздумом на тему «мій вибір — здоровий спосіб життя» (сім–десять речень).

ЗАУВАЖТЕ!

не плутайте суфікси *-ськ-*, *-цьк-*, *-зьк-* (волоський, моряцький, збаразький) і суфікс *-к-* (плаский, ковзкий, дерзкий).

5. Виконайте тестові завдання.

1. м'який знак на місці пропуску треба писати в слові

А половин..ці	В картин..ці
Б стежин..ці	Г вишен..ці
2. м'який знак на місці пропуску треба писати в слові

А ірпін..ський	В лопан..ський
Б хорол..ський	Г прип'ят..ський
3. м'який знак на місці пропуску треба писати в обох словах варіанта

А сивас..кий, ковз..кий	В товарис..кий, міс..кий
Б чумац..кий, плас..кий	Г кременчуц..кий, бас..кий
4. м'який знак на місці пропуску треба писати в обох словах усіх рядків, **ОКРІМ**

А нян..чити, нен..чин
Б брин..чати, дон..ці
В різ..бяр, сніжин..ці
Г т..мяний, лял..чин
5. м'який знак на місці пропуску треба писати в обох словах рядка

А виміют..ся, гаєш..ся
Б дивит..ся, піднос..ся
В наснит..ся, розріс..ся
Г колотит..ся, б'єш..ся
6. м'який знак на місці пропуску треба писати в обох словах рядка

А нян..чин, жін..чин
Б Вал..чин, Ян..чин
В дон..чин, лял..чин
Г Юл..чин, Натал..чин
7. м'який знак на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка

А естонс..кий, якіс..ть, мен..ший
Б ангел..ський, зозул..ці, куз..ня
В долон..ці, т..мяний, брин..чати
Г гуцул..ський, міс..кий, промін..чик
8. м'який знак на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка

А ллет..ся, голубон..ці, красун..чик
Б різ..бяр, підвод..ся, матусен..чин
В яблун..ці, помешкан.., Уман..щина
Г гордіс..ть, цвірін..кати, ірпін..ський
9. м'який знак на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка

А т..мяний, нян..чити, запоріз..кий
Б річен..ці, взуваєт..ся, оболон..ський
В різ..блений, бат..ківський, промін..ці
Г радомишл..ський, вишен..ці, кін..чик

10. м'який знак на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка

А тр..ох, Новгород-Сіверс..кий, камін..чик

Б рибон..ці, мелітопол..ський, яблун..ці

В завзятіс..ть, біл..ше, склепін..частий

Г жен..шень, забр..оханий, скін..чити

6. Розгляньте ілюстрацію й виконайте завдання.

А. Опишіть ситуацію двома-трьома реченнями. Доповніть свій опис порадами щодо обачності й обережності в поводженні з немовлям.

Б. Використайте опорні слова, поставивши, де потрібно, м'який знак.

Опорні слова: на стежин..ці, тягнет..ся, промін..ці, промін..чик, спілкуєт..ся, мен..ше, нян..чити, матусен..ці, дон..ці.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Партер, перевезти, перекис, переляк, підлітковий.

Б. Перегляньте експрес-урок «Чи є в українській мові слово *спасибі?*» і перекажіть його.

Чи є в українській мові слово *спасибі?*

ДО РЕЧІ...

ь — тридцять перша літера українського алфавіту. називається «м'який знак» (З енциклопедії «українська мова». — К., 2000. — с. 741).

у деяких підручниках і посібниках м'який знак називають «знаком м'якшення».

7. Перепишіть слова, поставивши, де потрібно, м'який знак.

С..омга, чотир..ох, кобзар..ський, гідніс..ть, Ман..чжурія, нян..чити, він..чатися, ковз..кий, слиз..кий, міс..кий, плас..кий, волин..ський, шампан..ське, тесляр..ський, гуцул..ський, підбираєш..ся, завод..ся, Херсон..щина, мен..ше, поділ..ський, брівон..ці, стежин..ці, картин..ці, ручен..ці, дон..чин, тон..ший.

§ 31. ЧЕРГУВАННЯ ЗВУКІВ. ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПРИ ДОДАВАННІ СУФІКСІВ **-ськ-**, **-ств-**

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

Друзі готують реферат про першу в Україні гідроелектростанцію:

— Не можу зрозуміти, чому мене виправляє комп'ютерна програма: я пишу Запорізька ГЕС, а вона виправляє на Запорізька ГЕС....

— Тут можливі два варіанти: або збій у комп'ютерній програмі, або ти не знаєш правила написання цього слова.

А. До якого варіанта схиляється ви?

Б. За яким принципом правопису пишеться назва згаданої Гес?

Чергування звуків — постійна й закономірна зміна їх у спільнокоренових словах та їхніх формах: *лід* — *льоду*, *рука* — *на руці* — *рученька*.

Чергування голосних

- [о], [е] з [і] ([о], [е] — у відкритому складі, [і] — у закритому): *піч* — *печі*, *сіль* — *солі*;
- [о], [е] з нулем звука (випадні [о] та [е]): *сон* — *сну*, *день* — *дня*;
- [е] з [о] після шиплячих: *шести* — *шостий*, *жених* — *жонатий*;
- [о] з [а]: *схопити* — *хапати*, *допомогти* — *допомагати*;
- [е] з [і]: *летіти* — *літати*, *мести* — *замітати*;
- [і] з [а]: *сідати* — *садити*.

Чергування приголосних

- [г] — [з] — [ж]: *нога* — *на нозі* — *ніжка*;
- [к] — [ц] — [ч]: *рука* — *на руці* — *ручка*;
- [х] — [с] — [ш]: *вухо* — *на вусі* — *вушко*.

Зміни приголосних при додаванні суфіксів **-ськ-**, **-ств-**

<i>козак</i>	к	+	-цьк-	<i>козацький</i> , <i>козацтво</i>
<i>молодець</i>	ц		-цтв-	<i>молодецький</i> , <i>молодецтво</i>
<i>ткач</i>	ч			<i>ткацький</i> , <i>ткацтво</i>
<i>Рига</i>	г	-	-зьк-	<i>ризький</i>
<i>француз</i>	з		-зтв-	<i>французький</i>
<i>Збараж</i>	ж			<i>збаразький</i>
<i>чех</i>	х	-	-ськ-	<i>чеський</i>
<i>Одеса</i>	с		-ств-	<i>одеський</i>
<i>товариш</i>	ш			<i>товариський</i> , <i>товариство</i>

Деякі слова, коли додаємо суфікс **-ськ-**, традиційно вимовляємо й пишемо без змін приголосних у кінці основи: *казах* — *казахський*, *герцог* — *герцогський*, *баск* — *баскський*, *Мекка* — *меккський*, *Цюрих* — *цюрихський*, *тюрк* — *тюркський* та ін.

Суфікс **-к-**, що стоїть після приголосної основи, випадає: *Каховка* — *каховський*, *Чукотка* — *чукотський*.

Зміни приголосних при додаванні суфікса **-ин-**

-ськ-	+ -ин-	-щ(ина)	<i>київський</i> — <i>Київ<u>щ</u>ина</i>
-зьк-		-жч(ина)	<i>воронезький</i> — <i>Вороне<u>ж</u>чина</i>
-цьк-		-чч(ина)	<i>донецький</i> — <i>Донец<u>ч</u>ина</i> (АЛЕ <i>Гали<u>ч</u>ина</i>)

- 2.** До поданих слів доберіть спільнокореневі або змініть їхню форму так, щоб відбулося чергування звуків. Підкресліть літери, що їх позначають.

Чернігів, воля, осінь, ніч, вісім, дзвінок, ставок, око, орел, берег, Канів, дзвін, котити, бра-ти, заплітати.

- 3.** утворіть прикметники за допомогою суфікса **-ськ-** і запишіть їх.

Товариш — ...

Ткач — ...

Гагауз — ...

Лопань — ...

Лютіж — ...

Комишуваха — ...

Володарка — ...

Хуст — ...

Кременчук — ...

Полісся — ...

- 4.** Прочитайте тексти й виконайте завдання.

I. Хочете дізнатися, чим пахне Україна? Вийдіть рано-вранці у квітуче поле соняшників, подивіться на безмежні простори, а потім підведіть погляд у небо. Якщо поталанить з погодою, то воно — синє-синє, чисте й бездонне. Правда, як український прапор?! Удихніть на повні груди вранішню свіжість полів, помилуйтеся дивовижною картиною й прислухайтеся до себе. Якщо ваше серце переповнюють емоції, ви — українець (*О. Костюченко*).

II. — Вінок, дитино, — давній символ дівочої долі. Раніше без нього на Купала не приходили, — казала бабуся. — І кожна дівчина робила його гарним і привабливим, знаючи, що в ньому — щастя, краса та доля. У купальський вечір дівчата пускали вінки на воду й ворожили: куди попливе вінок — туди дівка й заміж вийде.

Здивовано дивилося дитя на бабуся, услухалося в її тиху мову.

— Троянди — на кохання, волошки — на вірність, цвіт картопляний — надостаток, а вишні стиглі й соковиті — на здоров'я та красу...

Ніжно й обережно перебирали натружені руки квіти, уплітаючи у вінок (*А. Слинко*).

A. Випишіть слова, у яких можливе чергування голосних і приголосних звуків.

B. Доберіть до кожного з них спільнокореневе слово або змініть форму так, щоб відбулося чергування. Підкресліть літери, що позначають звуки, які чергуються.

Зразок: рано-вранці — ранок, приходили — прихід — ходжу.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Помилку допущено у творенні прикметника

А празький	В запорізький
Б кавказький	Г французський
2. Помилку допущено у творенні прикметника

А чеський	В сиваський
Б волоський	Г казахський
3. Помилку допущено у творенні іменника

А товариство	В убозство
Б козацтво	Г ткацтво
4. Помилку допущено у творенні іменника

А юнацтво	В кріпацтво
Б багацтво	Г молодецтво
5. Прикметник із суфіксом **-ськ-** утвориться від іменника

А печеніг	В чумак
Б чуваш	Г моряк
6. Прикметник із суфіксом **-цьк-** утвориться від іменника

А студент	В брат
Б парубок	Г матрос
7. Прикметник із суфіксом **-зьк-** утвориться від іменника

А Волноваха	
Б Кременчук	
В Магдебург	
Г Бердянськ	
8. Правильно утворено обидва прикметники рядка

А Нью-Йорк — нью-йоркський, половець — половецький	
Б варяг — варязький, Володарка — володарський	
В мученик — мученицький, Калуш — калушський	
Г Бахмут — бахмутський, киргиз — киргизський	
9. Правильно утворено обидва прикметники рядка

А Париж — паризький, ткач — ткацький	
Б матрос — матроський, Мекка — мецький	
В парубок — парубоцький, Сиваш — сиваський	
Г студент — студентський, Острог — острожський	
10. Орфографічну помилку допущено в рядку

А Одещина, Київщина, Житомирщина	
Б Острожчина, Рівненщина, Туреччина	
В Галичина, Хмельничина, Херсонщина	
Г Донеччина, Полтавщина, Сіверщина	

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Очі акації

Іду з поїзда. Опівнічне місто. Дощ. Чмокають краплі по асфальту, надуваючи *лілові* пухирці. Вуличний пес похнюпив голову-редьку, обнюхує струмок. Сонні автомобілі блищать, як табун дельфінів. І раптом... пронизливо, як крик, запахла акація. Звідки вона впала на промоклі підсліпуваті вулички? Ще вранці не було цього, не було й минулого літа, рік, два, три тому. Тепер вона *цнотливо* відкрилася ночі, дощеві.

Я стояв, як *язичник*, остерігаючись злякати мить таємниці, і бліді *грона* очиць з-поміж *глянсуватого* листя мерехтливо моргали мені. Я боявся, що до світанку цього вже не буде. Так рідко останнім часом природа довіряє нам своє сокровенне. Боїться нас (*М. Дочинець*).

- А. Поясніть значення виділених слів.
 Б. напишіть коротке есе, узявши за проблему два речення тексту: *Так рідко останнім часом природа довіряє нам своє сокровенне. Боїться нас.*

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Помовчати, причіп, проділ, поняття, поблизу.

- Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
копчик
висок
десна
макушка
ікра

ПРАВИЛЬНО
куприк
скроня
ясна
маківка
литка

7. Від поданих слів утворіть прикметники із суфіксом *-ськ-*. Запишіть їх.

Таджик, француз, чех, баск, казах, П'ятихатки, Гадяч, герцог, Сиваш, Ангола, Збараж, Криворіжжя, молодець, товариш, Кременчук, латиш, агент, Східниця, Львів, боягуз, стрілець, брат, дивак, солдат.

§ 32. СПРОЩЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте інструкцію, сфотографовану в автобусі (м. Мукачево), і виконайте завдання.

ВИДИ ПРОЇЗДНИХ ДОКУМЕНТІВ

- 1 **КВИТОК** – ОДНОРАЗОВИЙ паперовий проїзний документ встановленої форми, який надає право пасажирові здійснити поїздку в автобусі. Квиток містить в собі дату/ час купівлі та QR код.
- 2 **ПРОЇЗНИЙ КВИТОК ТРИВАЛОГО КОРИСТУВАННЯ (ПКТК)** – електронний квиток (пластикові картка), багаторазового використання, яку можна повнити на необхідну кількість поїздок.

- А. Чому в рекламі слово *проїз(д)ний* написано по-різному?
- Б. Поміркуйте, чи потрібна в цьому слові літера (звук) *д*, якщо взяти до уваги те, що українська мова милозвучна. Які ще помилки ви помітили?

Спрощення в групах приголосних

Коли збігається кілька приголосних, то не зручний для вимови звук не вимовляють, тобто мовці спрощують для себе вимову: [проуїзд] — [проїзний]. Спрощення відбувається не тільки у вимові — воно позначається й на письмі: *поїзд* — *проїзний*.

Спрощення <i>д</i>	
здн — зн	<i>поїзд</i> — <i>поїзний</i> , <i>заїзд</i> — <i>заїзний</i>
ждн — жн	<i>тиждень</i> — <i>тижневий</i>
рдц — рц	<i>серденько</i> , <i>сердечний</i> — <i>серце</i> , <i>серцевина</i>
Спрощення <i>т</i>	
стл — сл	<i>щастя</i> — <i>щасливий</i> , <i>лестити</i> — <i>улєсливий</i>
стн — сн	<i>уста</i> — <i>усний</i> , <i>область</i> — <i>обласний</i>

Спрощення к	
зкн — зн	<i>бризкати — бризнути, брязкіт — брязнути</i>
скн — сн	<i>писк — писнути, тиск — тиснути</i>
Спрощення л	
слн — сн	<i>масло — масний, Масниця</i>
Спрощення р	
рнц — нц	<i>чернець — ченці</i>

Винятки: *кістлявий, пестливий, хвастливий, шістнадцять, зап'ястний, хворостняк* і похідні. **АЛЕ:** *надкісниця!*

Спрощення **не позначається** на письмі:

- у запозичених словах: *баласт — баластний, контраст — контрастний, агент — агентство;*
- у групах **стц** і **стч**: *невістка — невістці* [не^в'ісці], *невістчин* [не^в'ішчи^{ен}]; *артистка — артистці* [артисці], *артистчин* [артишчи^{ен}].

2. Перепишіть слова, уставивши, де потрібно, пропущені літери.

Млос..ний, шубовс..нути, хворос..няк, щиросер..ний, абонен..ський, тиж..невик, випус..ний, передвіс..ниця, безкорис..ливий, облес..ливий, ціліс..ний, зліс..ний, йодовміс..ний, почес..ний, прихвос..ні, аген..ство, пес..ливий, гімнас..ці, хвас..ливий, хрус..нути, невіс..чин, шелес..нути, зап'яс..ний, ненавис..ний.

ЗАУВАЖТЕ!

не спрощується к у словах: *випускний, тоскно, скніти, скнара.*

3. Випишіть слова, у яких спрощення приголосних позначається на письмі.

Медаліс..ці, чес..но, хвас..нути, зап'яс..ний, гіган..ський, умис..ний, перелес..ник, аген..ство, балас..ний, радіс..ний, ус..ний, невіс..чин, аванпос..ний, напас..ник, студен..ство, енерговміс..ний, нещас..ний, шіс..надцять, корис..ний, облас..ний, журналіс..ці.

- З перших букв вписаних слів складіть прізвище літературного героя з творів Панаса мирного.

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Гадюка і хліб

Якось, побачивши урочистий стіл, а на ньому на почесному місці святковий Хліб, підступна Гадюка позаздрила Хлібові й забажала дізнатися, як він досягнув такої честі. Хліб повагом розповів, що спочатку його закопали в землю. Як він достиг — зжали серпом, обмолотили ціпом. Його віяли й сушили. Змололи на жорнах, замісили кулаками, спекли на вогні, а вже потім поклали на урочистий стіл.

Гадюці від переляку перехопило подих. Вона вирішила, що краще їй плазувати у вогкому драговинні, ніж терпіти такі випробування та муки (Народна казка).

- А. Знайдіть прості односкладні речення й визначте їхній вид (означено-особове, неозначено-особове, узагальнено-особове, безособове, називне).
- Б. Випишіть перше речення, підкресліть головні й другорядні члени, побудуйте до нього схему.

5. Виконайте тестові завдання.

- спрощення приголосних позначається на письмі в слові

А контрас..ний	В невіс..чин
Б нещас..ний	Г піаніс..ці
- спрощення приголосних позначається на письмі в слові

А бриз..нути	В кіс..лявий
Б випус..ний	Г артис..ці
- спрощення приголосних позначається на письмі в слові

А радис..ці	В прихвос..ні
Б балас..ний	Г форпос..ний
- спрощення приголосних позначається на письмі в обох словах варіанта

А буревіс..ник, перс..ні	В швидкіс..ний, невіс..чин
Б вартіс..ний, пес..ливий	Г пристрас..ний, модис..ці
- спрощення приголосних позначається на письмі в обох словах рядка

А перес..лати, заїз..ний
Б боліс..ний, аген..ство
В мас..ний, аванпос..ний
Г облас..ний, методис..ці
- спрощення приголосних позначається на письмі в обох словах рядка

А наміс..ник, студен..ство
Б хрес..ний, контрас..ний
В хрус..нути, страс..ний
Г якіс..ний, хвас..нути
- спрощення приголосних позначається на письмі в усіх словах рядка

А кількіс..ний, мес..ник, гіган..ський
Б чес..ний, шіс..десят, форпос..ний
В сер..цевий, умис..ний, зап'яс..ний
Г навмис..не, капос..ний, почес..ний
- спрощення приголосних позначається на письмі в усіх словах рядка

А беззахис..ний, збриз..нути, звіс..но
Б безвііз..ний, кар'єрис..ці, вартіс..ний
В надкіс..ниця, наміс..ник, хворос..няк,
Г сер..цевий, доблес..ний, невіс..чин
- спрощення приголосних позначається на письмі в усіх словах рядка

А напас..ник, безжаліс..ний, шіс..сот
Б безшелес..ний, мас..ний, млос..ний
В че..нці, особистіс..ний, контекс..ний
Г ляс..нути, щас..ливий, окупан..ський

10. Орфографічну помилку допущено в рядку

- А** якісний, агентство, невізний
Б корисний, кількісний, туриський
В прихвосні, вартісний, пестливий
Г персні, перехресний, улесливий

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Існує споконвічне правило: щоб продати товар, треба привабити покупця. Способів безліч. Недарма кажуть, що прогрес не має меж. Англійські садівники навчилися вирощувати яблука з малюнками. На ще зелені плоди під час досягання наклеюють аплікації або «одягають» на кожний спеціальний чохол з трафаретним візерунком. Під час збирання врожаю їх знімають. На місці аплікації залишається малюнок. Один «мистецький витвір» коштує близько трьох доларів. Проте покупців не бракує (*К. Герасценко*).

А. Доберіть заголовок до тексту.

Б. уявіть, що ви працюєте в рекламній агенції й вам доручили скласти текст телереклами. Результат вашої роботи має зацікавити якомога ширше коло потенційних покупців яблук з малюнками (*обсяг — три–пять речень*).

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Перегляньте експрес-урок «*Проїзний чи проїздний?*» і знайдіть слово, яке вчитель неправильно наголосив.

Проїзний чи проїздний?

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
ричаг
ремінь безпеки
створка
паливо (бензин, дизель)
грузовик

ПРАВИЛЬНО
важіль
пасок безпеки
стулка
пальне
вантажівка

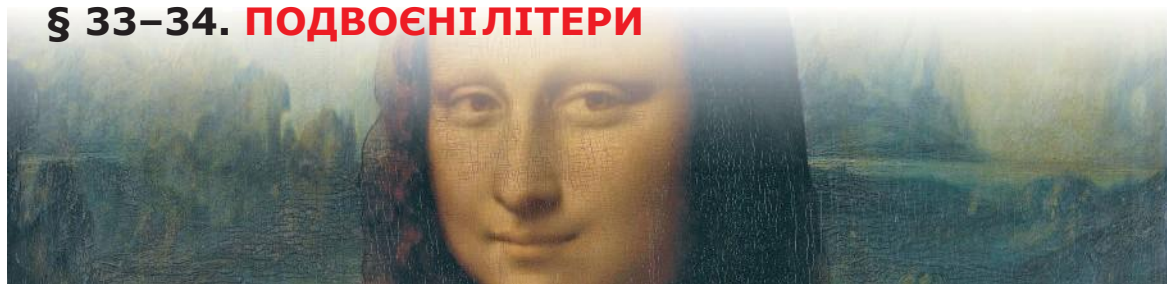

7. Перепишіть слова, уставивши, де потрібно, пропущені літери.

Турис..ці, якіс..ний, артис..чин, форпос..ний, випус..ний, мес..ник, піаніс..ці, совіс..ний, корис..ний, хворос..няк, радіс..ний, контекс..ний, шіс..десят, протес..ний, виїз..ний, тиж..невий, бриз..нути, хвас..ливий, улес..ливий, буревіс..ник, доблес..ний, учас..ник, жаліс..ливий, ус..ний.

§ 33–34. ПОДВОЄНІ ЛІТЕРИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

Брат із сестрою працюють над презентацією про італійський живопис епохи Відродження:
 — Не можу зрозуміти, чому це «Мона Ліза» Леонардо да Вінчі — неоцінена спадщина італійського живопису. Якщо вже вона неоцінена, то годі говорити про інші картини. Її ж знає весь світ!

- А в слові «неоцінена» одна чи дві букви «н»?
- Дві.
- Так ти ж читай правильно: неоціненна!

А. Чому брат неправильно зрозумів написане?

Б. Поясніть відмінність у значенні слів *неоцінений* і *неоцінений*.

Подвоєні літери позначають або збіг однакових звуків, або подовжений м'який приголосний.

Подовження м'яких приголосних

Подовжуватися можуть приголосні [д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н], [ж], [ч], [ш] тільки між голосними звуками:

в іменниках середнього роду II відміни на -я	<i>життя, узбіччя, волосся</i>
в орудному відмінку однини іменників III відміни (іменники жіночого роду з нульовим закінченням)	<i>вісь — віссю, річ — річчю, зав'язь — зав'яззю</i>
у деяких іменниках чоловічого й жіночого роду на -я	<i>Ілля, суддя, рілля, стаття</i> (але <i>статей</i>)
у прислівниках	<i>зрання, навмання, спросоння, попідвіконню, попідтинню</i>
у формах теперішнього часу дієслова лети	<i>ллю, ллемо, ллеш, ллете</i>

Збіг однакових звуків

на межі префікса й кореня	<i>віддавати, поодинокий</i>
на межі кореня й суфікса	<i>ранній, цінник, вознісся</i>
на межі частин складних слів	<i>міськком, телеексперт</i>

Також із подвоєними літерами пишуть прикметники:

- зі значенням перебільшення: *страшенний, здоровенний*;
- зі значенням можливості/неможливості дії (з наголошеними суфіксами *-і́нн-, -е́нн-, -о́нн-*): *здійснений — нездійснений, злічений — незлічений*;
- старослов'янського походження: *стражденний, благословенний, мерзенний, окаяний, огненний, нужденний, блаженний, священний* (**АЛЕ:** священник).

Не плутайте дієприкметники *несказаний, нездійснений* та под. з прикметниками *несказаний, нездійснений*.

Запам'ятайте написання таких слів: *бовван, бовваніти, овва, ссати, ссавець, ввічливий, ляний та Ганна*.

- 2.** Запишіть тільки ті слова, у яких на місці пропуску має бути літера. у дужках зазначте номер орфограми.

- 1 — збіг однакових приголосних на межі значущих частин слова;
- 2 — прикметник зі значенням можливості/неможливості виконання дії;
- 3 — старослов'янізми з подвоєними літерами;
- 4 — подвоєні літери внаслідок подовження приголосних;
- 5 — прикметники зі значенням перебільшення ознаки.

Заздріст..ю (_), осін..ій (_), списан..ий (_), неждан..ий (_), благословен..ий (_), узліс..я (_), височен..ий (_), несказан..ий (_), священ..ий (_), невблаган..ий (_), облич.. (_), огнен..ий (_), невгомон..ий (_), передпліч..я (_), качин..ий (_), несказан..ий (_), освітлен..ість (_), від..ячити (_), здоровен..ий (_), розріс..я (_), буквен..ий (_), безсмерт..я (_), лют..ю (_).

- 3.** Запишіть слова у дві колонки: 1) без подвоєних літер; 2) з подвоєними літерами.

Антивоє(н/нн)ий, (в/вв)ічливий, довгожда(н/нн)ий, істи(н/нн)ий, анонсова(н/нн)ий, тверезіс(т/тт)ю, атестова(н/нн)ий, ро(з/зз)утися, огне(н/нн)ий, на(д/дд)звуківий, насі(н/нн)євий.

- З перших букв вписаних слів складіть імена літературних героїв І. Франка.

- 4.** Поміркуйте, у якому словосполученні прикметник має подвоєні літери. Обґрунтуйте свій вибір.

Журавлин..ий крик — журавлин..ий сік.

- 5.** Виконайте тестові завдання.

1. Подвоєні літери треба писати в слові

- А** орли(н/нн)ий
- Б** скаже(н/нн)ий
- В** очікува(н/нн)ий
- Г** благослове(н/нн)ий

2. Подвоєні літери треба писати в слові

- А** ма(з/зз)ю
- Б** чес(т/тт)ю
- В** миліс(т/тт)ю
- Г** вартіс(т/тт)ю

3. Подвоєні літери треба писати в слові
А зна(н/нн)ий	В огне(н/нн)ий
Б зва(н/нн)ий	Г ошука(н/нн)ий
4. Подвоєні літери треба писати в обох словах варіанта
А пісе(н/нн)ий, одухотворе(н/нн)ий	В війсь(к/кк)омат, загубле(н/нн)ий
Б здорове(н/нн)ий, освяче(н/нн)ий	Г окая(н/нн)ий, не(в/вв)ічливий
5. Подвоєні літери треба писати в обох словах варіанта
А бездорі(ж/жж)я, довгожда(н/нн)ий	В пере(л/лл)ють, ві(д/дд)зьобати
Б Повол(ж/жж)я, перетира(н/нн)я	Г Прикарпа(т/тт)я, чуйніс(т/тт)ю
6. Подвоєні літери треба писати в обох словах рядка
- А** бе(з/зз)вучний, мавпе(н/нн)я
Б бо(в/вв)аніти, греча(н/нн)ий
В ві(с/сс)ю, пі(д/дд)а(ш/шш)я
Г (в/вв)імкнути, розлюче(н/нн)ий
7. Подвоєні літери треба писати в усіх словах рядка
- А** на(в/вв)ипередки, письме(н/нн)ик, (с/сс)авець
Б широче(н/нн)ий, Прип'я(т/тт)ю, вівся(н/нн)ий
В Ві(н/нн)и(ч/чч)ина, рі(л/лл)я, бджоли(н/нн)ий
Г бездога(н/нн)ий, спі(в/вв)ігчизник, ста(т/тт)ей
8. Подвоєні літери треба писати в усіх словах рядка
- А** нужде(н/нн)ий, клятве(н/нн)ий, Побу(ж/жж)я
Б смире(н/нн)ий, букве(н/нн)ий, місь(к/кк)ом
В свяще(н/нн)ий, пореформе(н/нн)ий, ті(н/нн)ю
Г блаже(н/нн)ий, Воли(н/нн)ю, каніфо(л/лл)ю
9. Подвоєні літери треба писати в усіх словах рядка
- А** передгро(з/зз)я, дзві(н/нн)иця, приві(л/лл)я
Б велелю(д/дд)я, спіра(л/лл)ю, (в/вв)ічливість
В бездо(н/нн)ий, тря(с/сс)я, непоміче(н/нн)ість
Г ві(д/дд)зеркалення, розрі(с/сс)я, баче(н/нн)ий
10. Подвоєні літери треба писати в усіх словах рядка
- А** паморо(з/зз)ю, заполо(ч/чч)ю, ста(т/тт)єю
Б спросо(н/нн)я, почу(т/тт)ів, освіче(н/нн)ість
В папоро(т/тт)ю, протирі(ч/чч)я, свяще(н/нн)ик
Г благослове(н/нн)я, обли(ч/чч)я, вихова(н/нн)ість

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Протягом усієї Аральської експедиції та своєї флотської служби Тарас Шевченко, крім картографічних робіт, створив серію прекрасних акварелей із зображе(н/нн)ями морських пейзажів, витонче(н/нн)их олівцевих малюнків, вишука(н/нн)их сепій, офортів. По суті, він став першим українським художником-мариністом. І сьогодні вражає майстерність митця на невеличкому малюнку передати мінімальними засобами неосяжність панорами морського обрію, що збігається з небом, широчінь моря, прозорість повітря й поєднати їх із рельєфом узбере(ж/жж)я, особливостями природи (За М. Мамчаком).

Т. Шевченко.
Місячна ніч на Кос-Аралі

- А. Перепишіть текст, вибравши з дужок потрібну орфограму.
- Б. Доповніть текст коротким описом картини т. Шевченка «місячна ніч на Кос-аралі» і своїми враженнями від неї.

Сепія, -ї, ж. 1. морський головоногий молюск, у тілі якого виробляється коричневий барвник; каракатиця. 2. натуральна або синтетична коричнева фарба, стійка до дії сонця та повітря. 3. малюнок, виконаний такою фарбою.

Офорт, -а, ч. 1. спосіб поглибленого гравірування на металі за допомогою кислот. 2. Гравюра на міді або цинку з малюнком, протравленим кислотами, а також друкарський відбиток із такої гравюри.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А. Перегляньте експрес-урок «Лікарський чи лікарський?» і поясніть, у чому полягає відмінність у значенні цих слів.

Лікарський чи лікарський?

- Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
гостинна
прихожа
форточка
калітка
крильцо

ПРАВИЛЬНО
вітальня
передпокій
кватирка
хвіртка
ґанок

7.

1. Запишіть слова, уставивши, де потрібно, пропущену літеру.

Пореформен..ий, вихован..ість, милосерд..я, дзвін..иця, клятвен..ий, антен..ий, перепелин..ий, правосуд..я, кількіст..ю, академ..істечко, туман..ий, ешелон..ий, пташин..ий, ікон..опис, вишукан..ість, шален..ий, істин..ий, завзят..я, незбагнен..ий, адресован..ий, уживан..ий, священ..ик, неждан..о-негадан..о, завезен..ий, освічен..ість, узліс..я, знан..ь, галуз..я, від..звеніти, студен..ий.

2. Опишіть картину Л. да Вінчі «мона Ліза», використавши слова *незлічений, незліченний, нездійснений, нездійсненний, незбагненний*.

§ 35–36. ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ І СУФІКСІВ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте текст реклами, знайдіть у ньому помилки й виконайте завдання.

- А. невже слово *відчизняний* написано неправильно, адже префікс *від* завжди треба писати з буквою *д*: *відмова*, *відрада*, *відкритий*?
- Б. а може, частина *від* у цьому слові — не префікс? Поміркуйте про походження слова *вітчизна* (*отець*, *вітець*, *вотчина*, *отчий*).

Правопис префіксів

з-, с-		
с-	перед к, п, т, ф, х (кафе «Птах»)	<i>скиснути</i> , <i>сховати</i> , <i>списати</i>
з-	перед рештою приголосних	<i>зшити</i> , <i>зчесати</i> , <i>зробити</i>
пре-, при-, при-		
пре-	високий ступінь ознаки (можна замінити на <i>дуже</i>) — у прикметниках і прислівниках	<i>предобрий</i> (= дуже добрий), <i>пресильно</i> (= дуже сильно)
	у давніх словах	<i>преподобний</i> , <i>преосвященний</i> , <i>престол</i> , <i>превелебний</i> , <i>презирство</i> , <i>презирливий</i>
при-	наближення, приєднання, неповнота, частковість і результат дії — у дієсловах	<i>приїхати</i> , <i>прилягти</i> , <i>прив'язати</i> , <i>применшити</i> , <i>придумати</i>
	у словах, утворених від іменника з прийменником при	<i>прикордонник</i> (при кордоні), <i>Прикарпаття</i> (при Карпатах)
при-	у трьох словах	<i>при́рва</i> , <i>при́звище</i> , <i>при́звисько</i>

У префіксах *від-*, *од-*, *над-*, *між-*, *роз-*, *без-*, *через-* кінцевий приголосний дзвінкий (не змінюється перед глухими): *відсипати*, *одчинити*, *розпитати*, *безпомічний*, *черезплічник*. Префікси *пере-* і *пред-* треба писати з літерою *е*: *перечитати*, *пред'явити*.

Правопис суфіксів

-ечк- і -ичк-		
-ичк- -ичок-	у словах, що утворені від іменників із суфіксами -ик-, -иц(я)	<i>вуличка</i> (від <i>вулиця</i>), <i>кошичок</i> (від <i>кошик</i>)
-ечк- -ечк- -ечок-	із зменшено-пестливим значенням	<i>вершечок</i> , <i>діжечка</i> , <i>річечка</i> , <i>Марієчка</i> , <i>копієчка</i>
-ир, -ист, -изм і -ір, -іст, -ізм		
-ир, -ист, -изм	після д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р (<i>Де ти з'їси цю чашу жиру?</i>)	<i>бригадир</i> , <i>бандурист</i> , <i>дан- тист</i> , <i>класицизм</i>
-ір, -іст, -ізм	після решти приголосних	<i>банкір</i> , <i>вампір</i> , <i>пломбір</i> , <i>піа- ніст</i> , <i>модернізм</i>
-ив(о) і -ев(о)		
-ив(о)	для вираження збірних понять, що означають матеріал, продукт праці	<i>вариво</i> , <i>добриво</i> , <i>мереживо</i> , <i>печиво</i>
-ев(о)	поняття, що не означають матеріал або продукт праці	<i>марєво</i> , <i>зарєво</i>
-ин- і -ен-		
-ин-	в іменниках і прикметниках	<i>чужина</i> , <i>новина</i> , <i>мамин</i> , <i>Оль- жин</i> , <i>орлиний</i>
-ен-	у дієприкметниках	<i>зроблений</i> , <i>здійснений</i>

ета і в інших суфіксах

е	и
-ець, -ень, -тель, -єро, -елезн-, -еньк-, -есеньк-, -єнн- <i>хлопець</i> , <i>велетень</i> , <i>учитель</i> , <i>четверо</i> , <i>дов- железний</i> , <i>маленький</i> , <i>тонесенький</i> , <i>прагнення</i>	-иц(я), -иц(е), -ик <i>вулиця</i> , <i>хмарище</i> , <i>вулик</i>

Відомості про правопис решти суфіксів ви знайдете в інших параграфах цього підручника.

2. Перепишіть слова, уставивши пропущені літери **е, и**.

Орл..ня, восьм..ро, далеч..на, вул..чка, тонес..нький, мел..во, горл..чка, зар..во, горщ..чок, пал..чка, серд..нько, топол..нька, любит..ль, баран..на, заверш..ний, міс..во, удосконал..ння, пряд..во, перемож..ць, перенес..ний, горщ..ковий, кош..ня, книж..чка.

3. Запишіть слова у дві колонки: 1) з літерою **и**; 2) з літерою **е**.

Печ..во, аграрн..к, квоч..чка, нов..на, устел..ний, топорч..к, енергет..к, Людмил..н, егоцентр..к, йорж..к, ліж..чко, мереж..во, індич..ня, оском..на, нож..чок, шест..ро.

• З перших букв вписаних слів складіть ім'я та прізвище українського письменника.

4. Перепишіть слова, уставивши пропущені літери *u, i*.

Піан..ст, боротьб..ст, речов..зм, педант..зм, модерн..ст, терор..зм, побутов..зм, класиц..зм, гарн..р, пломб..р, вамп..р, команд..р, соціал..зм, марин..ст, експресіон..зм, карат..ст, полон..зм.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Букву *u* треба писати на місці крапок у всіх словах рядка

- А** пр..чорнілий, пр..вітність, пр..завзятий
- Б** пр..блуда, пр..кидатися, пр..поганий
- В** пр..в'ялий, пр..думаний, пр..темний
- Г** пр..бережний, пр..шитий, пр..краса

2. Букву *u* треба писати на місці крапок у всіх словах рядка

- А** пр..черствілий, пр..мерзнути, пр..зирство
- Б** пр..горілий, пр..добритися, пр..подобний
- В** пр..бічник, пр..землити, пр..хорошений
- Г** пр..смакувати, пр..темнілий, пр..бідний

3. Букву *e* треба писати на місці крапок у всіх словах рядка

- А** пр..мудрий, пер..тинати, пр..земкуватий
- Б** пр..широкий, пр..освящений, пр..крити
- В** пр..дтеча, пер..дбачати, пр..множений
- Г** пр..кумедний, пр..святий, пр..д'являти

4. Літеру *e* треба писати на місці крапок у всіх словах рядка

- А** пр..жалібний, пр..велебний, пр..мудрість
- Б** пер..дбачений, пр..щедрий, Пр..балтика
- В** пр..важкий, пр..чудовий, пр..кінцевий
- Г** пр..тихий, пр..поганий, пр..білений

5. Літеру *z* треба писати на місці крапок у всіх словах рядка

- А** бе..порадний, ..поживати, ро..клад
- Б** ро..писка, ..ведення, ..формований
- В** чере..плічник, ..битий, ..котитися
- Г** ..метений, ро..кидати, ..чавлений

6. Літеру *z* треба писати на місці крапок у всіх словах рядка

- А** ро..тулений, ..пакований, ..бережений
- Б** ..цідити, ..марнувати, бе..коштовний
- В** ..жований, ..горблений, ..хоплений
- Г** ро..дивитися, ..містити, ..ховок

7. Літеру *c* треба писати на місці крапок у всіх словах варіанта

А ..пуститися, ..прямувати, ..нахабніти	В ..терпіти, ..подобатися, ..чеплення
Б ..тяжка, ..фабрикувати, ..палахнути	Г ..кинути, ..сунути, ..форматувати

8. Літеру *c* треба писати на місці крапок у всіх словах варіанта

А ..пиляти, ..кроїти, не..проста	В ..терпіти, ..ковзати, ..чавити
Б ..плутати, ..бентежити, ..пад	Г ..тишити, ..палахнути, ..чесати

9. Літеру **е** треба писати на місці крапок у всіх словах варіанта

А горл..чко, мисл..ння, вул..чка
Б п'ят..ро, кош..нятко, пал..ць

В сем..ро, зробл..ний, нов..на
Г лев..ня, зар..во, горщ..чок

10. Літеру **и** треба писати на місці крапок у всіх словах варіанта

А печ..во, кур..во, руч..нька
Б нос..к, пал..ця, мавп..нятко

В пал..чка, кош..чок, горл..чка
Г вогн..ще, мереж..во, мар..во

6. Розгляньте світлини й виконайте завдання.

А. Як ви думаєте, чому одна світлина — кольорова, а інша — чорно-біла?

Б. Якому засобу для читання художніх творів ви віддаєте перевагу — електронній чи паперовій книжці?

В. Письмово обґрунтуйте свій вибір (одна-дві сторінки).

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Перегляньте експрес-урок «Яблучний чи яблуневий?» і перекажіть його.

Яблучний чи яблуневий?

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
кофейник
кава зі сливками
тушене м'ясо
жарене ципля
щепотка солі

ПРАВИЛЬНО
кавник
кава з вершками
тушковане м'ясо
смажене курча
дрібка солі

7. 1. Перепишіть слова, уставивши на місці крапок літери.

а) **з, с:** ро..чищений, бе..притульний, ..фотографуватися, ..сунути, ..котити, не..ліченний, ..простувати, ..чистити, ..хилити, ..тишити, ..цідити, ..чесати, ро..куйовдити, чере..плічник, ..чавити, ро..сипаний;

б) **е, и:** руч..чка, запрош..ний, пр..зирство, жаб..ня, четв..ро, пр..велебний, горл..чка, вар..во, кош..чок, мар..во, пр..плетений, пр..землений, пр..чудовий, горщ..ковий, пр..ярок, Пр..дніпров'я, пр..гіркий, доч..чка, зар..во, вогн..ще, оздобл..ний, слон..ня, пр..подобний, пр..чесаний, пр..черствий.

2. Письмово обґрунтуйте відповідь на запитання «Чи потрібно вчитися заощаджувати?» (одна сторінка). Підкресліть у тексті вивчені орфограми (правопис префіксів і суфіксів).

§ 37–38. УЖИВАННЯ ВЕЛИКОЇ ЛІТЕРИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Поміркуйте, у яких випадках загальна назва *полуничка* може стати власною, а отже, її треба буде писати з великої літери в лапках («*Полуничка*») або без них (*Полуничка*).

3 великої літери треба писати

імена людей, по батькові, псевдоніми та клички тварин	<i>Кирило, Христина, Ігорович, Іллівна, Марко Вовчок, Рябко</i> (з малої — ті, що стали загальними назвами: <i>дизель, рентген</i>)
прізвища, що вживаються узагальнено, але не стали загальними назвами	<i>Колумби, Мічуріни</i> (з малої — ті, що вжито із зневагою: <i>гітлери, сталіни</i>)
утворені від власних особових назв присвійні прикметники й прикметники із суфіксом -ськ- (із значенням «імені когось», «на честь когось»)	<i>Шевченкові слова, Шевченківська премія</i> (бо на честь Т. Шевченка), але <i>шевченківські слова</i> (бо не імені Т. Шевченка та не на честь нього) (з малої — ті, що входять до фразеологізмів: <i>прокрустове ложе, ахіллесова п'ята</i>)
назви божеств, міфологічних істот, релігійних свят і постів	<i>Аполлон, Афіна, Матір Божя, Перун, Водохреще, Великий піст</i> (родові назви міфологічних істот — з малої: <i>німфа, лісовик</i>)
назви дійових осіб у байках, казках і драматичних творах	<i>Вовк; Лисичка; Той, що греблірве; Троянда; Хліб</i>
назви найвищих держустанов і міжнародних організацій	<i>Кабінет Міністрів України, Організація Об'єднаних Націй</i>
назви держав та автономних одиниць	<i>Сполучені Штати Америки, Автономна Республіка Крим</i>
назви сторін світу в значенні країв і народів	<i>Південна Україна, Схід прокинувся</i>
астрономічні, географічні назви, назви вулиць, площ, парків, каналів, архітектурних пам'яток, храмів тощо	<i>Молочний Шлях, Тихий океан, місто Оріхів, площа Космонавтів, вулиця Каштанова, Стрийський парк, Володимирський собор</i>
назви найвищих державних посад України та міжнародних посад	<i>Президент України, Генеральний секретар ООН</i> (назви посад, звань, титулів, рангів — з малої: <i>генерал, академік, граф</i>)
назви установ, підприємств, організацій, партій, міністерств, навчальних закладів, театрів тощо	<i>Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство охорони здоров'я України, Верховний суд США, Львівська середня школа № 1 імені І. Франка</i>

назви знаменних подій, свят, епох	<i>День шахтаря, Новий рік (АЛЕ: Свято Перемоги та День Незалежності України), епоха Відродження, Коліївщина</i>
З великої літери та в лапках треба писати	
назви художніх творів, наукових праць, періодичних видань	<i>повість «Земля», журнал «Український тиждень» (АЛЕ: назви релігійних книг — без лапок: Біблія, Євангеліє, Коран, Тора)</i>
назви аеропортів, станцій метро, санаторіїв, готелів, кав'ярень тощо	<i>аеропорт «Бориспіль», станція метро «Видубичі», готель «Дніпро» (АЛЕ: залізничні вокзали й станції — без лапок: Київський вокзал, станція Знам'янка)</i>
назви літаків, автомобілів, кораблів, фірмові та сортові назви	<i>автомобіль «Тесла», літак «Мрія», цукерки «Білочка»</i>
назви орденів, відзнак	<i>орден «Мати-героїня», медаль «За відвагу» (узгоджені найменування з родовою назвою — без лапок: орден (кого?) Ярослава Мудрого, орден (чого?) Дружби народів)</i>

2. Запишіть слова, розкривши дужки й поставивши, де потрібно, лапки.

(К/к)иївський (З/з)авод (О/о)болонь, (Ц/ц)укерки (З/з)олотий (К/к)лючик, (Л/л)ьвівський (Н/н)аціональний (У/у)ніверситет (І/і)мені (І/і)вана (Ф/ф)ранка, (М/м)істо (Ж/ж)овті (В/в)оди, (Б/б)айка (Б/б)джола та (Ш/ш)ершень, (Т/т)ичинівські (Ч/ч)итання, (Д/д)овженкове слово, (Г/г)рінченківські слова, (П/п)івнічний (Л/л)ьодовитий (О/о)кеан, (С/с)хідна(У/у)країна, (К/к)ієво-(П/п)ечерська (Л/л)авра, (Т/т)ернопільська (С/с)ередня (Ш/ш)кола, (Б/б)ердичівські (В/в)улиці, (С/с)офія (К/к)иївська, (С/с)хідна (Ф/ф)ілософія, (С/с)узир'я (В/в)еликий (П/п)ес, (Б/б)лизький (С/с)хід, (Л/л)ітак (Р/р)услан, (А/а)еропорт (Ж/ж)уляни, (С/с)танція (М/м)етро (Т/т)еатральна, (С/с)танція (Ш/ш)епетівка, (Г/г)отель (Ж/ж)енева.

3. Випишіть лише ті власні назви, у яких з великої літери треба писати тільки перше слово.

(С/с)вяте (П/п)исьмо, (Т/т)овариство (Ч/ч)ервоного (Х/х)реста, (І/і)зюмська (С/с)ередня (Ш/ш)кола № 2, (Р/р)еспубліка (П/п)ольща, (В/в)елика (Ф/ф)ранцузька (Р/р)еволюція, (Д/д)ержавний (П/п)рапор (У/у)країни, (А/а)мериканська (Ф/ф)едерація (П/п)раці, (Н/н)обелівська (П/п)ремія, (Ш/ш)евченківська (П/п)роза, (Ф/ф)ранківський (В/в)ечір, (Д/д)ень (Н/н)езалежності (У/у)країни, (Р/р)омоданівський (Ш/ш)лях, (А/а)зовське (М/м)оре, (Н/н)едригайлівська (С/с)ередня (Ш/ш)кола, (Р/р)ектор (З/з)апорізького (Н/н)аціонального (У/у)ніверситету, (К/к)улішева (П/п)роза, (О/о)деський (Д/д)ержавний (А/а)грарний (У/у)ніверситет.

- З перших букв (першого слова) вписаних слів складіть ім'я й прізвище українського письменника.

ЗАУВАЖТЕ!

Коли означуване слово, що входить до географічної назви, не виражає родового поняття, то його треба писати з великої літери: *Біловезька Пуща* (заповідник), *Булонський Ліс* (парк).

4. Роздивіться ілюстрацію й виконайте тестове завдання (відповіді запишіть у зошит).

установіть відповідність.

Номер зображення	Назва зображення
1 1	А чумацький шлях
2 2	Б Чумацький Шлях
3 3	В «Чумацький шлях»
	Г «Чумацький Шлях»

5. Виконайте тестові завдання.

- З великої літери треба писати лише перше слово у власній назві

А В(в)ерховна Р(р)ада	В Є(є)вропейський С(с)оюз
Б В(в)елика В(в)едмедиця	Г Д(д)ень У(у)чителя
- З великої літери треба писати лише перше слово у власній назві

А К(к)абінет М(м)іністрів	В З(з)апорозька С(с)іч
Б М(м)олочний Ш(ш)лях	Г А(а)зовське М(м)оре
- З великої літери треба писати лише перше слово у власній назві

А Д(д)іва М(м)арія	В А(а)ндріївська Ц(ц)ерква
Б С(с)вяте П(п)исьмо	Г В(в)оскресіння Г(г)осподне
- З великої літери треба писати лише перше слово у власній назві

А М(м)іністерство Ф(ф)інансів
Б Т(т)овариство Ч(ч)ервоного Х(х)реста
В К(к)итайська Н(н)ародна Р(р)еспубліка
Г А(а)дміністрація П(п)резидента У(у)країни
- З великої літери треба писати прикметник у сполучці слів

А Д(д)амоклів меч	В Ш(ш)експірівські сонети
Б Б(б)альзаківський вік	Г Ш(ш)евченківська премія
- З великої літери треба писати прикметник у словосполученні

А Ф(ф)ранківські рядки	В Ф(ф)ранківські читання
Б Ф(ф)ранківська поема	Г Ф(ф)ранківський стиль

7. Власну назву треба брати в лапки у варіанті
А станція Шепетівка **В** вокзал Дарниця
Б станція метро Хрещатик **Г** селище Східниця
8. назву нагороди треба писати в лапках у варіанті
А орден Пошани **В** орден Свободи
Б орден Ярослава Мудрого **Г** орден За заслуги
9. Правил уживання великої літери та лапок дотримано в рядку
А цукерки «Пташине молоко», орден «Княгині Ольги»
Б Петра і Павла, Міністерство культури України
В Льодове Побойще, орден Почесного легіону
Г Володимир великий, Нобелівська премія
10. Правил уживання великої літери та лапок дотримано в рядку
А кав'ярня «Галицький штрудель», День Енергетика
Б Верховна Рада України, Народний депутат
В пансіонат «Бескиди», Софійський собор
Г Хмельниччина, сузір'я Молочний шлях

6. напишіть формальне есе на тему «Чого варто уникати в спілкуванні».

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Перегляньте експрес-урок «Чому *Хрещатик* має таку назву?» і перекажіть його.

Чому *Хрещатик* має таку назву?

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
челюсть
бедро
сустав
затилкок
почка

ПРАВИЛЬНО
щелепа
стегно
суглоб
потилиця
нирка

7. 1. Запишіть, розкривши дужки й поставивши, де потрібно, лапки.

(Ш/ш)євченківські (Р/р)ядки, (Ш/ш)євченківський (В/в)єчір, (Ш/ш)євченкове (С/с)лово, (О/о)рден (К/к)нягині (О/о)льги, (М/м)едадь (З/з)а (Б/б)ойові (З/з)аслуги, (Л/л)ьвівська (К/к)ондитерська (Ф/ф)абрика (С/с)віточ, (О/о)рганізація (О/о)б'єднаних (Н/н)ацій, (С/с)узір'я (Ч/ч)умацький (Ш/ш)лях, (К/к)орейська (Н/н)ародна (Д/д)емократична (Р/р)еспубліка, (П/п)рофесор (О/о)ксфордського (У/у)ніверситету, (П/п)резидент (У/у)країни, (О/о)норе (Д/д)е (Б/б)альзак, (П/п)івнічна (У/у)країна, (Є/є)вропейська (П/п)лоща, (П/п)овість (Т/т)іні (З/з)абутих (П/п)редків, (З/з)ахід прокинувся, (Б/б)іблія, (К/к)иївський (У/у)ніверситет (І/і)мені (Б/б)ориса (Г/г)рінченка, (Л/л)юбимівська (С/с)ередня (Ш/ш)кола, (Х/х)арківська (С/с)ередня (Ш/ш)кола, (О/о)деська (С/с)ередня (Ш/ш)кола № 17, (М/м)ультфільм (З/з)оотрополіс, (Л/л)атинська (А/а)мерика.

2. Доберіть і запишіть по два приклади до кожного з правил, викладених на с. 113–114.

§ 39–40. ПРАВИЛА ПЕРЕНЕСЕННЯ СЛІВ. ГРАФІЧНІ СКОРОЧЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Твіттер — усевітньо відомий «щебетун» Інтернету (англ. *twitter* — щебетун, *to tweet* — щебетати). Це соціальна мережа, про яку ви чули; щонайменше бачили цю синю пташечку.

Twitter — мережа з усіма скороченнями, сленгом, типовими помилками й невідредагованими думками. Це жива розмова, адже більшість твітів (= постів) є публічними й будь-хто може коментувати їх, долучатися до обговорення того чи того посту. Словом, шукаєте найсучасніший інтерактивний посібник із живої англійської мови (чи будь-якої іншої мови). Ось він — Твіттер.

Довжина постів Твіттера обмежена 140 символами (разом із пробілами). Це обмеження, як і будь-яке інше, сприяє креативу користувачів: нові скорочення, абрєвіатури, хештеги...

- А. Чим зумовлена велика кількість скорочених слів у постах твіттера?
 Б. За яким принципом ви скорочуєте слова?

Слова переносять за складами <i>мо ло ко, Хар ків, ко мір ка, ку зня й куз ня</i>		
Не можна		Можна
розривати сполучення дж, дз , якщо вони позначають один звук	<i>ход жу, зад звеніти</i>	<i>ход джу, за дзвеніти</i> , але <i>над звичайний</i> (бо д належить до префікса, а з — до кореня)
розривати сполучення йо,ьо	<i>рай он, боль овий</i>	<i>ра йон, больо вий</i>
відривати одну літеру від префікса або кореня	<i>ро здивитися, розк ласти</i>	<i>роз дивитися, роз класти</i>
залишати в кінці рядка початкову частину другої основи, якщо вона не становить складу	<i>вогнет ривкий, короткост роковий</i>	<i>вогне тривкий, коротко строковий</i>
залишати в рядку чи переносити одну літеру	<i>мил о, а ле, е кономний</i>	<i>ми ло, але, еко номний</i>
відокремлювати м'який знак та апостроф від попередньої літери	<i>солом 'яний, гал ька</i>	<i>солом'яний, галь ка</i>
розривати абрєвіатури , а також відривати від них цифри	<i>НА ТО, С БУ, ТУ -134</i>	<i>НАТО, СБУ, ТУ-134</i>

Можна розривати **суфікси** й літери, що позначають **подовжені приголосні звуки**: *недба|льство, недбаль|ство, недбальс|тво* і *недбальст|во*; *чита|ння* і *читан|ня*.

Графічні скорочення

На відміну від абревіатур, графічні скорочення вимовляють повністю, а скорочують лише на письмі: *м* — метр, *кг* — кілограм, *обл.* — область. Графічне скорочення треба писати з крапкою на місці пропущеної частини слова, при цьому зберігається написання великих і малих літер і дефісів, як і в повних назвах: *півн.-сх.* (північно-східний), *півд.-зах.* (південно-західний), *Півн. крим. канал* (Північнокримський канал), *Півд.-Зах. залізниця* (Південно-Західна залізниця). До найпоширеніших загальноприйнятих скорочень належать такі:

акад. — академік

вид. — видання

гр. — громадянин

див. — дивись

ім. — імені

і т. д. — і так далі

і т. ін. — і таке інше

і под. — і подібне

напр. — наприклад

н. е. — нашої ери

до н. е. — до нашої ери

о. — острів

обл. — область

оз. — озеро

пор. — порівняйте

р. — рік, річка

рр. — роки

с. — село, сторінка

ст. — станція, століття

т. — том

У стандартних скороченнях значень метричних мір крапки не ставлять: *м* — метр, *мм* — міліметр, *см* — сантиметр, *год* — година, *хв* — хвилина, *га* — гектар.

Не можна скорочувати слова на літеру, що позначає голосний звук, якщо він не початковий у слові, і на **ь**. Наприклад, слово *селянський* може бути скорочене так: *сел.*, *селян.* і *селянськ.*

При збігові однакових приголосних скорочення треба робити після першої літери, що позначає цей збіг: *ден. норма* (не *денн. норма*).

При збігові двох (і більше) літер, що позначають різні приголосні, скорочення можна робити як після першої, так і після останньої літери цього збігу: *власноруч.* і *власноручн.* (власноручний), але тільки *власт.* (властивий), бо скорочення *влас.* можна трактувати по-різному: і власний, і властивий.

Якщо пропускають середню частину слова, то на її місці ставлять дефіс: *р-н* (район).

2. Позначте можливі місця перенесення в словах.

Суспільство, коштовності, народжувати, підземний, знаменник, УЦОЯО, Полісся, бульйон, мавпячий, серйозний, польовий, Забужко, СУ-15, піддашся, по-французьки, представник, готуймося, авіаносець, двоступеневий, мисливський, УНІАН, енергозбереження, південно-східний, віддзеркалення.

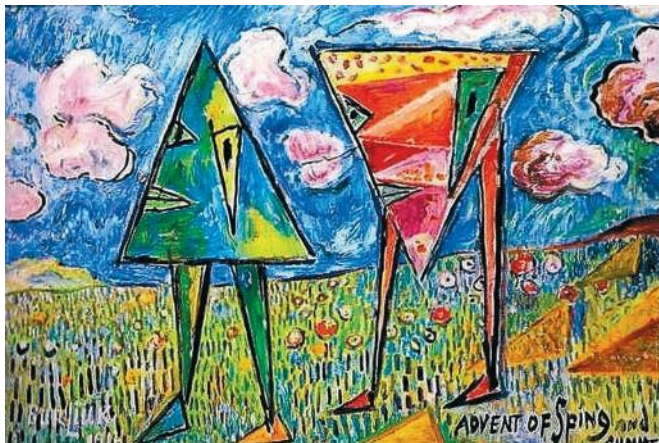
3. скоротіть слова.

Умовні одиниці, 2 години 30 хвилин, книжковий, до нашої ери, 50 сторінок, родовий відмінок, Львівська область, доктор філологічних наук, у 50-х роках минулого століття, 7 гектарів, видавництво, інститут, сільське господарство, 200 гривень, кінотеатр, цього року, місто Краматорськ.

4. Прочитайте словникову статтю й відновіть скорочені слова, що є в тексті (*усно*).

АВАНГАРДИЗМ (фр. *avantgardisme*) — умовний термін на позначення загальних новаторських напрямів у художній культурі ХХ ст. Для них характерні прагнення докорін. оновлення

мистецької практики, пошук нових засобів виявлення форми та змісту творів, переоцінка духовних цінностей та нове сприйняття світу. Поняття «А.» не має однознач. тлумачення як щодо своєї естет. сутності (воно тісно переплітається з модернізмом, що є його найрадикальнішою гілкою; гол. ознака А., що заперечує фундам. основи реаліст. мист-ва, — нефігуративність в образотвор. мист-ві, антимелодизм у музиці, «дія поза логікою» у театрі тощо), так і щодо хронології, ідентифікації визначув. ним явищ: скажімо, у муз. культурі А. вважається явищем 2-ї пол. XX ст. (від серіалізму й алеаторики), в образотвор. мист-ві — усього XX ст. (від кубізму й абстракціонізму). Гол. ідентифікац. ознака кожного напрямку мист-ва А. — використання певної нововитвореної вираж. техніки (кубізм, абстракціонізм, сюрреалізм, поп-арт, пуантилізм, алеаторика, сонористика, «мінімальне мистецтво», «театр абсурду», гепенінг, летризм тощо). Народжений на хвилі анархістського антибуржуаз. протесту поч. XX ст., А. за кілька десятиліть набуває дедалі академічніших, стаціонарних способів самовтілення (студії електрон. музики; комп'ютерні графіка, музика, пластика та ін.); соц. мотиви, типові для раннього А., замінюються технократичними, перетворюючи мист-во на полігон самодостатніх експериментів із залученням найновіших наук.-тех. досягнень (електрозвукового та світлового синтезу, математичних моделей комбінаторики тощо). Водночас в остан. третині XX ст. активізувалося взаємопроникнення новатор. здобутків А. і засад реалістичних напрямів мист-ва: з одного боку, А. перетворюється на потужний технологічний резерв оновлення виражальних основ реалізму, а з іншого — використовує елементи неавангардист. мист-ва як додаткові барви власної виражальної палітри (колаж). Істор. наступником А. є постмодернізм (З «Енциклопедії сучасної України»).

Д. Бурлюк. Весна

5. Виконайте тестові завдання.

1. **НЕПРАВИЛЬНО** позначено місце перенесення в слові

А під|живлювати

В под|зьобаний

Б над|звуковий

Г під|зеленити

2. **НЕПРАВИЛЬНО** позначено місце перенесення в слові

А нянь|ка

В біль|ше

Б донь|ка

Г пал|ьчик

3. **НЕПРАВИЛЬНО** позначено місце перенесення в слові

А бой|овий

Б кра|йовий

В зна|йомий

Г ра|йонний

4. НЕПРАВИЛЬНО позначено місце перенесення в слові
А зако|нний **В** перел|леш
Б завд|ання **Г** сповід|дю
5. Правильно позначено місце перенесення в слові
А перед|ушити **В** перед|часний
Б перед|умати **Г** перед|ражнити
6. Правильно позначено місце перенесення в слові
А ЛАЗ|-105
Б МА|ГАТЕ
В чотири|лапий
Г близькос|хідний
7. Правильно позначено можливі місця перенесення в обох словах рядка
А зми|ри|ти|ся, від|род|жу|ва|ти
Б бов|ва|ні|ти, пе|рес|ми|ку|ва|ння
В пол|тавсь|кий, ма|льов|ни|чий
Г під|ві|кон|ня, Лук|'ян|чук
8. Правильно позначено можливі місця перенесення в обох словах рядка
А про|фе|сорс|ький, Ми|ко|ла|йо|вич
Б во|сьми|гран|ний, усе|світ
В ві|сім|де|сят, зне|нац|ька
Г ве|сіл|ля, я|лин|ко|вий
9. Правильно зроблено скорочення в рядку
А 5 м. 10 см. (5 метрів 10 сантиметрів)
Б с.-госп. (сільськогосподарський)
В пошир. (поширений)
Г укра. (український)
10. Правильно скорочено слово в рядку
А пд.зах. (південно-західний)
Б 7 прим. (7 примірників)
В 16 сторі. (16 сторінок)
Г 25 кг. (25 кілограмів)

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Паркан

Нарешті йому вдалося купити ділянку. Гарне місце, біля річки. Досі не мав своєї землі. Батьки жили у квартирі. Він замолоду поневірявся по гуртожитках, винаймав помешкання, потім жив у теці. І ось — свій клаптик. Сюрчать коники в траві, жаби кумкають у ямі, достигає алича. Увечері приходив, коли вже сутеніло, щоб сусіди не дивувалися. Сидів на поліні, прислухався до тиші, мріяв. Удома й на роботі говорив здебільшого про свою ділянку.

Найперше вирішив, що треба огородитися. Найняті люди копали рови, бетонували їх, устромляли арматуру. На фундаменті мурували з масивних блоків паркан. Спочатку два метри, але він вирішив, що краще два з половиною — для надійності.

Тепер він уже не ховався від стороннього ока. Був як за кам'яною стіною. Хоча колишнього затишку не було: трава столочена, дерева вирубані, озерце засипано. Будмайданчик. Щоб стіна небуласірою й глухою, вирішив прикрасити її згори декоративним дашком. На це витратив ре-

шту грошей. Тепер паркан сприймався помпезним і безглуздим на тлі молодого вербника. Дружина прийшла й заплакала. Тоді він узяв кредит і замовив розкішні ковані ворота та хвіртку. Але даремно. Яке страхотливе поєднання — ажурний орнамент під старовинну бронзу й довжелезна бетонна стіна. Випадкові перехожі з острахом намагалися зазирнути в шпарину: що там за муром.

Тоді він продав автомобіль і поштукатурив паркан, пофарбував у зелений колір, щоб наблизити виглядом до природи. Але природа скидала листя — і паркан ядуче вбирав очі. Сусідів запитували, чи то не військова база. Дружина не розмовляла з ним, теща шипіла й мотала головою. Він і сам унікав розмов про свою ділянку. Зате говорили інші. Якось він підслухав розмову майстра з підсобником: «З цього матеріалу можна було хатину побудувати, гараж, ще й на літню кухню залишилося б...»

Одного дня він відніс до редакції оголошення: «Продається ділянка в затишному місці біля річки. Огороджена». Зацікавлених виявилось багато. Приїжджали й розверталися, не заходячи у двір. Тільки один покупець сказав: «Я куплю ділянку, але знесіть паркан...» (За М. Дочинцем).

- А. Згорніть підручник і перекажіть текст (письмово). За потреби перед переказуванням можете ще раз прочитати текст.
- Б. Продовжте текст своїми роздумами про те, чому люди зводять високі паркани (обсяг — одна сторінка).

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Посередині, поняття, порядковий, разом, ринковий.

- Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
наукова ступінь
нові міроприємства
оточуюче середовище
бути правим
отримати освіту

ПРАВИЛЬНО
науковий ступінь
нові заходи
навколишнє середовище, довкілля
мати рацію, ваша правда
здобути освіту

7.

Позначте місця можливого перенесення слів з рядка в рядок і скоротіть їх.

Зразок. Державний університет — дер|жав|ний уні|вер|си|тет, держ. ун-т.

Педагогічний інститут, Броварський район, 5 гектарів, 60 квадратних метрів, кількість учнів, орудний відмінок, закрите акціонерне товариство, 60-і роки ХХ століття, Північноатлантичний хребет, південно-західний, професор Красуцький, озеро Синевир, дивіться на сторінці 17, 450 гривень 70 копійок, станція «Хрещатик», вулиця Саксаганського, річка Дніпро, 500 гектарів, модерновий, історичний, філософський, філологічний.

- 2. Законспекуйте матеріал про імпресіонізм (за підручником української літератури), використавши графічні скорочення.

§ 41. НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ СЛІВ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте слова й виконайте завдання.

синьо-жовтий
червоно-синій
жовто-зелений

жовтогарячий
червоногарячий
золотогарячий

А. у якій колонці слова позначають один колір, а в якій — поєднання двох кольорів?

Б. сформулюйте правило написання прикметників, за яким їх записано у дві колонки.

Написання складних слів	
РАЗОМ	
складні іменники	приклади
зі сполучними е, є, о, и та без них	<i>землекоп, зброносець, теплохід, спортзал</i>
з іншомовними частинами авіа-, авто-, агро-, біо-, вело-, гідро-, екстра-, кіно-, лже-, макро-, мікро-, електро-, мілі-, моно-, мото-, псевдо-, соціо-, супер-, теле-, радіо-, фото- та ін.	<i>авіасполучення, біоресурс, гідромасаж, макроекономіка, радіозв'язок, супергерой, телемарафон, фотоматеріал</i>
з пів-, напів-, полу- (загальні назви)	<i>півогірка, напівавтомат, полумисок</i>
з числівником або з дієсловом наказового способу	<i>п'ятиповерхівка, століття, зірвиголова, перекотиполе</i>
складні прикметники	приклади
утворені від складних іменників, які пишуть разом	<i>газовидобувний (від газовидобування), лісостеповий (від лісостеп)</i>
прикметник + іменник	<i>лівобережний (від лівий берег), загальноосвітній (від загальна освіта) АЛЕ: усесвітньо-історичний</i>
прислівник + (діє)прикметник без залежного слова	<i>вищезгаданий, важкохворий АЛЕ: трохи вище згаданий</i>
числівник + іменник	<i>п'ятизірковий, семитонний</i>
з кінцевою частиною -сотий, -тисячний, -мільйонний та под.	<i>стотисячний, двохсотдвадцятип'яти-мільйонний</i>
З ДЕФІСОМ	
складні іменники	приклади
протилежні або близькі за змістом слова	<i>купівля-продаж, розтяг-стискач; батько-мати, хліб-сіль</i>

прикладки після означуваного іменника й імена казкових персонажів	лікар-еколог, дівчина-красуня; Вовчик-Братик, Зайчик-Побігайчик АЛЕ: красуня дівчина
з іншомовними частинами міні-, максі-, міді-, унтер-, обер-, лейб-, екс-, віце-, прем'єр-, член-, штабс-, генерал-, контр-	міні- маркет, максі- спідниця, унтер- офіцер, віце-прем'єр- міністр, член- кореспондент, контр- адмірал, обер- майстер
складні одиниці виміру й проміжні сторони світу	кіловат-година, людино-день; норд-ост, зюйд-вест
назви рослин	люби-мене, брат-і-сестра, розрив-трава
власні назви з пів-	пів- Ялти, пів- Німеччини
попередня частина, якщо далі стоїть подібна	фото- і відео файли, мото- і велоспорт
з першим словом, що підкреслює особливість, ознаку предмета, названого другим словом	дівич- вечір, жар- птиця, стоп- кран, козир- дівка
складні прикметники	приклади
утворені від складних іменників із дефісом	екс-президентський (від екс-президент)
утворені від рівнозначних слів (їх можна поєднати за допомогою і)	суспільно-політичний (і суспільний, і політичний), німецько-угорський (і німецький, і угорський) АЛЕ: хитромудрий, зловорожий
з першим компонентом на -ико, -іко	історико-філологічний, механіко-математичний
поєднання кольорів, смаків, відтінків	синьо-жовтий, кисло-солодкий, темно-червоний АЛЕ: жовтогарячий, червоногарячий, золотогарячий (один колір)
воєнно-, військово- + прикметник	воєнно-стратегічний, військово-морський АЛЕ: військовозобов'язаний (у ролі іменника)
ОКРЕМО	
суспільно + прикметник, якщо відповідає формулі « 2-й компонент — для суспільства »	суспільно важливий (важливий для суспільства), суспільно корисний (корисний для суспільства)
прислівник + (діє)прикметник, якщо прислівник зберігає логічний наголос	абсолютно сухий, діаметрально протилежний, усесвітньо відомий
прикладки — видові назви , що стоять після пояснювального слова	ріка Дніпро , місто Київ АЛЕ: Дніпро-ріка, Київ-місто

2. Запишіть слова, знявши ризик.

Перекоти/поле, військово/полонений, бета/промені, лимонно/кислий, пів/Одеси, пів/відра, пів/озера, пів/юрби, унтер/офіцер, міні/футбол, екс/чемпіон, кримсько/татарський, навчально/виробничий, плодово/ягідний, тепло/хід, людино/день, жар/птиця, су-

спільно/необхідний, суспільно/вагомий, суспільно/історичний, західно/український, діаметрально/протилежний, Дністер/ріка, розрив/трава, Лисичка/Сестричка, вагоно/ремонтний, жовто/гарячий, хитро/мудрий, легко/атлетичний, морально/етичний, усесвітньо/відомий.

3. Запишіть слова у дві колонки: 1) разом; 2) з дефісом.

Шести/циліндровий, одно/денний, кисло/солоний, освітньо/виховний, науково/технічний, смагляво/лиций, озерно/болотний, теле/комунікації, корабле/будівник, темно/зелений, обер/майстер, авіа/сполучення, плоско/опуклий.

• З перших букв вписаних слів складіть назви міст сумської області.

4. Прочитайте текст і прокоментуйте написання слів із ризикою.

Властивості кольорів людина пізнає поступово. Вона вдосконалює та ускладнює свої уявлення, а потім для відкриттів добирає відповідні слова.

Візьмемо один з основних кольорів — червоний. Яка тепер велика в нього сім'я! Людина бачила неповторні барви якогось предмета й узагальнювала за допомогою назви цього предмета певний колір. Так з'явилися в мові назви видо/змін червоного кольору, своє/рідні його підвиди. Ці кольори берегла природа — і людина, відкривши їх, увічнила своє відкриття в слові.

Слово *багрянний* увібрало в себе дозрілість барвного осіннього подиху, згущеність червоного кольору: *Багрянні сережки вовчих ягід подібні до коштовних само/цвітів, що хтось розвішав на куцах* (П. Конура). З прикметником *багрянний* взаємодіє його синонім *пурпуровий*, що позначає темно/червоний або яскраво/червоний колір із фіолетовим відтінком: *Земля красувалася в рум'яних яблуках, янтарних динях, пурпурових помідорах* (Л. Дмитерко).

Червоні буряки, які вирізняються темно/червоним забарвленням із синюватим відтінком, дали назву різно/видові червоного кольору — буряковому: *Давид дивився, як молоток і молот місили червоний шмат заліза. Уже буряковий він, темнішає* (А. Головка). Не відірвеш очей від стиглих темно/червоних вишень, що, хизуючись, вилискують на сонці. Тому й збагатився прикметник *вишневий* ще одним значенням — «темно/червоний, кольору стиглої темної вишні»: *Нове плаття вишневого кольору... робило її ще привабливішою* (О. Копиленко). Ізвичайно, не могла наша оспівана в піснях червона калина не принести до мовної скарбниці барв назву *калиновий*. *Калиновий* — це колір червоний колір калинового соку або калинової ягоди. Напевно, любляєте ви й запашні темно/червоні ягоди малини. Колір стиглої малини нарекли *малиновим*: *Сукенки були з дешевої шерсті малинового кольору* (І. Вільде). І колір крові, уражаюче/червоний, багрянний, передано в слові *кривавий*: *Розжарене призахідне сонце забарвлювало весь світ символічним кривавим кольором* (О. Довженко).

Розмаїття червоних барв покликало до життя слова *рожевий, рум'яний, рубіновий*.

На півдорозі від червоного до жовтого кольору зупинилося, застигло в українській мові слово *рудий*. Воно виражало колись значення «червоний», а потім його переосмислили. Це назва спеціального кольору, червоно/жовтого, що здебільшого стосується обличчя та волосся людини й рідше — шерсті тварини: *Воронцов їхав деякий час, не реагуючи на Хомині слова, безпомічно кліпаючи рудими віями до сонця* (О. Гончар) або: *І тут дзвінко заіржав рудий кін з білою зіркою на лобі* (О. Донченко).

Людину вражали та вражають барви багатьох предметів, і вона завжди прагне передати словом своє зачарування й осмислення.

Манять нас пахощами й поєднанням барв квіти, квіту-чі дерева й чагарники. Зупинімося перед красою весняного бузку з великими кетягами світло/фіолетового запашного квіту. Погляньмо на волошку, що, чарівна й радісно/сумовита, заховалася в житі, щоб не чути тихого прокльону хлібо/роба за її бур'янову вдачу. Проте й зі своєї схованки вона перемовляється із сонцем і співає хвалу життю. Через те ми волошку любимо й зачаровані нею. Хіба ж тоді дивно, що від назв *бузок* і *волошка* ми утворили прикметники *бузковий* та *волошковий*, які звеличують відтінки фіолетової та синьої барв. У цих словах — нездоланність природи й краса рідної землі. Кольори бузку та волошки стали звичними, посилилися дужістю слова й характеризують інші предмети: *Горять, міняться на очах сині, зелені, бузкові, оранжеві й бурштинові легкі осяйні хмарини* (І. Микитенко) (За І. Вихованцем).

5. Виконайте тестові завдання.

1. Разом треба писати назву рослини

А розрив/трава
Б нечуй/вітер

В любі/мене
Г чар/зілля

2. Разом треба писати іменник

А агро/фірма
Б міні/маркет

В екс/директор
Г обер/майстер

3. З дефісом треба писати прикметник

А біло/сніжний
Б хитро/мудрий

В право/бережний
Г м'ясо/молочний

4. Разом треба писати прикметник

А електронно/обчислювальний
Б лісопильно/стругальний

В підзолисто/болотний
Г східно/слов'янський

5. З дефісом треба писати слово

А суспільно/небезпечний
Б суспільно/політичний
В суспільно/корисний
Г суспільно/важливий

6. Разом треба писати всі слова рядка

А ліво/бережний, електро/силовий, ремонтно/експлуатаційний
Б свіжо/зрубаний, нижче/підписаний, усвітньо/відомий
В лимонно/кислий, тепло/обмінний, історико/культурний
Г чотири/зірковий, чорно/земний, кримсько/татарський

7. Разом треба писати всі слова рядка

А макро/економіка, гідро/трансформатор, віце/адмірал
Б авіа/перевезення, супер/маркет, псевдо/патріотизм
В мікро/схема, термо/білизна, максі/спідниця
Г моно/вистава, радіо/гурток, екс/чемпіонка

8. Разом треба писати всі слова рядка

- А** трудо/день, Непий/пиво, дівич/вечір
- Б** вербо/ліз, Перебий/ніс, людино/день
- В** носо/ріг, Убий/вовк, двадцяти/тонка
- Г** шлако/блок, гори/цвіт, дизель/мотор

9. З дефісом треба писати всі слова рядка

- А** Лисичка/Сестричка, Савур/могила, красуня/дівчина
- Б** художник/пейзажист, Харків/місто, жаднюга/вовк
- В** Зайчик/Побігайчик, Дніпро/ріка, учений/еколог
- Г** Вовчик/Братик, Сапун/гора, богатир/хлопець

10. Разом треба писати всі слова рядка

- А** пів/огірка, пів/миски, пів/Миргорода
- Б** пів/озера, пів/каструлі, пів/яблука
- В** пів/історії, пів/години, пів/Рима
- Г** пів/океану, пів/вікна, пів/Десни

6. Розгляньте світлину (автор Г. Герлічер) і виконайте завдання.

- А.** Доберіть до світлини заголовок.
- Б.** Опишіть зимовий пейзаж. Використайте опорні слова, знявши ризик та вставивши пропущені літери (п'ять—сім речень).

Опорні слова: чорно/білий, світло/сірий, біло/сніжний, моно/хромний, неймовірно/красивий, новорічно/різдв..яний, біл..ш/мен..ш.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А.** Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Роздрібний, сантиметр, свердло, середина, симетрія.

- Б.** Перегляньте експрес-урок «Святвечір чи Свят-вечір?» і перекажіть його.

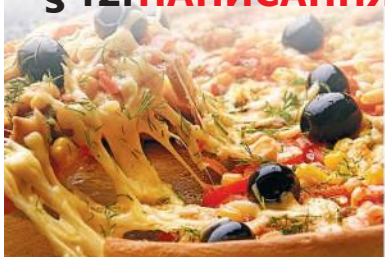
Святвечір чи Свят-вечір?

7. Запишіть слова, знявши ризик.

Світло/синій, міні/завдання, авторсько/правовий, військово/зобов'язаний, воєнно/тактичний, суспільно/корисний, суспільно/небезпечний, суспільно/економічний, пів/вагона, пів/яблука, пів/Чернігова, пів/апельсина, дев'яти/тонний, південно/німецький, кримсько/татарський, усесвітньо/відомий, лимонно/кислий, віце/президент, член/кореспондент, агро/фірма, розтяг/стискач, лісо/степ, фізико/математичний, абсолютно/сухий, швидко/прочитаний, зло/ворожий, альфа/промені, народно/поетичний, мовно/літературний, художник/пейзажист, Львів/місто, ріка/Дніпро, хлопець/красень, свіжо/зрубаний, трохи вище/підписаний, гідро/споруда.

§ 42. НАПИСАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Розгляньте світлину й виконайте завдання.

- А. Яку помилку допущено в назві закладу громадського харчування?
- Б. Яка закономірність у написанні слів *грисині, лате, піца* й *Одіссеї, Голландія, Джонні*?

Літери *и, і* в іншомовних словах

<i>и</i>	<i>і</i>
після <i>д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р</i> (Де ти з'їси цю чашу жиру?)	
у загальних назвах перед приголосним, крім <i>й</i> : <i>гриль, дизель, синус, чипси</i>	у загальних і власних назвах перед голосними, <i>й, я, ю, е, ї</i> : <i>ажіотаж, Валенсія, радій, Дієго</i>
у власних назвах : <i>Вашингтон, Жизель, Зигмунд, Пуерто-Ріко, Сиракузи, Циццерон, Чикаго, Шиллер</i>	у деяких власних назвах перед приголосним (їх треба запам'ятати): <i>Арістотель, Грімм, Дідро, Дізель, Занзібар, Зімбабве, Міссісіпі, Сідней, Одіссеї, Россіні</i>
після решти приголосних	
у давно запозичених словах (їх треба запам'ятати): <i>бурмістер, вимпел, ехидна, імбир, кипарис, лиман, лимон, мля, мирт, нирка, спирт, химера, книжка, скипидар. АЛЕ: бургомістр</i>	у власних і загальних назвах : <i>архів, Берлін, біт, гігабайт, імпічмент, кіно, тирамісу, лінки, манікюр, Нідерланди, офіційний, унікальний, фізика</i>
у запозиченнях із східних мов : <i>башкир, гиря, калмик, кинджал, киргиз, кiset, кишлак</i>	у кінці невідмінюваних слів (після будь-якого приголосного): <i>броколі, грисині, капрі, Капрі, Леонардо ді Капріо, мюслі, таксі, хіні, хобі</i>
у церковних словах: <i>єпископ, епитимія, епитрахиль, мирта, митрополит</i>	

Подвоєні приголосні в іншомовних словах

Подвоєні приголосні¹ зберігаються у **власних** іншомовних назвах і в **загальних**, що від них **походять**: *Бетті*, *Будда* — *буддизм*, *Геннадій*, *Голландія* — *голландець*, *Джонні*, *Одіссей* — *одіссея*. Терміни, що походять від власних назв, треба писати без подвоєних приголосних: *Ватт* — *ват*, *Гаусс* — *гаус*.

Подвоєні приголосні треба писати в загальних назвах, які потрібно запам'ятати, — у ви́нятках: *алло*, *аннали* (літопис), *біль* (документ), *бонна* (няня), *брутто*, *булла* (пошлянка), *ванна*, *вілла*, *донна*, *дурра* (рослина), *мадонна*, *манна*, *мірра* (ароматична речовина), *мулла* (священик у мусульман), *мотто* (афоризм), *нетто*, *панна*, *панно*, *пенні* (британська копійка), *тонна*. Також подвоєні приголосні зберігаються в назвах літер грецького алфавіту: *гамма* й *каппа*.

Подвоєні приголосні можуть бути внаслідок збігу: *ім* + *міграція* = *імміграція*; *ір* + *реальний* = *ірреальний*; *контр* + *революція* = *контрреволюція*; *сюр* + *реалізм* = *сюрреалізм*.
АЛЕ: *анотація*, *конотація*.

У запозичених загальних назвах подвоєні літери не зберігаються: *алея*, *бароко*, *брускетта*, *гето*, *грисині*, *інтермецо*, *каса*, *клас*, *папараці*, *піца*, *преса*, *теніс*, *тераса*, *тролінг*, *хобі*, *шатл*.

М'який знак (знак м'якшення) в іншомовних словах

М'який знак пишемо	М'який знак не пишемо
після <i>д, т, з, с, ц, л, н</i> (Де ти з'їси ці лини?) і перед <i>я, ю, е, ї</i>	
роздільна вимова (чути [й]): <i>ательє</i> , <i>Готьє</i> , <i>консьєрж</i> , <i>конферансьє</i> , <i>пасьянс</i> , <i>рантьє</i> , <i>Севілья</i> , <i>шифоньєр</i>	злита вимова (не чути [й]): <i>Аляска</i> , <i>Дюма</i> , <i>дюна</i> , <i>ілюзія</i> , <i>мадьяр</i> , <i>нюанс</i> , <i>Цюрих</i>
перед <i>йо</i>	
<i>батальйон</i> , <i>бульйон</i> , <i>каньйон</i> , <i>мільйон</i> , <i>мінйон</i> , <i>Фетьйо</i>	<i>курйоз</i> , <i>серйозний</i>

М'який знак треба писати після приголосного, що вимовляється **м'яко**: *дельта*, *женьшень*, *Мальта*, *пальто*, *Рафаель*.

Апостроф в іншомовних словах

Апостроф пишемо	Апостроф не пишемо
після <i>б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р</i> (Мавпочка Буф грає в чужі шахи) і перед <i>я, ю, е</i>	
роздільна вимова (чути [й]): <i>інтерв'ю</i> , <i>кеш'ю</i> , <i>круп'є</i> , <i>пап'є-маше</i> , <i>прем'єра</i> , <i>Рив'єра</i> , <i>Руж'є</i> , <i>сек'юриті</i> , <i>Х'юго</i> , <i>Х'юстон</i>	злита вимова (не чути [й]): <i>бювет</i> , <i>бюро</i> , <i>гравюра</i> , <i>Гюго</i> , <i>кюрі</i> , <i>Мюллер</i> , <i>мюслі</i> , <i>торе</i> , <i>ревю</i> , <i>трюфель</i>
перед <i>йо</i>	
—	<i>Бйонсе</i> , <i>курйоз</i> , <i>серйозний</i>
після префікса, що закінчується на приголосний	
<i>ад'ютант</i> , <i>ад'юнкт</i> , <i>ін'єкція</i> , <i>кон'юктив</i> , <i>пан'європейський</i>	—

¹Тут і далі під приголосними треба розуміти літери на позначення приголосних звуків.

2. Запишіть слова, уставивши, де потрібно, м'який знак та апостроф.

П..едестал, марсел..еза, комп..ютер, конферанс..е, т..юль, він..етка, П..ємонт, миш..як, міл..ярд, Гот..е, к..янті, ф..юзеляж, павіл..йон, кар..єр, Монтеск..е, Женев..єва, Фур..є, Мол..єр, мад..яр, кон..юнктура, філ..м, р..юкзак, прем..єр, б..єф, монпанс..є, т..юбик, ал..батрос, кур..йоз, сер..йозний, Б..йорк, бул..йон, Н..ютон, ін..екція, б..юджет, ател..є, транс..європейський.

3. Випишіть слова у дві колонки: 1) з пропущеною літерою *i*; 2) з пропущеною літерою *u*.

Х..п., бр..джі, еманс..пація, ауд..єнц..я, реч..тат..в, л..мон, Росс..н., інд..го, Капр., ін..ц..атива, н..рка, вал..дол.

• З перших букв вписаних слів складіть назви міст.

4. Запишіть слова, уставивши, де потрібно, пропущену літеру.

Ім..унітет, ас..истент, піц..а, Апен..іни, Рус..о, гет..о, новел..а, ем..ігрант, фін..ський, мадон..а, марок..анський, ір..аціональний, бравіс..имо, ім..іграція, імпрес..іонізм, дон..а, беладон..а, віл..а, груп..а, антен..а, пен..і, пан..о, Тал..ін., барок..о, Він..іпег, конфет..і, оперет..а, інтермец..о, ас..иміляція, гол..андець, Ус..урі, хоб..і, дюс..ельдорфець, буд..изм.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Літеру *u* на місці пропуску треба писати в обох словах рядка

- А ч..пси, Ваш..нгтон
- Б Ч..каго, асп..рин
- В д..джей, акс..ома
- Г пед..кюр, Д..зель

2. Літеру *u* на місці пропуску треба писати в обох словах рядка

- А д..плом, пед..атр
- Б Ц..церон, інд..го
- В Аркт..ка, мед..а
- Г аж..отаж, Ш..ллер

3. Літеру *u* на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка

- А бр..джі, к..нджал, брокол..
- Б к..пар..с, капуч..но, гр..ль
- В башк..р, д..ректор, Д..дро
- Г бут..к, гр..с..ні, ф..з..олог

4. Літеру *u* на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка

- А дж..нси, рад..ст, Гр..мм
- Б с..мптоми, с..нус, рад..ус
- В аз..мут, Кембр..дж, б..зон
- Г д..летант, абор..ген, Мадр..д

5. м'який знак на місці пропуску треба писати в обох словах рядка

- А він..етка, Ц..юрих
- Б Лавуаз..є, іл..юзія
- В Гот..є, сер..йозний
- Г кондот..єр, Нел..сон

6. м'який знак на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка
А ател..є, конс..єрж, жен..шень
Б шифон..єр, Севіл..я, б..юветний
В бул..йон, Кордил..єри, т..юбик
Г павіл..йон, кан..йон, Ал..яска
7. апостроф на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка
А миш..як, Женев..єва, батал..йон
Б торф..яний, п..єдестал, ф..юзеляж
В кеш..ю, Монтеск..є, ад..ютантський
Г інтерв..ю, комп..ютер, Д..юрренматт
8. Подвоєні приголосні треба писати в обох словах рядка
А барок..о, дол..ар
Б гет..о, ір..еальний
В мул..а, ат..ракціон
Г брут..о, буд..изм
9. Подвоєні приголосні треба писати в обох словах рядка
А гол..андець, конфет..і
Б Апол..он, ім..ігрантка
В Джульєт..а, новел..а
Г гам..а-промені, рал..і
10. Подвоєні приголосні треба писати в усіх словах рядка
А ван..а, Рус..о, ім..ітація
Б віл..а, Жан..а, ан..отація
В хоб..і, От..ава, сюр..еалізм
Г пен..і, Джон..і, марок..анка

6. Розгляньте ілюстрацію й виконайте завдання.

ч..збургер 	т..рам..су
ч..зкейк 	овочі-гр..ль
ч..пси 	капуч..но
гр..с..ні 	брокол..

- А.** Запишіть назви у дві колонки: 1) корисні страви; 2) шкідливі страви.
Б. упишіть пропущені літери *и* або *і*.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Перегляньте експрес-урок «Хто такий кушнір?» і перекажіть його.

Хто такий кушнір?

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
квартира з усіма зручностями
у даному випадку
пересікати дорогу
далекий путь
Велике дякую!

ПРАВИЛЬНО
квартира з усіма вигодами
у цьому разі
перетинати дорогу
далека путь
Дуже дякую! Красно дякую!

ДО РЕЧІ...

у наш час мовці часто зловживають іншомовними словами. мовознавці радять використувати запозичення лише тоді, коли в мові немає власне українського відповідника. Прочитайте пост аліни акулєнко у Фейсбучі й переконайтеся, наскільки штучним і недоречним є «мавпування» іншомовних слів.

Alina Akulenko

28 січня о 12:58 · 6

Про американо

«Велике американо з гарячим молоком», — кажу я.

«Вам біг-американо?» — перепитує вона.

«так, мені велике американо», — відповідаю я.

«то есть вам все-таки біг?»

О, кавові боги...

«Шуд ай ріпіт іт ін інгліш?»

«Шо????» — зводить брови вона.

«не “шо”, а “куд ю сей іт егейн, пліз” треба казати».

сто разів обіцяла собі ні з ким не сваритися. ні зранку, ні вдень, ні взагалі. сто разів.

І шо?

Шо-шо, попросила зробити біг-американо не просто з хот, а одразу зі скімд-мілк.

Гулять так гулять: діставай, дівко, оксфордський словник, як мало тобі Грінченкового.

7. Запишіть слова, уставивши, де потрібно, літери **u**, **i** (пункт А); **ь**, апостроф (пункт Б); пропущену букву на позначення приголосного (пункт В).

А. Л..сабон, Т..бет, г..бр..д, ц..л..ндр, аж..отаж, пац..єнт, ульт..матум, конс..стенц..я, ор..г..нал, ф..з..ка, ф..з..оном..я, інс..нуац..я, к..пар..с, тр..умф, т..тан, г..габайт, в..аж..ст, асорт.., д..спетчер, верн..саж.

Б. П..єдестал, барел..єф, бул..йон, конферанс..є, кур..йоз, кур..єр, ател..є, суб..єкт, к..янті, прем..єра, кеш..ю, інтерв..ю, шифон..єр, дистриб..ютор, Х..юстон, вар..єте, конс..єрж, н..юанс, грав..юра, бракон..єр.

В. Сюр..еалізм, тон..а, гет..о, ім..унітет, хоб..і, оперет..а, ван..а, Ген..адій, ан..отація, ем..ігрант, ім..ігрант, конфет..і, мул..а, ал..ея, ір..еальний, гол..андець, міс..іонер, марок..анець, буд..изм, одіс..ея.

§ 43. СКЛАДНІ ВИПАДКИ НАПИСАННЯ ПРИЗВИЩ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

Отже, з нашого класу на екскурсію в Карпати запросили Петренко, Галицьку, Ковальчук, Метенка й Коваленка.

- А. скількох дівчат і скількох хлопців запросили на екскурсію в Карпати?
- Б. Обґрунтуйте свою відповідь.

Українські та інші слов'янські прізвища

1. Українські та інші слов'янські прізвища передають на письмі за загальними правилами:

Н. *Заєць, Лебідь, Кравченко*

Р. *Зайця, Лебеда, Кравченка*

Д. *Зайцеві (Зайцю), Лебедеві (Лебедю), Кравченкові (Кравченку)* і т. д.

АЛЕ: *Швець — Швеця* (не *Шевця*), *Швецеві* (не *Шевцеві*).

2. Жіночі прізвища на приголосний та на **-о** не відмінюються: *Ірині Білик, Юлії Тимошенко*.

3. Прізвища прикметникового типу відмінюються, як прикметники:

Н. *Чужий, Левицький, Мала, Кобилянська*

Р. *Чужого, Левицького, Малої, Кобилянської*

Д. *Чужому, Левицькому, Малій, Кобилянській* і т. д.

4. Чоловічі прізвища на **-ов, -ев (-ев), -ів (-їв), -ин, -ін (-їн)** відмінюються за таким зразком:

Н. *Павлов, Ковалів, Гаршин*

Р. *Павлова, Ковалева (Коваліва), Гаршина*

Д. *Павлову, Ковалеву (Коваліву), Гаршинові (Гаршину)*

Зн. *Павлова, Ковалева (Коваліва), Гаршина*

Ор. *Павловим, Ковалевим (Ковалівим), Гаршиним*

М. (на) *Павлові, -у*; (на) *Ковалеві, -у*, (*Коваліві, -у*); (на) *Гаршині, -у*

Кл. *Павлове й Павлов, Ковалеве (Коваліве) і Ковалів, Гаршине й Гаршин*.

5. У слов'янських прізвищах, що не збігаються з українськими загальними назвами, чергування голосних **не відбувається**: *Заяц — Заяца* (пор.: *Заєць — Зайця*), *Гашек — Гашека*.

Фонетичні правила правопису слов'янських прізвищ

1. Російський, сербський та чеський звук [e], польські [ie], болгарський [i] після приголосного треба передавати літерою **е**: *Александров, Бестужев, Вельгорський, Веселовський, Державін, Броневський, Веслав, Міцкевич, Чапек*.

2. Російську звукосполуку **[йе]** треба передавати літерою **е**:

- на початку слова: **Єгоров, Єршов**;
- усередині слова після голосного й при роздільній вимові: *Бердяєв, Гуляєв, Аляб'єв, Григор'єв, Зинов'єв*;

- після приголосних (за винятком **[ж], [ч], [ш], [р]** і **[ц]**) у суфіксах **-єв, -єєв**: *Ломтев, Медведев, Сергєєв, Матвєєв*. **АЛЕ**: *Муромцев, Писарєв, Андрєєв, Плещєєв*;

- коли російському **[е]** у корені відповідає український звук **[і]** (*зверь* — *звір*, *пешка* — *пішак*, *хлеб* — *хліб*): *Зверєв, Пешковський, Твердохлебов*.

Російську звукосполуку **[йо]** (літеру **ё**) треба передавати через **йо**:

- на початку слова: *Йолкін*;

- у середині слова після голосних **і б, п, в, м, ф**: *Бугайов, Воробйов, Соловйов*.

Російську літеру **ё** передають за допомогою **ьо** в середині слова після приголосних, коли **ё** позначає сполучення м'якого приголосного з **[о]**: *Алфьоров, Верьовкін, Корольов, Семьоркін, Тьоркін*. **АЛЕ**: *Артемов, Семенов, Федоров* (бо ці прізвища утворено від спільних для української та російської мов імен *Артем, Семен, Федір*).

Російську літеру **ё** передають через **о** під наголосом після **ч** і **щ**: *Грачов, Лихачов, Пугачова, Хрущов*.

3. Російську літеру **и** (**[і]**) передають через **і** на початку слова й після приголосних: *Ігнатов, Ісаєв; Багіров, Гагарін, Пушкін*.

Російську літеру **и** (**[і]**) передають через **ї** після голосного й при роздільній вимові (після м'якого знака й апострофа): *Воїнов, Гур'їн, Льїн*.

Російську літеру **и** (**[і]**) передають через **и**:

- після **[ж], [ч], [ш], [дж]** і **[ц]** перед приголосними: *Гаршин, Гуцин, Чичиков, Шшкін*.

Це правило поширюється й на прізвища інших народів: *Абашидзе, Вашингтон, Джигарханян, Цицерон, Чингісхан*;

- у префіксі **при-**: *Пришвін, Пригожин*;

- у суфіксах **-ик-, -ич-, -ин-, -иц-**: *Котельников, Станкович, Гаршин, Радищев*;

- у прізвищах, утворених від імені загальних назв, спільних для слов'янських мов: *Борисов* (від *Борис*), *Глинка* (від *глина*), *Писарєв* (від *писати*), *Тимофєєв* (від *Тимофій*). **АЛЕ**: *Нікітін, Ніколаєв, Філіпов*, бо вихідні імена відмінні від українських.

4. Суфікси слов'янських прізвищ **-ск(ий), -цк(ий), -ск(і), -цк(і), -sk(і), -ck(і), -sk(y), -ck(y)** треба передавати відповідними українськими суфіксами **-ськ(ий), -цьк(ий), -зьк(ий)**: *Броневський, Даргомижський, Мусоргський; Городецький, Грудзький, Завадзький*. Так само з **ь** треба писати російські прізвища на **-ск(ой), -цк(ой)**: *Луговської (Луговська), Трубецької (Трубецька)*.

5. Прикметникові закінчення російських прізвищ треба передавати так: **-ый** через **-ий** (*Бельий* — *Белий*); **-ий** — через **-ій** (*Крайний* — *Крайній*); **-ая (-яя)** — через **-а (-я)** (*Белая* — *Бела*, *Горовая* — *Горова*, *Крайняя* — *Крайня*); закінчення **-ой** передається через **-ой** (*Донской* — *Донської*).

6. Твердий кінцевий приголосний **ц** у слов'янських прізвищах пом'якшується: *Глуховець, Скиталець*.

Правопис неслов'янських прізвищ

1. **G i h** треба передавати літерою **г**: *Ганнібал, Гейне, Гомер, Горацій, Гюго*.

2. Подвоєні приголосні зберігаються: *Бетті, Джонні, Мюллер, Руссо, Торрічеллі, Шиллер*.

3. Сполуки **ai, oi** передають переважно через **ау, оу**: *Фауст, Штраус, Воуверман, Шоу*. **АЛЕ**: *Август, Аврора*.

4. У неслов'янських прізвищах кінцеве **ц** тверде: *Ліфшиц, Моріц*.

5. Іншомовні прізвища відмінюються як українські: *Гойя* — *Гойї, Гойєю*; *Рафаель* — *Рафаеля, Рафаелем*.

6. Не відмінюються іншомовні прізвища:

- на **-а** з попереднім голосним і на наголошений **-а**: *Мор'юа, Жофф'рюа, Дюма*;
- на **-е, -є**: *Гейне, Беранже, Готьє, Лавуазьє*;
- на **-і, -ї**: *Голсуорсі, Россіні, Він'ї*;
- на **-о**: *Віардо, Гюго, Дідро*;
- на **-у**: *Лоу, Шоу*.

7. Не відмінюються іншомовні жіночі імена й прізвища на приголосний: *біля Камерон Діаз*.

2. Провідмінійте прізвища в однині.

Заклунна, Сумська, Пономарів, Романишин, Мороз, Ведмідь, Тягнирядно, Оболенський.

3. Запишіть прізвища українською мовою.

Остроградский, Афанасьева, Сергеев, Полевой, Толстая, Репин, Кириллов, Озерова, Тургенев, Седых, Мишкин, Виноградов, Красная, Никитина, Прокофьев, Григорьева, Примаков, Шишкин, Сенкевич, Залеская, Nański, Giżycki, Wyżyska, Hemingway, Wilde, Heine.

ДО РЕЧІ...

Хоча загальна назва *гончар* належить до м'якої групи (*гончаря, гончарем*), проте утворене від неї прізвище треба відмінювати як іменник твердої групи: *Гончар — Гончара, Гончаром*.

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Кабінет Міністрів України постановою від 27 січня 2010 року затвердив офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею¹.

Так, українська буква Аа відповідатиме латинській Аа, Бб — Bb, Вв — Vv, Гг передається латинською Hh, Г'г — Gg, Дд — Dd, Ее — Ee, Єє — сполученням Ye (на початку слова), ie (в інших позиціях), Жж — сполученням Zh zh, Зз — Zz, Ии — Yu, Іі — Ii, Її — сполученням Yi (на початку слова), і (в інших позиціях), Йй — Y (на початку слова), і (в інших позиціях).

Буква Кк передається латинською Kk, Лл — Ll, Мм — Mm, Нн — Nn, Оо — Oo, Пп — Pp, Рр — Rr, Сс — Ss, Тт — Tt, Уу — Uu, Фф — Ff, Хх — сполученням Kh kh, Цц — сполученням Ts ts, Чч — сполученням Ch ch, Шш — сполученням Sh sh, Щщ — сполученням Shch shch, Юю — сполученням Yu (на початку слова), iu (в інших позиціях), Яя — сполученням Ya (на початку слова), ia (в інших позиціях).

Відтепер буквосполучення **зг** офіційно передається латиницею як **zgh**, на відміну від **zh**, що відповідає українській букві **ж**.

Що ж стосується м'якого знака й апострофа, то вони латиницею не передаються.

Транслітерація прізвищ та імен людей, а також географічних назв здійснюється шляхом відтворення кожної літери латиницею (*За матеріалами Інтернету*).

А. Запишіть своє прізвище та ім'я латинськими літерами.

Б. Запишіть назву вашого міста (села, селища), а також назви найбільших міст України (Київ, Харків, Одеса, Дніпро, Донецьк, Запоріжжя, Львів, Кривий Ріг) латинськими літерами.

¹Таблицю транслітерації українського алфавіту латиницею розміщено на першому форзаці.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Помилку допущено в рядку
А Миколи Петренка
Б Світлани Журенки
В Тимофія Бордуляка
Г Степана Бандери
2. Помилку допущено в рядку
А Александром Дюмою
Б Олександром Пушкіним
В Олександром Довженком
Г Александром Македонським
3. Помилку допущено в рядку
А Джордж Вашингтон
Б Чарльз Діккенс
В Ян Томбінські
Г Лев Толстой
4. Помилку допущено в рядку
А Сергеев
Б Андреев
В Плещеев
Г Алексеєв
5. Помилку допущено в рядку
А Муромцев
Б Матвеев
В Писарев
Г Гордеев
6. Помилку допущено в рядку
А Скиталець
Б Канівець
В Кравець
Г Шульць
7. Помилку допущено в перекладі прізвища
А Крамська (рос. Крамская)
Б Ніколаєв (рос. Николаев)
В Гіжицький (пол. Gizycki)
Г Кіцька (пол. Kicki)
8. Відмінюється прізвище в рядку
А Жанна Калюжна
Б Юлія Шоптенко
В Олена Крикун
Г Інна Белих

9. НЕ відмінюється прізвище в рядку
- А Семен Чумак
  - Б Аругюн Акоюн
  - В Шалва Амонашвілі
  - Г Вільгельм фон Гумбольдт
10. Помилку допущено в рядку
- А Іллею Іванишиним
  - Б Олесем Гончарем
  - В Петром Біденком
  - Г Іваном Бондарем

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Як виникли прізвища

Наші прізвища виникли порівняно недавно. Згадаймо часи Русі-України, коли навіть князі мали тільки імена: *Олег, Володимир, Святослав...* Або літописець *Нестор...* Поступово,

десь із XIII століття, до імен додавали назви, які, найімовірніше, ставали індивідуальними прізвищами, бо не стосувалися нащадків. І лише наприкінці XVIII — на початку XIX століття в усіх верствах української суспільності закріпилися постійні родові прізвища. До того ж визначальними для українських прізвищ стали суфікси *-енк(о)* і *-ук*.

Як утворювалися прізвища із суфіксом *-енк(о)*? Суфікс *-енк(о)* спочатку додавався до батьківського імені, а отже, виражав стосунки між батьком і сином. Він стосувався сина: *Андрієнко, Борисенко, Василенко, Герасименко, Гордієнко, Давиденко, Денисенко, Дмитренко, Карпенко, Клименко*. В українців найпоширенішим, особливо популярним було ймення *Іван*. Тому від імені *Іван* та його варіантів походить ряд прізвищ на *-енко*, наприклад: *Іваненко, Іванченко, Іваниченко*. Активно утворювалися прізвища з цим суфіксом від чоловічих імен: *Андрій, Василь, Гаврило, Герасим, Данило, Дем'ян, Клим, Матвій, Павло, Петро, Роман* та ін. Пізніше виникали прізвища на *-енко* й від жіночих імен: *Галенко, Катренко, Марусенко, Мокренко, Оленченко*. За допомогою суфікса *-енк(о)* українські прізвища відрізняються від інших. Коли ми назвемо такий ряд прізвищ, як *Біленко, Босенко, Гаркавенко, Гніденко, Горбенко, Віденко, Довженко, Жиленко, Жученко, Косенко, Орленко, Осадченко, Рибченко, Руденко, Рябенко, Рябченко, Саленко, Сліпченко, Холоденко, Шрамченко, Щербатенко*, то неважко здогадатися, що вони походять від прізвищ батьків.

Люди звертали увагу на батькове заняття, його професію, посаду. Тому маємо прізвища *Бондаренко, Вівчаренко, Гончаренко, Кравченко, Кухаренко, Кушніренко, Лимаренко, Майстренко, Мельниченко, Мірошниченко, Пастушенко, Писаренко, Рибальченко, Тесленко, Ткаченко, Чередниченко, Шаповаленко*.

Прізвища із суфіксом *-енк(о)* указували також на національну належність батька: *Литвиненко, Німченко, Татарченко, Турченко, Шведенко*. У прізвищах знаходимо відомості про місцевість, звідки походив перший носій прізвища, або інші ознаки: *Миргородченко* (з Миргорода), *Охтирченко* (з Охтирки), *Волощенко* (тобто «син волоха») тощо.

Суфікс *-ук (-юк)* немовби наслідує суфіксу *-енк(о)*. Він також утворює прізвища від імені батька: *Андрійчук, Антонюк, Борисюк, Власюк, Гаврилюк, Гнатюк, Гордійчук, Данилюк, Дем'янчук, Захарчук, Кондратюк, Костюк, Лазарук, Левчук, Максимчук, Мартинюк, Марчук, Микитюк, Михайлюк, Назарук, Панасюк, Романюк, Семенюк, Тарасюк, Федорук, Юрчук*.

Отже, в Україні можна визначити меридіани з прізвищами на *енко-* й *-ук (-юк)*. А чи є щось подібне в інших народів? Звичайно, є! Прізвища подібної за функцією будови, але іншого звучання існують. Ви вже знаєте, що суфікси *-енк(о)*, *-ук (-юк)* у прізвищах *Антоненко* й *Антонюк*, *Борисенко* та *Борисюк*, *Даниленко* й *Данилюк* та інших спочатку виражали значення «син». Українським прізвищам *Антоненко*, *Антонюк*, *Борисенко*, *Борисюк*, *Денисенко*, *Денисюк* відповідають російські прізвища *Антонов*, *Борисов*, *Денисов*, де суфікс *-ов* виконує ті самі функції, що й українські *-енк(о)* і *-ук*. Тобто він пов'язаний зі значенням «син». Це значення особливо чітко виявляється в германських мовах. Наприклад, по-німецьки *син* — «зон», і через те в німецькій мові типовими є прізвища, що закінчуються на *-сон (-зон)*: *Йогансон*, *Юргенсон*. У Норвегії та Данії закріпилася видозмінена германська форма *-сен*: *Йогансен*, *Ларсен*. Помандруймо до інших мов. Візьмімо грузинські прізвища *Аміранашвілі*, *Гурамішвілі*, *Джавашвілі*, *Павліашвілі*. Грузинське *-швілі* в прізвищах також означає «син». Така сама роль і вірменського *-ян*: *Акопян*, *Арутюнян*, *Ісаакян*, *Хачатурян*.

У світі існує багато мов. У різних народів вони неоднакові, проте мислення людей збігається. Це виявляється навіть у прізвищах. Прізвища формувалися в той самий спосіб. Іноді видається, що людей неначебто збирали з усіх усюд на раду й вони домовлялися про спільні дії, бо дивує однаковий підхід багатьох народів до творення прізвищ. Якщо українці хотіли наголосити, що дитина є сином свого батька, то використовували в прізвищах суфікси *-енк(о)* або *-ук*; а росіяни — суфікс *-ов*; грузини використовують *-швілі*; вірмени — *-ян*. Поняття «син свого батька» закріплювалося мовами світу по-різному. Але спосіб мислення в людей подібний (*Н. Клименко*).

- А. складіть письмовий план статті.
- Б. усно перекажіть текст за складеним планом, наводячи по два-три приклади прізвищ до кожного пункту.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Благовіст, наскрізний, обруч, сантиметр, сеча.

- Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
розкрити журнал
біля тридцяти хвилин
люба проблема
сто років тому назад
перший млинець комом

ПРАВИЛЬНО
розгорнути журнал
близько тридцяти хвилин
будь-яка проблема
сто років тому
перший млинець нанівець

7. Виконайте завдання.

- А. Провідмініайте прізвища в однині.

Першин, Андіївська, Прокопів, Міцкевич, Діккенс, Тарасенко, Пилипчук, Ганський.

- Б. Запишіть російські прізвища українською мовою й провідмініайте їх в однині.

Белов, Чижов, Филиппов, Агеева, Крамской, Светлая, Вернадский, Цветаева, Васнецов, Лермонтов.

§ 44–45. СКЛАДНІ ВИПАДКИ НАПИСАННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

— Як доїхати з Києва до Миколаєва?
— Найоптимальніший маршрут такий: Київ — Біла Церква — Умань — Вознесенськ — *Нова Одеса* — Миколаїв.

Звичайно ж, *нова Одеса* як нова копійка, а я все ж таки віддаю перевагу старому місту, де будинки хоч і потребують реставрації, але ж від них віє історією й романтикою.

А. Чому виділені слова в реченнях мають різне написання?

Б. складіть речення зі сполуками слів *Біла Церква* й *біла церква*.

Українські географічні назви

Українські географічні назви на письмі треба передавати відповідно до вимови за нормами українського правопису: *Бердичів, Дністер, Ковель, Кривий Ріг, Чорне море, Західні Карпати* (гори), *Ямпіль*.

Треба розрізняти частини **-поль** (грецьк. *polis* — місто) і **-піль** (укр. *поле*) у назвах міст: *Мелітополь, Сімферополь, Севастополь і Тернопіль, Крижопіль, Бориспіль*.

Слов'янські географічні назви

Географічні назви слов'янських країн треба передавати на письмі так само, як і прізвища (див. § 43): *Белово, Благоещенськ, Братськ, Брянськ, Братислава, Єсентуки, Йолкіно, Катовіце, Соловійово, мис Дежньова, річка Оленьок, Гаврилово, Липецьк, Перемишль, П'ятигорськ, Щецин*.

У словах *Росія, російський, Єсентуки* приголосний **с** не подвоюється.

Іншомовні (неслов'янські) географічні назви

1. Іншомовні географічні назви зберігають подвоєні приголосні: *Голландія, Апенніни, Марокко, Аппалачі*.

2. Залежно від позиції та вимови в українській мові **і, у** (ігрек) передають літерами **і, ї, у**.

Літеру **ї** пишуть після голосного: *Ізраїль, Каїр, Заїр*.

Літеру **у** пишуть:

- у назвах на **-ида, -ика**: *Антарктида, Флорида, Африка, Корсика*;
- після **ж, ч, ш, щ** і **ц** перед приголосним: *Вірджинія, Йоркшир, Сан-Франциско, Чикаго, Чилі*;
- у буквосполученні **-ри-** перед приголосним (крім **й**): *Велика Британія, Крит, Мавританія, Мадрид, Рим*;
- після **д, т** в деяких випадках згідно з традиційною вимовою (їх треба запам'ятати): *Аддис-Абеба, Аргентина, Бразилія, Ватикан, Єгипет, Єрусалим, Китай, Кордильєри, Пакистан, Палестина, Сардинія, Сирія, Сицилія, Скандинавія, Тибет*.

Літеру **і** пишуть:

- після приголосного перед голосним та **я, ю, е, й**: *Оссіан, Австрія, Греція, Дієго-Гарсія*;
- після приголосних, не згаданих у правилах на вживання **и**, і в кінці слова: *Лісабон, Міссісіпі, Сочі, Нагасаки, Поті, Ніл, Сідней, Севілья*.

Правопис складних і складених географічних назв

Окремо треба писати:

- поєднання прикметника з іменником: *Біла Церква, Західна Європа, Зелена Гура, Стара Планина*;
- географічні назви й родові поняття при них: *Кавказький хребет, Скандинавський півострів, Фінська затока*;
- поєднання іменника з порядковим числівником: *Залісся Перше, Перше Садове, Гільча Друга*.

Разом треба писати:

- поєднання іменника, прикметника або числівника з іменником за допомогою сполучного звука: *Білопілля, Верболози, Індокитай, Старокостянтинів, Семигори, Трипілля, Ясногородка*. **АЛЕ**: *Австро-Угорщина, Азово-Чорномор'я*;
- поєднання дієслова наказового способу з іменником: *Вернигородок, Гуляйполе, Копайгород*;
- назви з другою частиною **-град, -город, -піль, -поль, -бург, -ленд, -пілс, -таун, -шир, -штадт**: *Красноград, Новгород, Крижопіль, Севастополь, Бранденбург, Кемберленд, Даугавпілс, Кейптаун, Йоркшир, Рудольштадт*.

З дефісом треба писати:

- поєднання двох іменників або прикметника з іменником без сполучного голосного: *Гвінея-Бісау, Глинськ-Загора, Кам'янець-Подільський, Пуца-Водиця*;
- поєднання двох імен або імені й прізвища: *Андрієво-Іванівка, Івано-Франківськ, Михайло-Коцюбинське*;
- поєднання іншомовних компонентів — повнозначних слів: *Аддис-Абеба, Буенос-Айрес, Чатир-Даг, Іссик-Куль*;
- назви з першою частиною **вест-, іст-, нью-, сан-, санд-, Санкт-, санта-, сент-**, а також із кінцевими **-ривер, -сіті**: *Вест-Індія, Іст-Лондон, Нью-Йорк, Сан-Франциско, Санд-Яго, Сент-Луїс, Санкт-Петербург, Фолл-Ривер, Атлантик-Сіті*;
- назви з українськими або іншомовними службовими частинами мови: *Новосілка-на-Дніпрі, Яр-під-Зайчиком, Франкфурт-на-Майні, Ріо-де-Жанейро, Па-де-Кале, Лас-Вегас, Лос-Анджелес, Ла-Мани, Бург-ель-Араб*.

Географічні назви, що складаються з двох іменників або іменника та присвійного прикметника, треба відмінювати лише в другій частині: *Аддис-Абеба* — *Аддис-Абеби, Аддис-Абебою*; *Орехово-Зуєво* — *Орехово-Зуєва, Орехово-Зуєвим*. **АЛЕ**: *Конча-Заспа* — *у Кончі-Засні, Пуца-Водиця* — *у Пуці-Водиці*.

Географічні назви, що відповідають конструкції «місто **на** якомусь місці», відмінюються лише в першій частині: *Франкфурт-на-Майні* — *у Франкфурті-на-Майні*; *Новосілка-на-Дніпрі* — *у Новосілках-на-Дніпрі*.

Географічні назви, що складаються з прикметника й іменника чи навпаки, відмінюються в обох частинах: *Гола Пристань* — *Голої Пристані*; *Кам'янець-Подільський* — *Кам'яця-Подільського*.

Не відмінюються географічні назви, що закінчуються на **е (є), і (ї), о, у (ю)**: *Туапсе, Улан-Уде, Капрі, Порт-Луї, Делі, Тбілісі, Глазго, Марокко, Баку, Кюсю*.

2. Запишіть назви українських міст, знявши ризик і вибравши потрібну літеру з дужок.

Білгород/(Д,д)ністровський, Шар/(Г,г)ород, Жовті/(В,в)оди, Гуляй/(П,п)оле, Кам'янець/(П,п)одільський, Кривий/(Р,р)іг, Кам'янка/(Д,д)ніпровська, Сєверо/(Д,д)онецьк, Новоград/(В,в)олинський, Старий/(С,с)амбір, Ново/(У,у)країнка, Новгород/(С,с)іверський, Володимир/(В,в)олинський, Горішні/(П,п)лавні, Івано/(Ф,ф)ранківськ, Кам'янка/(Б,б)узька, Гола/(П,п)ристань, Нова/(О,о)деса, Нова/(К,к)аховка, Корсунь/(Ш,ш)евченківський, Могилів/(П,п)одільський, Новий/(Р,р)озділ, Уж/(Г,г)ород, Переяслав/(Х,х)мельницький, Старо/(К,к)остянтинів, Сухо/(Д,д)ільськ, Червоно/(Г,г)рад, Чорно/(М,м)орськ, Рава/(Р,р)уська.

3. Запишіть слова у дві колонки: 1) з подвоєними літерами на місці крапок; 2) без подвоєних літер на місці крапок.

Калькут..а, Мал..ага, Абу-Даб..і, От..ава, Хошим..ін, Рот..ердам, Ас..тана, Бахчис..арай, Андор..а, Хірос..іма, Анкар..а, Ріо-де-Жан..ейро, Амстердам.. , Ніц..а, Ток..іо, Афін..и.

• З перших букв вписаних слів складіть назви відомих книжок.

4. Запишіть слова, уставивши на місці крапок літери *u*, *i*, *ї*.

Єг..пет, Г..бралтар, Тун..с, Мавр..танія, Кута..сі, Кр..т, Батум.. , Йоркш..р, М..сс..с..п.. , Балт..ка, Атлант..да, С..дней, Мекс..ка, Венец..я, Изма..л, Ч..каго, В..рдж..нія, Ізра..ль, Алж..р, Ч..лі, Л..сабон, Гельс..нк.. , Н..цца.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Звук [о], що позначений виділеною літерою, може чергуватися в назві міста

А вулиці Тернополя
Б центр Севастополя

В поблизу Мелітополя
Г околиця Сімферополя

2. Помилку допущено в написанні назви населеного пункту

А Улан-Уде
Б Гуляй-Поле

В Пуща-Водиця
Г Івано-Франківськ

3. Помилку допущено в написанні географічної назви

А Новоград-Волинський
Б Сан-Франциско

В Атлантик-Сіті
Г Кейп-Таун

4. Змінюється за відмінками слово

А Туапсе
Б Тбілісі

В Марокко
Г Салоніки

5. Літеру *u* треба написати на місці пропуску в слові

А С..дней
Б Сев..лья

В Л..сабон
Г Ваш..нгтон

6. Літеру *u* треба написати на місці пропуску в слові

А Монтев..део
Б Сард..нія
В Нагасак..
Г Берл..н

7. Літеру *і* треба написати на місці пропуску в слові

- А** Аргент..на
Б Пак..стан

- В** С..ц..лія
Г Соч..

8. Літеру *і* треба написати на місці пропуску в слові

- А** Корс..ка
Б Аркт..ка

- В** Флор..да
Г Адр..атика

9. Перша частина відмінюється в географічній назві

- А** Па-де-Кале
Б Лос-Анджелес
В Ріо-де-Жанейро
Г Франкфурт-на-Майні

10. НЕМАЄ подвоєння приголосних на місці крапок у слові

- А** Калькут..а
Б Єс..ентуки
В Гол..андія
Г Андор..а

6. Прочитайте текст і виконайте тестові завдання.

Жменя вишень

Паровий млин притулився до рудого горба, пахкав над селом чорним димом, шурхотів жорнами.

У млині вже багато літ орудував дядько Євдоким. Високий, незграбний, наче з жовтого воску зліплений, породжував насмішки дотепних вусанів, страхопудив малечу.

— Як будете вередувати, до дядька Євдокима відведу! — гримали мати на збитошних пущівірінків, котрі ляцали на подвір'ї. — Мельник хутко з вас борошно змеле...

Лелечко, як то було лячно! Навіть дідька лисого так не страхалися, як того цибатого дядька, що день гибів у млині. І нам миттю уявлялося: кине Євдоким нас у ківш, жорна перемелють наші кісточки, і не будемо вже гасати поза городами з коліщатками, не закрадатимемось у сусідські садки, не дратуватимемо індиків на подвір'ї старого Фоки... А мати рознесуть плач гіркий по всьому кутку, шукаючи-виглядаючи нас, хоча самі й спроводили до того ж страхопудного мірошника.

Недалеко від млина левада розкошувала розлогими вербами, лататтям, лепехою та ще чимось рясним і буйним, чого ми доти не знали. Попід вербами, міжтим зіллям, тихо пливла вузесенька, наче шовкова ниточка, річечка, звивалася, переблискувала хвильками, воркувала під корчами. Казав Михалко, старший від нас, що та річечка впадає в ставок, який заховався між дуплистих яворів на Стадниці.

Щовесни, тільки-но зійде ніздрюватий сніг із городів, пригріє лагідне сонечко, зграйками випурхували із сонних обійсть дітлахи. Скучивши за теплом, весняними ігрищами, пускали хвостатих зміїв над селом, бігали навперейми, гуляли ганчір'яними м'ячами в гилки. А мене з Михалком манила левада...

Якось надвечір, коли сонце сховалося за череду розгіллячених верб, ми з Михалком сиділи над сажавкою. Вода в копанці була та-

кою прозорою, що видно навіть, як чорні п'явки звивалися на дні, повзали якісь равлики, а маленькі жабенята кумедно перебирали ніжками, запливаючи від наших допитливих очей у темнаві куширі.

Захопившись, не помітили, коли й підійшов дядько Євдоким. Власне, не підійшов, а причовгав опорками, рудими-рудими, ніби ті лисиці, що бігали по дворах, полюючи на курей. Саме залисиць спершу, було, сприйняв опорки мірошника Михалко, котрий звів очі догори, намиливавшись равликами в сажавці. Угледівши, як у зеленій осоці майнули ті дві гарячі звірюки, зойкнув з переляку. Коли очумався, скоропадно випалив:

— Здрастуйте, дядьку Євдокиме!

Я зопалу аж підскочив на траві.

Той попервах нічого не відказав, мовчки втупився важкими очима в сажавку, як нам здалося, щось про себе поміркував, а тоді глухим, простудженим голосом прогугнявив:

— Здрастуй...

Сів навпочіпки, аж опорки йому злізли з босих ніг, уважно вивчав світ копаночки.

— І як воно ото буває в миру, — видихнув із волохатих грудей тих кілька слів мірошник.

Ми сиділи й мовчали. Боялися дядька Євдокима ще й досі... Хоча він нікому в селі зла не зробив, але оті материні залякування звучали в наших серцях, і ми з острахом спостерігали за дядьком.

— Отаке воно робиться... Кожне ж хоче жити, плодитися... І всякому треба когось боятися, — задумливо вів своє мірошник. — Подивіться-но, хлопці, як від жабки втікає якась комашка... Хе-хе-хе, жити, бачте, і вона, сердешна, хоче, а заступитися нікому... — Й очі дядькові запливли сльозами, він не соромився нас, витирав їх жовтою сухою рукою, шморгав сизим носом.

Посидівши з нами якусь часину, звівся на ноги, і надвечірній спокій розбудило голосне шелепання опорків у траві. Але невдовзі з-за куца вигулькнула цибата дядькова постать.

— Ото я забув, хлопці... — Євдоким пошпортався в глибокій кишені кранних штанів, які пахли мливом, простягнув нам щось у жмені. — Візьміть...

То були сухі вишні.

Ми відразу накинулися на них, мовби не вишні, а якісь нами не звідані досі заморські ласощі лежали в наших долоньках, родзинки, про які мріяла наша мати, коли пекла пиріжки з калиною.

— У мене в млині багацько вишень, — сказав дядько, дивлячись, як ми жадібно кутуляли ті ягоди. — Люди поназносили, а я ж сам... Приходьте в гості, хлопчики, розважите старого... — І так жалібно глянули на нас його добрі, як ми тепер розгледіли, очі, повиті серпанком невимовленої печалі. — Я вас молоти борошно навчу, людям добро робити навчу... (За Л. Кулішем).

1. *Мірошник* — це синонім до слова

А бондар

Б кушнір

В мельник

Г стельмах

2. *Гібити* — те саме, що й

А спати

Б думати

В очікувати

Г страждати

3. *Цибатий* — це

А м'який

Б молодий

В довгоногий

Г солонуватий

4. *Опорки* — це

А вишні

Б комахи

В чоботи

Г жабенята

§ 46. РОЗРІЗНЕННЯ ПРИСЛІВНИКІВ І СПІВЗВУЧНИХ СПОЛУК

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

Зрештою, вам видніше, як провести дозвілля.

Ми підемо на пляж, а ви з *рештою* гостей погуляйте в парку.

А. Прокоментуйте написання виділених слів.

Б. Розкрийте лексичне значення виділених слів і визначте, якою частиною мови вони є.

Прислівники, утворені від іменника з прийменником, треба писати **разом**: *угору, униз, нагорі, унизу, зверху, знизу, усередині, посередині, уночі, удень, увечері, уранці*. Якщо іменник зберігає своє значення, то прислівникову сполуку треба писати **окремо**: *до речі, на жаль, до вподоби, без упину*.

Окремо пишуть здебільшого прислівникові сполуки, утворені від іменників такими прийменниками:

- **без** — без пуття, без увагу, без упину. **АЛЕ**: безвісти, безперестанку;
- **в (у)** — в міру, в ногу, уві сні, у вічі. **АЛЕ**: угору, униз;
- **з** — з переляку, з радості, з розгону. **АЛЕ**: зсередини, зверху, знизу;
- **на** — на жаль, на щастя, на добраніч. **АЛЕ**: нанівець, нарозхват;
- **під** — під вечір, під кінець, під силу;
- **по** — по суті, по правді, по щирості. **АЛЕ**: повік, поночі.

Треба розрізнити прислівники й співзвучні сполуки прийменника з іменником. Порівняйте: *Подивіться **вгору** і Щойно **в гору** врізалася комета*. При іменнику можуть уживатися залежні слова (означення): *Щойно **в засніжену гору** врізалася комета*. Отже, одним із способів розрізнення прислівника й співзвучної сполуки прийменника з іменником є добір залежного слова. Іменник завжди називає якийсь конкретний предмет (*середина, гора, низ, день, ніч*), а прислівник указує на місце (*усередині*), напрям (*угору, униз*), час (*удень, уночі*).

Іноді прислівник можна відрізнити від сполуки прийменника з іменником за допомогою наголосу: *набік — на бік, надворі — на дворі, навіки — на віки*.

Разом також пишуть прислівники, утворені від:

- прийменника й короткої форми прикметника: *допізна, згарячу, зліва, помалу, сповна*;
- прийменника (окрім **по**) і числівника: *четверто, надвоє, утретє, спершу*. **АЛЕ**: *по двоє, по-друге*;
- різних частин мови з частками **де, що, аби, ані, чи, як, не, ні**, що стають префіксами: *деколи, щодня, абияк, аніскільки, чимало, неабияк, ніде*;
- прийменника й займенника: *нащо, унічию, утім*. **АЛЕ**: *за віщо*.

З дефісом треба писати прислівники, утворені від **по-** та:

- прикметників і займенників із суфіксами **-ому (-ему), -и**: *по-українському, по-українськи, по-батьківському, по-батьківськи, по-нашому, по-моєму, по-своєму*;
- порядкового числівника на **-е (-є)**: *по-перше, по-третє, по-десяте*.

Запам'ятайте написання прислівникової сполуки з давніх-давен. Подібні за граматичною формою сполуки треба писати окремо: *з усіх усюд, з незапам'ятних часів*.

2. Прочитайте речення й визначте, як треба писати виділені слова — разом чи окремо.

1. Благословен останній альпініст, що буде *в/гору* дертися по скелі! 2. Перепочинь, втомившись, *на/горі* і озирнися аж на перевалі... 3. Виходжу *в/ніч*. 4. Іду *на/зустріч* доли. Ітиму, доки вистачить снаги (*Л. Костенко*). 5. Ішла гроза. Думки, як чорна галич, *на/зустріч* ночі креслили круги (*М. Рильський*). 6. *На/зустріч* мою не чекай: наші долі у різних світах (*С. Коваленко*). 7. Чи я люблю тебе, — не знаю, — спитай *в/ночі* у срібних зір, весною вслухайсь в шелест гаю, вдивися *в/даль* з зелених гір (*Олександр Олесь*).

3. Перепишіть речення, знявши ризик у виділених словах.

1. Городяни товклися по посипаних піском стежках бульвару *в/середині* міста (*Б. Грінченко*). 2. Швейцар не пустив мене *в/середину* палацу (*Л. Смілянський*). 3. *На/дворі* видко, як *у/день*: місяць стоїть серед неба. 4. *В/день* такий розцвітає весна на землі і земля убирається зрання... 5. *На/дворі* дощ шумить і плеще (*В. Сосюра*). 6. Волоські горіхи, акації та жерделі кидали *на/двір* і на хату довгі чорні тіні (*М. Коцюбинський*). 7. Рум'янець наскрізь пропік яблуко. Навіть *у/середині* воно було червонувате (*О. Донченко*). 8. Я *на/гору* круту, крем'яную буду камінь важкий підіймать (*Леся Українка*). 9. Ой *на/горі* та жінці жнуть, а попід горою, яром-долиною, козаки йдуть (*Народна творчість*).

4. складіть і запишіть речення з прислівниками й співзвучними сполуками слів.

Зразок. По-моєму, ти маєш усі шанси перемогти. По моєму садку ходять пави.

По-перше — по перше; по-нашому — по нашому; по-українському — по українському.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Окремо треба писати виділені слова у варіанті

А іду *на/зустріч* своїй мрії
Б чекаю *на/зустріч* з тобою

В прямуйте *на/зустріч* нам
Г *на/зустріч* вітру йти важко

2. Разом треба писати виділені слова у варіанті

А стійте *у/середині* кола
Б шукай *у/середині* рядка

В зовні не такий, як *у/середині*
Г *у/середині* списку моє прізвище

3. Окремо треба писати виділені слова у варіанті

А повернися й подивися *в/низ*
Б куля потрапила *в/низ* човна

В крива графіка пішла *в/низ*
Г кому *в/низ*, а мені нагору

4. Окремо треба писати виділені слова в рядку

А не люблю самотності — *у/купі* веселіше
Б *у/купі* нам легше долати перешкоди
В серветки взяли *в/купі* з харчами
Г не шукай діаманти *в/купі* гною

5. Окремо треба писати виділені слова у варіанті

А він ударив *у/бік*
Б я з вами *за/одно*

В не телефонуй *у/ночі*
Г вивчити *на/пам'ять*

6. З дефісом треба писати виділені слова у варіанті

А їдемо *по/французькому* берегу
Б погуляю *по/київському* центру

В приготуй каву *по/турецькому*
Г екскурсія *по/одеському* порту

7. Завжди окремо треба писати слова у варіанті

А на/приклад

В на/решті

Б на/пам'ять

Г на/жаль

8. Завжди окремо треба писати слова у варіанті

А до/купи

В до/речі

Б до/гори

Г до/низу

9. Разом треба писати виділені слова в реченні

А І долину, і криницю *на/пам'ять* назвали козачою.

Б Було ухвалено йти *на/зустріч* із Хмельницьким.

В *На/дворі* сьогодні сонячно — ходімо на пляж.

Г Альпіністи тільки-но підійшли *до/гори*.

10. Разом треба писати виділені слова в реченні

А Люблю народну пісню «Ой *на/горі* два дубки».

Б Ми завжди стаємо *на/бік* скривджених і слабких.

В Завжди розгублено почуваюся *в/день* народження.

Г *На/решті* й ти збагнув, що щастя за гроші не купити.

6. Письмово обґрунтуйте свій вибір на тему «улюблений вид дозвілля».

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Перегляньте експрес-урок «Хто такий *стельмах?*» і перекажіть його.

Хто такий *стельмах?*

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
лопнуло терпіння
любою ціною
чекати друг друга
як би там не було
потерпіти поразку

ПРАВИЛЬНО
увірвався терпець
за всяку ціну
чекати одне одного
хай там як
зазнати поразки

7. Перепишіть речення, знявши ризик у виділених словах.

1. Не так слава, не так слава, як той поговір, що заїздив козак з Січі до вдови *на/двір* (Т. Шевченко). 2. Вона пішла темним довгим коридором, одчинила двері *на/двір* і спинилася (І. Нечуй-Левицький). 3. Огонь тривоги вилизав глибокі западини в щоках — аж усмокталася вони *в/середину*. 4. Не встерігся й Пилипко свого ворога, що заманив його *в/середину* глухого лісу (Панас Мирний). 5. Тепер сняться мені ті гострі милі очі, але що було, те *на/віки* минуло (І. Нечуй-Левицький). 6. Я загоїти хочу вам рани не *на/віки* чи роки — на мить (Олександр Олесь). 7. Шапочка з'їхала *на/бік* голови (М. Коцюбинський). 8. Івась прижмурих одне око, похилив голову *на/бік* (Л. Мартович). 9. Слава отаманові! — Закипіла юрба, полетіли шапки *в/гору* (Р. Іваничук).

§47. НАПИСАННЯ *не*, *ні* З РІЗНИМИ ЧАСТИНАМИ МОВИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

Більшості професійних боксерів світу *не здужати* Олександра Усика й Василя Ломаченка.

Майк Тайсон відмовився від бою, бо *незду-жав* через травму коліна.

- А. Розкрийте лексичне значення виділених слів.
Б. Чому ці слова з *не* написано по-різному?

Написання <i>не</i> з різними частинами мови	
РАЗОМ	
правило	приклади
слова, що не вживаються без <i>не</i>	<i>неук</i> , <i>недбалий</i> , <i>нехтувати</i>
<i>не</i> + іменник, прикметник, прислівник = нове поняття (можна замінити синонімом)	<i>нещастя</i> (<i>горе</i>), <i>нецікавий</i> (<i>нудний</i>), <i>недалеко</i> (<i>близько</i>)
у складі префікса <i>недо-</i> зі значенням неповної міри ознаки, дії, стану	<i>недопалок</i> , <i>недобачати</i> (<i>погано бачити</i>), <i>недочувати</i> (<i>погано чути</i>)
<i>не</i> + дієприкметник у ролі означення без залежного слова	<i>Я читаю нередагований текст.</i> АЛЕ: <i>Я читаю не редагований ніким текст.</i>
ОКРЕМО	
<i>не</i> + іменник, (діє)прикметник, прислівник, якщо є протиставлення	<i>не воля</i> , а <i>рабство</i> ; <i>не теплий</i> , а <i>холодний</i> ; <i>не позичений</i> , а <i>власний</i> ; <i>не далеко</i> , а <i>близько</i>
<i>не</i> + іменник, (діє)прикметник, прислівник у ролі присудка	<i>Кров людська не водиця</i> (Народна творчість). <i>Твої слова не щирі. Твір не перевірений. Надворі не холодно.</i>
<i>не</i> + займенник, числівник, дієслово	<i>Не ми вас запрошуємо. Проекти не узгоджено.</i> <i>Не знаючи броду, не лізь у воду</i> (Народна творчість).
<i>не</i> + дієприкметник із залежним словом	<i>Співає трава, ніким ще не зім'ята</i> (Є. Маланюк).
<i>не</i> + дієслово з префіксом <i>до-</i>	<i>Я не дочитав роман.</i>

Написання <i>ні</i> з різними частинами мови	
РАЗОМ	
правило	приклади
із заперечними займенниками й прислівниками	<i>ніхто, ніякий, нічий. АЛЕ: нівкого, нінакому, ні з чим</i> (у непрямих відмінках із прийменником); <i>ніде, ніколи, ніяк, нітрохи</i>
зі словами, що без ні не вживаються	<i>нісенітниця, нікчемний, нівечити</i>
ОКРЕМО	
якщо ні заперечує наявність дії, ознаки, предмета	<i>ніходити, нібігати; нідобрий, нізлий; ніриба ні м'ясо</i>

2. Прочитайте речення й прокоментуйте написання часток **не** і **ні**.

1. (Не)думано, (не)гадано забігла в глухомань, де сосни пахнуть ладаном в кадильніцях світань. 2. І місячну сонату створив уже Бетховен. І тінь місяцехода вже зорям (не)чужа. 3. І я (не)я, і ти мені (не)ти. 4. Такої дивної отрути я ще (ні)коли не пила. 5. Це, може, навіть і (не)вірші, а квіти, кинуті тобі. 6. Іду в поля. (Ні)кого і (ні)де. Півнеба захід — золото червоне. 7. Всі проти всіх, усі (ні)з ким (не)згодні. Злість рухає людьми, але у бік безодні (*Л. Костенко*).

3. Перепишіть речення, розкривши дужки й уписавши пропущені літери **е** та **и** на місці крапок.

1. Світ який — м..реж..во казкове!.. Світ який — (ні)краю, (ні)кінця! 2. Дай мені свій простір і (не)спокій, сонцем душу жадібну налий! 3. Мож..ш виб..рати друзів і дружину, вибрати (не)можна тільки Батьківщину. 4. На цвинтарі розстріляних ілюзій уже (не)має місця для могил. 5. Народ мій є! Народ мій завжди буде! (Ні)хто (не)п..р..креслить мій народ! 6. І розт..нають ніч (не)вагому квадратні очі віконних рам. 7. Сім д..сятків дідові старому, сам (не)зчувсь, коли і відгуло... 8. (Не)мелодія — збур..на рана, (не)слова, а безжальні голки, тільки бачу (не)сині л..мани і (не)горді козацькі полки. А вв..жається там, біля шляху, на потоптаній кіньми траві жирний ворон, мов чорна папаха... 9. Назавжди, навіки полюбилися ніжні і замріяні пісні. В них дзв..ніло щастя (не)почате, радість (не)в..мовна і ж..ва... (*В. Симоненко*).

4. Випишіть слова, що без **не** не вживаються.

Не/щастя, не/досів, не/прочитати, не/веселий, не/воля, не/знаний, не/робство, не/звіданий, не/борак, не/чесно, не/щадно, не/роба, не/розуміння, не/подалік, не/погодитися, не/зводити, не/правда, не/мовля, не/впинний, не/земний, не/втямки.

- З передостанніх літер вписаних слів складіть ім'я та прізвище письменника, творчість якого ви вивчали в цьому навчальному році.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Окремо з **не** треба писати слово у варіанті

А сторонитися не/другів
Б потрапити в не/волю

В за вікном не/года
Г не/щастя, а горе

2. Окремо з **не** треба писати слово в рядку
  - А** не/смільливий вчинок
  - Б** за не/повну годину
  - В** її слова не/правдиві
  - Г** не/залежна Україна

3. Окремо з **не** треба писати слово в рядку
  - А** біля не/зачинених дверей
  - Б** досі не/вивчений матеріал
  - В** не/скорені народи Кавказу
  - Г** не/оброблені дані досліджень

4. Окремо з **не** треба писати слово в рядку
  - А** не/дочувати від народження
  - Б** вони не/добачають змалку
  - В** ти постійно не/досипаєш
  - Г** я не/дочитав оповідання

5. усі слова з **не** треба писати разом у рядку
  - А** не/роба, не/гриби, не/хтувати
  - Б** не/ук, не/ягоди, не/притомніти
  - В** не/мовля, не/щастя, не/навидіти
  - Г** не/забудка, не/вікно, не/тямитися

6. усі слова з **не** треба писати разом у рядку
  - А** спіткала не/доля, не/завершений урок, не/зводячи очей
  - Б** вершина не/смаку, не/спокійна дитина, не/покоїти батьків
  - В** робити щось не/хотя, не/змиті дощем слова, піду не/вдовзі
  - Г** не/контрольована поведінка, не/мої речі, численні не/доліки

7. Разом із **не** треба писати виділене слово в реченні
  - А** Невже фінал п'єси досі *не/зіграний*?
  - Б** Тюльпани мають бути *не/вирвані*, а зрізані.
  - В** Їдемо до *не/добудованого* замиського будинку.
  - Г** Зібраний студентами матеріал *не/систематизований*.

8. Разом із **не** треба писати виділене слово в реченні
  - А** Де є кохання, там *не/може* бути зради.
  - Б** *Не/можливо* бути одночасно у двох місцях.
  - В** Тяжко, коли *не/можеш* допомогти людині.
  - Г** *Не/можна* забувати свого родоводу.

9. Окремо з **не** треба писати виділене слово в реченні
  - А** *Не/має* щастя без любові.
  - Б** Там *не/має* злагоди, де панує заздрість.
  - В** Справжнє кохання *не/має* терміну придатності.
  - Г** За дурною головою рукам і ногам *не/має* спокою.

10. Прочитайте вірш.

Минуле (1)не/вернуть,
 (2)не/виправить минуле,
 Вчорашнє — ніби сон,
 що випурхнув з очей.
 Як луки навесні
 ховаються під мулом,
 Так вкриється воно
 пластами днів, ночей.
 Але воно живе —
 забуте й (3)не/забуте,
 А час (4)не/зупиняється,
 а молодість біжить,
 І миті жодної
 (5)не/можна повернути,
 Щоб заново,
 по-іншому прожить.

В. Симоненко

Разом з наступним словом треба писати *не*, позначене цифрою

- А 1
- Б 2
- В 3
- Г 4
- Д 5

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Спочатку (не)зрозумілість — це добре

Я отримую багато листів від молодих людей із запитанням: «Як Ви робите відкриття?» Я їм співчуваю. Те, що залишається в тобі від навчання в коледжі, має певні наслідки. Класна кімната — це чудове, але штучне місце: твоїм професорам платять за те, щоб вони звертали увагу на твої ідеї. Більше ніколи в житті в тебе (не)буде такої уважної публіки.

Остін Клеон — автор бестселера «Кради як митець»

Скоро ти зрозумієш, що більшість світу (не)обов'язково буде перейматися тим, що ти думаєш. Звучить грубо, але це правда. Як говорить Стівен Пресфілд: «(Не)можна стверджувати, що люди злі чи жорстокі — просто вони зайняті».

Це добре, тому що ти захочеш привернути увагу лише після того, як зробиш щось справді хороше. Коли про тебе (не)знають, (не)має жодного тиску. Можна робити все, що завгодно. Експериментуй. Роби щось лише задля розваги. Коли ти (не)відомий для інших, (ні)що (не)відвертатиме твоєї уваги від удосконалення. (Ні)громадський імідж, якого треба дотримуватися, (ні)величезний рахунок, (ні)акціонери, (ні)листи від твого агента.

З тієї хвилини, як люди звернуть на тебе увагу, ти більше (ні)коли (не)матимеш цієї свободи, особливо після того, як тобі почнуть платити.

Насолоджуйся своєю (не)відомістю, поки можеш. Ско-ристайся нею (За О. Клеоном).

- А. Прокоментуйте всі випадки написання слів з *не* і *ні* в тексті.
- Б. Поміркуйте над тим, чи хочете ви стати відомою людиною. Розкажіть про всі недоліки й переваги життя публічних людей.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А. Перегляньте експрес-урок «Хто такий лимар?» і перекажіть його.

Хто такий лимар?

- Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
малочисленні випадки
зайняти перше місце
хворіти грипом
не звертати увагу
сміятися над кимось

ПРАВИЛЬНО
нечисленні випадки
посісти перше місце
хворіти на грип
не звертати уваги
сміятися з когось

ДО РЕЧІ...

Заперечні частки *не* і *ні* поети часто використовують у своїх творах. Зазвичай ці частки виражають твердість позиції ліричного героя, відхилення непотрібного.

Прочитайте поезію й переконайтеся в цьому.

Я хочу бути *несамовитим*,
 Я хочу в полум'ї згоріть,
 Щоб *не* жаліти за прожитим,
 Димком на світі *не* чадіть.
 Щоб *не* пекли дрібні обра́зи,
 Дрібненьку душу день при дні,
 Я згоден вибухнуть відразу,
Неначе бомба навійні.
 І диву дивному даюся,
 Що з того користі катма:
 Чомусь *не* лопаюся, *не* рвуся —
 напевне, капсуля *нема*.

В. Симоненко

Василь Симоненко

7. Перепишіть речення. Розкрийте дужки й розставте розділові знаки.

1. Сніг ллється й ллється з неба вже (не)перший день. 2. Лине борошно найтоншого помолу наче в (не)видних хмарах велетенський вітряк (не)стомлюється молоти на могутніх жорнових каменях зерно торішнього врожаю (Є. Гуцало). 3. Якщо (не)оброблений добре ґрунт — насіння змарноване (Народна творчість). 4. Мав поет талант до віршів (не)позичений а власний (Леся Українка). 5. Багато в світі є стежок для тебе мій герою. Багато є ще книжок (не)читаних тобою (М. Познанська). 6. До нічного пейзажу тулився (не)виспаний вітер (Ю. Андрухович). 7. Якщо земля любов'ю (не)зігріта то де ж у світі візьметься тепло? (І. Гнатюк). 8. (Ні)дід (ні)ми (не)розуміли прочитаного і це завжди хвилювало нас (О. Довженко). 9. Учений але (не)довчений (не)провчений (не)товчений (Народна творчість).

§ 48. МОРФОЛОГІЧНА НОРМА

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

Азараз найбільш гостріша мить! Кравець одним дотиком передає пас Андрієві Ярмоленко! Удар по воротам — гол!

А. Знайдіть помилки в реченнях.

Б. Відредагуйте речення й прочитайте їх.

Морфологія (грецьк. *morphe* — форма та *logos* — слово, учення) — розділ мовознавства, що вивчає граматичні особливості частин мови. Частини мови бувають самостійні й службові.

ЧАСТИНИ МОВИ	
самостійні (повнозначні)	службові
іменник — предмет, істота (<i>хто? що?</i>) — рід, число, відмінок: <i>хвіст, біганина, шимпанзе, підліток</i>	прийменник — відношення між словами (при іменнику або займеннику): <i>у, над, з, перед, згідно з</i>
прикметник — ознака, належність комусь або чомусь (<i>який? чий?</i>) — рід, число, відмінок, ступені порівняння: <i>чемний, сестрин, найстаранніший</i>	сполучник — сполучає частини простого або складного речення: <i>і, а, але, хоч, щоб, бо, якщо, тому що</i>
числівник — кількість, порядок при лічбі (<i>скільки? котрий?</i>) — відмінок: <i>п'ятнадцять, кільканадцять, дві треті, двадцять шостий</i>	частка — додаткові смислові відтінки, творення нових форм: <i>не, ні, чи, будь-, -небудь, таки, навіть, аж, хай, б, ж</i>
займенник — указує на предмет, ознаку, належність, але не називає їх (<i>хто? що? який? котрий?</i>) — рід, число, відмінок: <i>я, він, себе, інший, усілякий, той, чий</i>	вигук ¹ — почуття, волевиявлення: <i>ох, ого, алло, гайда; Привіт! Бувай!</i>
дієслово — дія, стан людини чи природи, ознака за дією (<i>що робити? що робив? що робить? що робитиме? що зробивши? який?</i>) — особа, число, рід, вид, час — <i>здійснити, нудить, ушанував, посявши, прочитаний</i>	
прислівник — ознака дії, стан предмета, ознака якості (<i>як? де? звідки? наскільки?</i>) — незмінюваність, ступені порівняння: <i>швидко, гуртом, спідлоба, там, звідти, трохи</i>	

¹ Вигук — особлива частина мови.

Кожна самостійна частина мови має свої граматичні категорії, ознаки: рід, число, відмінок, особу та ін. **Усталені правила вживання роду, числа, відмінка та ін. є морфологічними нормами.** Відхилення від цих норм називають **морфологічною помилкою.**

До найпоширеніших морфологічних помилок належать:

- уживання одного роду замість іншого: *біла тюль* (замість *білий тюль*);
- уживання однієї відмінкової форми замість іншої: *по вікнам* (замість *по вікнах*);
- відмінювання невідмінюваних слів: *у метрі* (замість *у метро*);
- порушення норм утворення ступенів порівняння прикметників: *більш цікавіша книжка* (замість *більш цікава книжка*), *самий смачний пиріг* (замість *найсмачніший пиріг*);
- уживання закінчень м'якої групи замість твердої: *природній стан* (замість *природний стан*);
- неправильне творення форм числівників: *шестиста* (замість *шестисот*);
- уживання дійсного способу дієслова замість наказового: *пішли в кіно* (замість *ходімо в кіно*);
- використання частки *давай(те)* для творення форм наказового способу дієслова (за аналогією до цих форм у російській мові): *давайте почитаємо* (замість *почитаймо*);
- сплутування дієвідмін дієслова: *полять* (замість *полють*) та ін.

Здебільшого морфологічні помилки зумовлені незнанням норм сучасної української мови й накладанням граматичних відповідників російської мови.

ДО РЕЧІ...

Для підвищення рівня культури мовлення радимо такі посібники: *О. Авраменко «100 експрес-уроків української»* (першай друга частини); *О. Авраменко «українська за 20 уроків»*; *Б. Антоненко-Давидович «Як ми говоримо»*; *І. Вихованець «Розмовляймо українською»*; *Н. Клименко, П. Мельник-Крисаченко «українська легко!»*; *О. Пономарів «Культура слова. мовностилістичні поради»*.

2. Знайдіть і прокоментуйте допущені морфологічні помилки.

Зустрілися біля будинка, зворотній зв'язок, давайте поїдемо, сильна нежить, руде шимпанзе, найменш спокійніший, стукати по вікнам, біжуть, знахідного відмінку, семиста учнів, п'ять кілограм, фольклорних фестивалей, хотять, сім гривнів, у кіні, нашого ліцея.

3. Виберіть із поданих пар слів і словосполучень правильний варіант і запишіть його.

Удар по воротам — удар по воротах;	важчий металу — важчий за метал;
давайте розважатися — розважаймося;	колють — колять;
вулиця І. Франко — вулиця І. Франка;	двісті грам — двісті грамів;
раптовим нежитем — раптовою нежиттю;	восьмисот — восьмиста;
більш міцний — більш міцніший;	головним боєм — головною біллю.

ЗАУВАЖТЕ!

Поставте у форму множини іменники *дно* та *брелок*. Для більшості мовців форми множини цих слів є каменем спотикання. Запам'ятайте, як відмінюються названі іменники.

Н.	<i>дно, брелок</i>	<i>дена, брелоки</i>
Р.	<i>дна, брелока</i>	<i>ден, брелоків</i>
Д.	<i>дну, брелокові, -у</i>	<i>денам, брелокам</i>
Зн.	<i>дно, брелок</i>	<i>дена, брелоки</i>
Ор.	<i>дном, брелоком</i>	<i>денами, брелоками</i>
М.	<i>(на) дні, (на) брелоку</i>	<i>(на) денах, (на) брелоках</i>

4. Відредагуйте й запишіть речення. Підкресліть у них граматичні основи.

1. Давайте підемо в гості до Юрка Коваленко. 2. Сніжана, давно вже немає автобусу?
3. Для приготування штруделя потрібно до восьмиста грам сира. 4. Сіреньке поні на зворот-
ньому шляху заплуталося в чагарнику. 5. По вулицям розвісили гірлянди — тепер наше місто
ще більш красивіше. 6. Харчування — природня потреба людини. 7. Що може бути смачніше
морозива? 8. Їхні очі все бачуть, але вірити мені все одно не хочуть. 9. Далекий путь нам треба
подолати, щоб дістатися до Ужгороду.

 5. Виконайте тестові завдання.

1. морфологічну помилку допущено у варіанті

A налити ситра
B гарні брелоки

B по підлогах
Г їхати в авті

2. морфологічну помилку допущено у варіанті

A п'ятиста
B сиплють

B окропіте
Г варіанта

3. морфологічну помилку допущено у варіанті

A мармурових арок
B тонких полицок

B багатих ярмарок
Г кавових чашок

4. морфологічну помилку допущено у варіанті

A далекого Ізраїлю
B загадкового Єгипту

B чарівного Парижу
Г сонячного Судану

5. морфологічну помилку допущено в рядку

A вечірній потяг
B дружній погляд
B художній фільм
Г природній голос

6. морфологічну помилку допущено в рядку

A семистами
B п'ятдесяти
B дев'ятисот
Г вісьмастами

7. морфологічну помилку допущено в рядку

A запобігаймо грубим помилкам
B збережіть природу чистою
B ходімо на нову виставку
Г давайте жити дружно

8. морфологічну помилку допущено в рядку

A найбільш успішний
B дорожчий золота
B якнайцікавіший
Г кращий за всіх

9. морфологічну помилку допущено в рядку

- А пройдеш
- Б малюєш
- В знімеш
- Г дасиш

10. морфологічну помилку допущено в рядку

- А відповіддю
- Б ступінню
- В маззю
- Г ранню

6. Перегляньте телесюжет про аду Роговцеву (3 хв 48 с) і виконайте завдання.

Утілення жіночої мудрості та шляхетності.
Зіркова історія Ади Роговцевої

- А. стисло перекажіть телесюжет про аду Роговцеву (*усно*).
- Б. Доповніть свій переказ враженнями, які справила на вас ця жінка (*усно*).

Ада Роговцева

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А. Перегляньте експрес-урок «*Сьоме люте чи сьоме лютого?*» і перекажіть його.

Сьоме люте чи сьоме лютого?

- Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
співпадати на сто відсотків
співставляти характеристики
попереджати гайморит
затягувати лікування
зраджувати коханій людині

ПРАВИЛЬНО
збігатися на сто відсотків
зіставляти характеристики
запобігати гайморитові
зволікати з лікуванням
зраджувати кохану людину

7. Відредагуйте й запишіть речення. Підкресліть у них граматичні основи.

1. Ми проїхали біля кількох готелей Форосу й переконалися, що сезон ще не розпочався.
2. У Львові мешкає близько восьмиста тисяч чоловіків.
3. До Херсону ми дісталися авто-стопом, цей путь ми подолали доволі швидко.
4. Дорожний знак показує, що нам треба повернути на вулицю Івана Карпенко-Карого.
5. У центрі Києва почали будувати споруди вищі дзвіниці Києво-Печерської лаври.
6. Найвищий хмарочос світу сягає восьмиста двадцяти шести метра.
7. Будь-яка сип має неприродний вигляд.
8. В автіїхати більш комфортніше, ніж в автобусі.
9. Хронічну нежить дуже складно вилічити.

§ 49. РІД ІМЕННИКА

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

- Петренко, за чим змінюються іменники?
- За родами, числами й відмінками.
- Тоді зміни за родами іменники *гадюка й стіл*.
- Гад — гадюка — гаденя, стіл — столиха — столеня...
- Сідай, один бал.

А. Чому вчитель поставив учню один бал?

Б. За чим змінюються іменники? наведіть приклади.

Рід відмінюваних іменників

Усі іменники, що вживаються в однині, мають постійне значення роду: *шоколад* (він, мій) — ч. р.; *віхола* (вона, моя) — ж. р.; *узбіччя* (воно, моє) — с. р. Тобто вони не змінюються за родами, як прикметники: *шоколадний* — *шоколадна* — *шоколадне*.

Іменники **чоловічого роду** здебільшого мають **нульове закінчення**, рідше — закінчення **-о, -а**: *кінь, робот, дядько, тато, Микола, Микита*.

Іменники **жіночого роду** переважно мають закінчення **-а (-я)**, рідше — **нульове закінчення**: *дівчина, гора, магнолія, надія, честь, лютя*.

Іменники **середнього роду** мають закінчення **-о, -е, -а, -я**: *вікно, поле, курча, теля, завзяття*.

Запам'ятайте рід таких іменників:

чоловічий рід	жіночий рід
<i>біль, дріб, живопис, кір, насип, нежить, перекус, пил, продаж, Сибір, сип, собака, степ, степінь, ступінь, толь, тюль, фенхель, шампунь, ярмарок</i>	<i>антресоль, бандероль, бешамель, бязь, вермішель, гуаш, жовч, заповоч, каніфоль, мігрень, нехворощ, обитель, папороть, путь, ретуш, розкіш, суміш, фланель, шагрень</i>

Отже, треба правильно узгоджувати прикметники з цими словами.

Паралельні форми роду мають такі іменники: *абрикос* — *абрикоса*, *африкат* — *африката*, *банкнот* — *банкнота*, *жираф* — *жирафа*, *зал* — *зала*, *манжет* — *манжета*, *оазис* — *оаза*, *плацкарт* — *плацкарта*, *птах* — *птаха*, *сусід* — *сусіда*.

І до чоловічого, і до жіночого роду належать слова: *гандж, дроз, купіль, фальш, харч*. Їх відмінюють, як іменники чоловічого роду (*харчу, харчем*) або як іменники жіночого роду (*харчі, харчо*).

Назви осіб за професією, посадою, званням, видом діяльності належать до іменників чоловічого роду, хоча можуть називати осіб і чоловічої, і жіночої статі: *академік, директор, завідувач, лікар, міністр, поет, професор, редактор, учитель*. Від окремих назв творяться

іменники жіночого роду: *директорка, лікарка, поетеса, редакторка, учителька*. В офіційно-діловому стилі на позначення осіб жіночої статі мовознавці раніше радили вживати іменники чоловічого роду, проте останнім часом ця вимога не сувора, вона має лише рекомендаційний характер. Отже, правильно сказати: *вона — досвідчений лікар* (і *досвідчена лікарка*). Щодо назв професій, посад і звань, що позначають осіб жіночої статі, є кілька рекомендацій. Текст набуває офіційного характеру, якщо слово, залежне від найменування посади, узгоджується з ним у формі чоловічого роду: *Головний лікар дозволив ...; Черговий інженер завершив роботу ...*. Якщо в документі зазначено прізвище жінки, яка займає названу посаду, то підпорядковане дієслово узгоджується з прізвищем і вживається у формі жіночого роду: *Лікар О. Красовська дозволила ...; Черговий інженер Сидорова завершила роботу ...*.

Нові слова *географиня, етнографиня, мовознавчиня* й под. утворено за моделлю із суфіксом **-ин(я)**, як *кравчиня, графиня*. Оскільки вони ще не ввійшли до реєстру сучасних словників, їх можна вживати в розмовно-побутовому стилі, проте в офіційно-діловому краще використовувати іменники чоловічого роду на позначення осіб жіночої статі: *географ, етнограф, мовознавець*.

Відсутні відповідники жіночого роду в складних назвах посад: *старший бухгалтер, змінний майстер, заступник директора*.

Багато іменників не мають паралельних форм жіночого роду: *адвокат, інженер, кочегар, лор, менеджер, мер, міністр, посол*.

Іменники **спільного роду** називають осіб і чоловічої, і жіночої статі за їхніми характерними діями, поведінкою або соціальною належністю; вони мають закінчення **-а**: *базіка, жаднюга, заїка, замазура, зівака, нездара, ненажера, нероба, підлиза, потвора, прибулда, причепа, рева, стиляга, трудяга*. Рід цих іменників можна визначити синтаксично: *старий волоцюга, волоцюга пішов* (ч. р.) — *стара волоцюга, волоцюга пішла* (ж. р.). До іменників спільного роду належать також деякі назви осіб на **-о**: *базікало, ледащо* — ч. р. і с. р.; *сонько, чванько* — ч. р. і ж. р.

Іменники **подвійного роду** можуть позначати як істот, так і неістот; вони мають відтінки згрубілості й утворюються за допомогою суфікса **-иц(е)**: *вовчице, гарбузице, дубице* (ч. р. і с. р.); *бабице, відьмице, дівчице, ручице, свекрушице* (ж. р. і с. р.).

Вабревіатурах рід визначають за стрижневим словом: *ООН* — ж. р. (організація); *ЄС* — ч. р. (союз).

Іменники, що вживаються тільки в множині, роду не мають: *штани, Суми, ножиці*.

Рід невідмінюваних іменників іншомовного походження

Рід	Правило	Приклади
ж. р.	назви осіб жіночої статі, риб, мов	<i>леді, мадам, міс, місіс, фрау; івасі, пугасу, фугу; гінді, комі</i>
ч. р.	назви осіб чоловічої статі, професій, вітрів, тварин	<i>денді, мачо; аташе, імпресаріо, маестро, рефері; грего, майстро, сироко, торнадо; ему, какаду, поні, фламінго, шимпанзе. АЛЕ: цеце — ж. р.</i>
с. р.	назви неістот	<i>бароко, бра, бюро, жури, кашне, купе, таксі, хобі. АЛЕ: авеню, боржомі, броколі, саямі — ж. р.</i>

Іменники *візаві, протезе, хіні* — ч. р. і ж. р.

Рід власних невідмінюваних назв іншомовного походження визначають за родовою ознакою: *Хуанхе, «Юманіте»* — ж. р. (річка, газета); *Капрі* — ч. р. (острів); *Делі* — с. р. (місто).

Рід деяких невідмінюваних іменників залежить від їхнього значення: *великий боа* (удав) — *рожеве боа* (жіночий шарф із пір'я або хутра).

2. Запишіть іменники у формі орудного відмінка однини.

Кір, сип, путь, тюль, біль, продаж, бандероль, фенхель, фланель, папороть, степ, обитель, дріб, ступінь, бязь, степінь, жовч, Сибір, каніфоль, гуаш, собака, розкіш, шампунь, ретуш, ярмарок, нехворощ, антресоль.

3. Випишіть іменники в три колонки: 1) ч. р.; 2) ж. р.; 3) с. р.

Кольрабі, живопис, аташе, івасі, Кіото, авто, каченя, Абу-Дабі, вермішель, кір, драже, істинність, устаткування, Овідіополь.

З перших літер вписаних слів складіть назви представників фауни.

4. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Ніхто не перекреслить мій народ! Пощезнуть всі перевертні, й прибуду, і орди завойовників-заброд! (В. Симоненко). 2. Як вийшла бабище старая, крива, горбатая, сухая, запліснявіла, вся в шрамах... (І. Котляревський). 3. У забіяки руки сверблять, у базікала — язик (Народна творчість). 4. І вдень він даремне розваги шука, а потім по ночах марою блука, обходить всі зали й кімнати (Леся Українка). 5. Сказали браніше, нізащо. Ніхто б не повірив, що ти, Онищенко Климе, ледащо (Л. Первомайський). 6. Рука ніби дитяча, але білий м'який манжет край чорного потертого рукава явно дорослої людини (О. Іваненко). 7. Вони [коти] такі жаднюги, що й чорта б з'їли (Ю. Збанацький).

А. Випишіть лише ті речення, у яких є іменники спільного роду.

Б. Підкресліть головні й другорядні члени у вписаних реченнях.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Помилку допущено в рядку

- А смачна вермішель
- Б пінистий шампунь
- В хронічна нежить
- Г прозорий тюль

2. Помилку допущено в рядку

- А батькова бандероль
- Б тривожний путь
- В свіжа папороть
- Г широкий степ

3. Помилку допущено в рядку

- А запашною нехворощю
- Б правильним дробом
- В головною біллю
- Г дорожнім пилом

4. Помилку допущено в рядку

- А кумедний поні
- Б безпорадне теля
- В рожеве фламінго
- Г швидкий шимпанзе

5. Лише іменники чоловічого роду записано в рядку
А ступінь, торнадо, ретуш
Б сироко, собака, обитель
В ярмарок, Сибір, мігрень
Г степінь, фенхель, толь
6. Лише іменники жіночого роду записано в рядку
А антресоль, бязь, авеню
Б бешамель, розкіш, сип
В жовч, каніфоль, пил
Г гуаш, заполоч, кір
7. До одного роду належать усі іменники варіанта
А Берлін, Міссісіпі, Ужгород
Б Ай-Петрі, Умань, Уссурі
В Стамбул, Борнео, Керч
Г Капрі, Хоккайдо, Делі
8. До одного роду належать усі іменники варіанта
А Іссик-Куль, Токіо, Тбілісі
Б фрау, авеню, Мехіко
В хобі, бароко, салямі
Г жако, гризлі, цеце
9. Помилку допущено у варіанті
А СБУ розкрила ... .
Б ГЕС запрацювала ... .
В ТСН повідомила ... .
Г ЦСКА завоювала ... .
10. установіть відповідність.

Іменник

- 1** кольрабі
2 забіяка
3 какаду
4 США

Рід іменника

- А** жіночий
Б середній
В спільний
Г чоловічий
Д не має роду

ДО РЕЧІ...

Фемінітиви — граматичні форми на позначення осіб жіночої статі: *кравець* — *кравчиня*, *продавець* — *продавчиня*.

Оповідання І. Єфремова «Юрта Ворона» засвідчує природний процес входження в живу українську мову фемінітивів.

«Фомін насупився, зітхнув і, щоб перевести розмову, запитав:

— Ваша дружина, теж геологом працює?

— так, — усміхнувся александров, — справжня геологиня!

— Як це ви сказали — «геологиня»? — перепитав Фомін.

— то я навчився так називати від студентів. мені подобається, і, здається, так правильніше.

— Чому правильніше?

— та тому, що в царські часи в жінок не було професій та всі спеціальності називалися в чоловічому роді, для чоловіків. Для жінок же залишалися найнепрестижніші: курсистка, машиністка, медичка. І досі ми дихаємо старими пережитками, кажемо: лікар, геолог, інженер, агроном. Жінок-фахівців майже стільки ж, як і чоловіків, і виходить мовна нісенітниця: агроном пішла в поле, лікар зробила операцію. або доводиться додавати: жінка-лікар, жінка-геолог. наче спеціаліст другого сорту, чи що...»

6. Розгляньте ілюстрацію й виконайте завдання.

А. усно опишіть зображену ситуацію, використавши опорні слова й словосполучення.

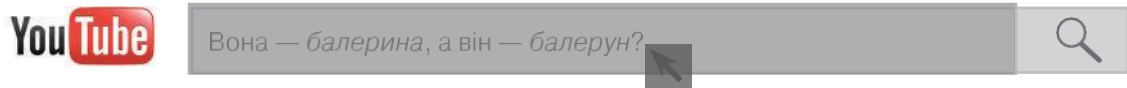
Опорні слова й словосполучення: до пізньої ночі, хронічне недосипання, псувати зір, сколіоз, безлад, брак кисню, гандж, харч, ступінь.

Б. Доповніть її порадами щодо здорового й гармонійного життя людини в підлітковому віці.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Перегляньте експрес-урок «Вона — балерина, а він — балерун?» і перекажіть його.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
моє день народження
командувач армією
бажаючи поспілкуватися
задавати питання
приймати таблетки до їжі

ПРАВИЛЬНО
мій день народження
командувач армії
охочі поспілкуватися
ставити запитання
приймати пігулки до їди

7. утворіть словосполучення за зразком і запишіть їх.

Зразок: (повноводий) Міссісіпі — повновода Міссісіпі.

(Високий) Кіліманджаро, (важкий) путь, (екзотичний) Чилі, (несподіваний) вето, (далекий) Ріо-де-Жанейро, (теплий) Янцзи, (сонячний) Сан-Франциско, (широкий) Міссурі, (страшний) табу, (славний) Дніпро, (північний) Осло, (хронічний) нежить, (п'ятий) авеню, (сильний) мігрень, (далекий) Баку, (холодний) Оріноко, (найкращий) ВНЗ, (наш) ТЮГ, (успішний) СТО, свіжий (путасу), смачний (салями), (неповороткий) гризлі, (м'який) бязь, (науковий) ступінь.

§ 50–51. ЧИСЛО ІМЕННИКА

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте тексти й виконайте завдання.

Запрошення

Шановна Юліє Петрівно, запрошуємо **Вас** на випускний бал Технічного ліцею НТУУ «КПІ», що відбудеться 26 червня 2018 р. в Палаці культури НТУУ «КПІ ім. І. Сікорського». Початок о 18.00.

Адміністрація ліцею

Запрошення

Шановні Ірино Олегівно й Іване Юрійовичу, запрошуємо **вас** 1 вересня 2018 р. на посвяту в студенти Новоград-Волинського медичного коледжу вашого сина, Андрія Ілленка. Місце проведення — Палац культури ім. Лесі Українки. Початок о 10.00.

Адміністрація

- Поміркуйте, чому в першому запрошенні виділений займенник написано з великої літери, а в другому — з малої.
- Що ви знаєте про пошанну множину?

Здебільшого іменники мають дві форми — одну й множину: *килим — килими, пелюстка — пелюстки, озеро — озера*. Проте частина іменників уживається **тільки в однині** (*Київ, молоко, цукор*) або **тільки в множині** (*Суми, штани, парфуми*).

Іменники, що вживаються тільки в однині	
абстрактні іменники	<i>гордість, освіта, право, рух</i> (не можна казати: <i>рухи потягів</i>)
збірні іменники, що означають сукупність осіб або подібних предметів	<i>волосся, листя, молодь, прокуратура, рідня, студентство</i>
речовинні іменники	<i>азот, асфальт, борошно, вода, золото, маргарин, масло, нафта, папір, сніг</i>
власні назви людей, тварин, планет, географічні й інші поняття	<i>Анжела, Віктор, кінотеатр «Київ», Пірат, Сірко, Дністер, Юпітер, Тернопіль, Чорне море</i>

Іноді названі іменники утворюють форму множини, але при цьому відбуваються зміни в лексичному значенні. Іменники, що вживаються тільки в однині, набувають форми множини, коли вони позначають:

- види, сорти, типи речовин, вироби з речовини, велику кількість чогось або є термінами: *сири вищого сорту, технічні масла, мінеральні води, сухі вина, високоякісні сталі*;
- різні прояви абстрактних ознак: *швидкість — швидкості*;

- співвідношення величин за масою, розміром або інтенсивністю вияву: *жито — жита, пісок — піски, біль — болі*;
- узагальнення на основі характерних ознак, пов'язаних із відповідними власними назвами: *Гей, нові Колумби й Магеллани, напнемо вітрила наших мрій!* (В. Симоненко).

Іменники, що вживаються тільки в множині	
назви будівель та їхніх частин	<i>ворота, двері, сходи</i>
назви знарядь праці й предметів домашнього вжитку	<i>ваги, вила, граблі, носилки, ночви</i>
назви парних предметів і частин тіла	<i>в'язи, груди, ножиці, окуляри, тиски</i>
назви взуття й одягу	<i>бриджі, бутси, панталони, труси, штани</i>
назви речовини, матеріалу, продуктів	<i>вершки, дрова, консерви, макарони, прянощі</i>
назви відрізків часу, свят, обрядів, дій, що повторюються	<i>іменини, канікули, обжинки, оглядини, переговори, перегони, роковини, сутінки</i>
назви ігор, дій та процесів	<i>відвідини, городки, дебати, жмурки, посиденьки, пустоці, хвастоці, шахи</i>
назви почуттів, емоцій, станів	<i>гордоці, жалоці, трудноці, ревноці</i>
власні географічні назви	<i>Альпи, Карпати, Черкаси, Дарданелли</i>

Значення числа в невідмінюваних іменниках виражається тільки синтаксично (за допомогою контексту): **В одному купе** сиділо кілька дітей. **З усіх купе** повиходили пасажери.

2. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Ради тебе перли в душу сію, ради тебе мислю і творю — хай мовчать Америки й Росії, коли я з тобою говорю (В. Симоненко). 2. Скрізь біля хати пахощі м'яти (А. Камінчук). 3. В армії ширився снайперський рух, це гріло солдатів, підносило дух (І. Нехода). 4. Моє чоло побила сивина. Куди іти? Земля обітована — вона ж під нами, наша, ось вона! 5. А серце виривається із пастки — унетрі дум, під небо самоти. 6. Затінок, сутінок, день золотий. 7. Світився дощ крізь сутінки завіс (Л. Костенко).

А. Випишіть іменники, які вживаються тільки в однині й тільки в множині.

Б. Знайдіть іменники, що вживаються тільки в однині, але вжиті у формі множини, і навпаки. Поясніть, з якою метою автор використав цей прийом.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Іду далі — усе пшениця й пшениця. Коли ж цьому край буде? Біжить за вітром, немов табун лисиць, і блищать на сонці хвилясті хребти. А я все йду, самотній на землі, як сонце на небі, і так мені добре, що не впаде між нами тинь когось третього. Прибій колосистого моря йде через мене кудись у безвість. Урешті стаю. Мене спиняє біла піна гречок, запашна, легка, наче збита крилами бджіл. Просто під ноги лягла співуча арфа й гуде на всі струни. Стою й слухаю... Вівса, пшениці, ячмені — усе це зіллялось в одну могутню хвилю; вона все топить, усе

забирає в полон. Молода сила тремтить і пориває з кожної жилки стебла; клекотить у соках надія й те велике жадання, що його звати плодючість (За М. Коцюбинським).

- А. Випишіть іменники, що вживаються тільки в однині, у три колонки: 1) з абстрактним значенням; 2) речовинні; 3) збірні.
- Б. Знайдіть іменники, що вживаються тільки в однині, але використані у формі множини. Якого ефекту автор досягнув, використавши їх у множині?

4. Виберіть з пар іменники, що вживаються тільки в множині або тільки в однині. складіть з ними речення.

Зразок: береги (річки) — береги (у блокноті). Учитель позначає типи помилок на берегах зошита.

Дерево (рослина) — дерево (матеріал для будівництва).

Ресурси (можливості, засоби) — ресурси (запаси чого-небудь).

Заробітки (праця в наймах) — заробітки (плата за виконану роботу).

Вершки (верхні частини чогось) — вершки (молочний продукт).

Камінь (гірська порода) — камінь (окремий шматок гірської породи).

Братство (товариство людей) — братство (братське почуття).

Дух (добра або зла, безплотна, надприродна істота) — дух (внутрішній стан, моральна сила).

5. Виконайте тестові завдання.

1. тільки в однині вживається іменник

А пампушка

В молоко

Б цукерка

Г кавун

2. тільки в множині вживається іменник

А дощі

В сутінки

Б грози

Г блискавки

3. тільки в множині вживаються обидва іменники рядка

А ножиці, полиці

Б дріжджі, бриджі

В фінанси, нюанси

Г барабани, цимбали

4. тільки в однині вживаються обидва іменники рядка

А мушва, корова

Б дітвора, авантюра

В каміння, проміння

Г бурячиння, завдання

5. тільки в множині вживаються обидва іменники рядка

А тиски, куски

Б санчата, дівчата

В жмурки, шnurки

Г оглядини, роковини

6. тільки в множині вживаються обидва іменники рядка
А ваги, ноги
Б ревнощі, хрящі
В ковзани, барани
Г дріжджі, парфуми
7. тільки в однині вживаються всі іменники рядка
А кисень, Вавилон, цукорниця
Б Дніпро, асфальт, відпустка
В Луцьк, маргарин, жоржина
Г освіта, Африка, духовність
8. тільки в однині вживаються всі іменники рядка
А кефір, Америка, танець
Б натхнення, Марс, дуб
В руда, Еверест, дерево
Г глина, Біблія, золото
9. тільки в множині вживаються всі іменники рядка
А окуляри, Черкаси, гирі
Б двері, терези, Чернівці
В груди, Суми, портрети
Г ясна, піщинки, Салоніки
10. тільки в множині вживаються всі іменники рядка
А Карпати, жалощі, сходи
Б ворота, Дарданелли, ліси
В шахи, цукринки, Канни
Г пестощі, Анди, спомини

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Брудна білизна

Одна сімейна пара переїхала жити в нову квартиру. Зранку, ледве прокинувшись, жінка визирнула у вікно й побачила сусідку, яка розвішувала випрану білизну.

— Поглянь, яка брудна в неї білизна, — сказала вона чоловікові.

Але той читав газету й не звернув на це уваги.

— Напевне, у неї погане мило або вона зовсім не вміє прати. Треба було б її повчити.

І так щоранку, коли сусідка розвішувала білизну, жінка дивувалася з того, які ті речі брудні.

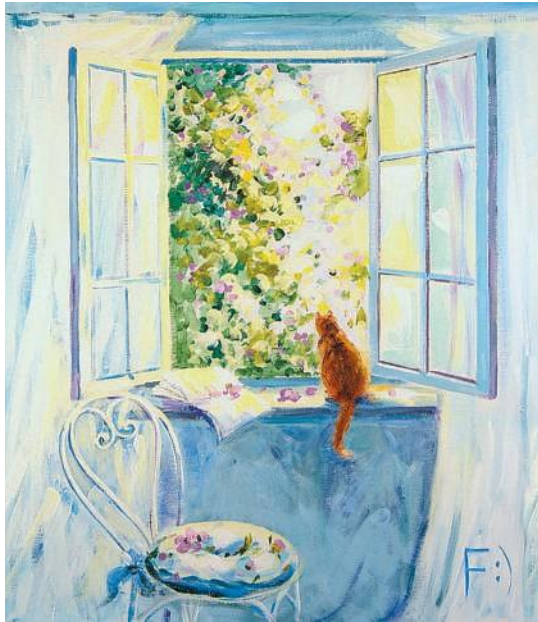
Одного чудового ранку, визирнувши у вікно, вона вигукнула:

— О! Сьогодні білизна чиста! Напевне, навчилася прати!

— Та просто я сьогодні встав рано, — сказав чоловік, — і помив вікно.

ДО РЕЧІ...

у давнину існувала ще третя форма — *двоїна*, яку використовували на позначення двох осіб або парних предметів. Вона мала свої відмінкові закінчення. Двоїна зникла, залишилися тільки форми: *очі, плечі, вуса*, які нині сприймаємо як множину, а також діалектні форми із числівниками *два, три, чотири*: *дві нозі, три сестри, чотири відрі* і под.

В. Меценатов. Весна за вікном

Так і в нашому житті! Усе залежить від вікна, через яке ми дивимося на світ. І перш ніж критикувати інших, треба переконатися, що наші серця й наміри чисті (Притча).

- А. Доведіть, що цей твір за жанром — притча.
- Б. напишіть письмовий переказ тексту, зберігши пряму мову й діалог.
- В. Доповніть свій переказ: а) розповіддю про життєву ситуацію, за якої вікно, крізь яке ви бачите світ, було брудним; б) роздумом про те, що треба робити, щоб наші вікна були чистими (письмово; обсяг — до однієї сторінки).

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Наскрізний, читання, обрання, вітчим, адже.

- Б. Перегляньте експрес-урок «Говоримо про пошанну множину» й перекажіть його.

Говоримо про пошанну множину

- 7.** 1. Випишіть іменники, які змінюються за числами.

Бровари, броварі, папери, долари, виступи, Прилуки, луки, кокоси, фінанси, романси, школи, канікули, дівчата, кущі, лінощі, змагання, озера, ворота, ліки, поляки, лапки, пороги, тринogi, сценарії, змії, помії, талони, купони, балони, макарони, перегони, кеглі, джунглі, обценьки, витребеньки, скупощі, заручини, малюнки, картинки, обжинки, сходинки.

- 2. напишіть формальне есе на тему «не рубай тієї гілки, на якій сидиш» (або «Краще думати, а потім говорити»).

§ 52–53. СКЛАДНІ ВИПАДКИ ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКА

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

Ольга: — Скількох чоловік ти бачиш на світлинах?

Ігор: — Чотирьох.

Ольга: — Ні, ти бачиш сімох чоловік, із яких три жінки й четверо чоловіків.

А. Через яке слово Ігор помилився?

Б. Яка відмінність між словосполучками *сто чоловік* і *сто чоловіків*?

Є чотири типи відмінювання іменників за відмінками (I, II, III й IV відміни). Іменники I та II відмін належать до твердої, м'якої або мішаної групи.

тверда група	м'яка група	мішана група
кінцевий приголосний основи — твердий	кінцевий приголосний основи — м'який	кінцевий приголосний основи — шиплячий
<i>завод, крига</i>	<i>пісня, мрі[їа]</i>	<i>круча, плац</i>

Від групи залежить закінчення іменника, порівняйте: *крига* — *кригою*, але *круча* — *кручею*. Розглянемо складні випадки відмінювання іменників.

I відміна

іменники чоловічого, жіночого та спільного роду на -а (-я)	<i>воевода, Микола, качка, каша, Ганна, Надія, сім'я, забіяка</i>
---	---

- У формі **орудного відмінка однини** іменники I відміни мають такі закінчення:
  - ою** (тверда група): *воеводою, Миколою, качкою, Ганною, забіякою*;
  - ею (-єю)** (м'яка й мішана групи): *кашею, задачею, надією, мрією, сім'єю*.
- У формі **місцевого відмінка множини** іменники I відміни мають закінчення **-ах (-ях)**: *по воротах, по сім'ях* (не *по ворота́м* і не *по сім'я́м*).

II відміна

іменники чоловічого роду на -о та з нульовим закінченням	<i>син, кінь, Київ, дядько, Петро, Дніпро</i>
іменники середнього роду на -о, -е, -я	<i>вікно, поле, волосся</i>

- У формі **родового відмінка однини** іменники чоловічого роду мають закінчення **-а (-я)** і **-у (-ю)**: *метра, Мелітополя; степу, Китаю*. Вибір закінчення залежить від значення слова (див. § 54).
- У формі **родового відмінка множини** іменники II відміни мають нульове закінчення або **-ів (-їв)**: *бажань, боліт, пальт, озер, питань; батьків, вольтів, грамів, морів, життів, верхів'їв*.

Закінчення **-ей** мають слова *гостей, грошей, коней, очей, плечей* та зрідка *ушей* (переважно — *вух*). Деякі іменники мають паралельні закінчення: *ват — ватів, кіловат — кіловатів, тат — татів*. Нульове закінчення мають іменники, що втрачають суфікс **-ин** у множині: *болгарин — болгар, громадянин — громадян, селянин — селян, татарин — татар*. **АЛЕ:** *грузинів, осетинів*.

3. У формі **давального відмінка однини** іменники чоловічого роду, а також середнього роду із суфіксом **-к-** (малі істоти) мають паралельні закінчення **-ові, -еві (-еві)** або **-у (-ю)**: *синові — си́ну, коневі — коню, краєві — краю, Сергієві — Сергію, поросяткові — поросятку*. **АЛЕ:** коли в тексті трапляється поряд кілька іменників чоловічого роду у формі давального відмінка однини, то для уникнення одноманітних відмінкових закінчень треба спочатку вживати закінчення **-ові, -еві (-еві)**, а потім — **-у (-ю)**: *Леонідові Миколайовичу Іваненку* (не *Леоніду Миколайовичу Іваненку* й не *Леонідові Миколайовичеві Іваненкові*).

4. У формі **знахідного відмінка однини** іменники чоловічого роду, що позначають істот, мають такі самі закінчення, що й у родовому: *будівника, коня, Мороза*. Усі інші іменники чоловічого роду, а також іменники середнього роду в знахідному відмінку мають ту саму форму, що й у називному: *олівець, будинок, колектив, ячмінь, море, місто, узбіччя*. Деякі іменники чоловічого роду (переважно назви побутових предметів) можуть мати паралельні форми, спільні з формами або родового, або називного відмінка: *зрізав дуба й дуб; написав листа й лист; узяв ножа й ніж; поклав олівця й олівець; поставив чобота й чобіт*.

5. У формі **орудного відмінка множини** іменники II відміни мають закінчення **-ами, -ями, -ми**: *берегами, явищами, полями, роздоріжжями*.

Закінчення **-ми** мають (паралельно з формами **-ами, -ями**) такі іменники: *гістьми — гостями, грішми — грошіма, кінми — конями, чобітьми — чоботами й чоботями, колінми — колінами, колісьми — колесами, крильми — крилами*.

6. У формі **місцевого відмінка однини** паралельні закінчення **-ові, еві (-еві)** або **-у (-ю)** мають:

- назви істот чоловічого роду: *на батькові — на батьку, на вчителєві — на учителю;*
- назви істот середнього роду із суфіксом **-к-:** *на теляткові — на телятку, на поросяткові — на поросятку, на хлоп'яткові — на хлоп'ятку;*
- назви неістот чоловічого та середнього роду із суфіксами **-ик-, -ак-, -ок-, -к-, -к(о):** *у будинку — у будинкові, на літаку — на літакові, на ліжку — на ліжкові, у підрахунку — у підрахункові*.

Іменники, що позначають істот (але не осіб), мають у місцевому відмінку однини поряд із закінченнями **-ові, -еві (-еві)** і закінчення **-і (-ї)**: *на коневі — на коні, на ослові — на ослі, на тигрові — на тигрі*.

Закінчення **-у (-ю)** мають іменники чоловічого роду з одніоскладовою основою, якщо наголос у місцевому відмінку переходить на закінчення: *у бою, на льоду, у соку, на шляху*.

Закінчення **-і (-ї)** мають назви неістот:

- чоловічого роду (переважно безсуфіксні): *в акті, на березі, у ґрунті, у декреті, у дзьобі, у темні, у центрі;*
- середнього роду без суфікса **-к-:** *у місті, на селі, на плечі, у прізвищі, у слові*.

Деякі безсуфіксні іменники чоловічого роду можуть мати паралельні закінчення **-і (-ї)** та **-у (-ю)**, що залежить від місця наголосу в слові: *у гаї — у гаю, у краї — у краю, на торзі — на торгу*.

З прийменником **по** можуть уживатися паралельні закінчення **-у (-ю)** та **-і (-ї)**: *по Дніпру — по Дніпрі, по місту — по місті, по селу — по селі*. **АЛЕ:** для позначення часу — тільки закінчення **-і:** *по обіді, позакінченні*.

III відміна

іменники жіночого роду з кінцевим приголосним основи та слово <i>мати</i>	<i>честь, розкіш, лють, любов, відповідальність, річ</i>
---	--

У формі **орудного відмінка однини** треба писати подвоєні приголосні, якщо основа закінчується одним приголосним (крім **б, п, в, м, ф і р**): *річ* — *річчю*, *розкіш* — *розкішшю*, *відповідь* — *відповіддю*, *лють* — *люттю*, *запалоч* — *запалоччю*.

Якщо основа закінчується сполученням приголосних або на **б, п, в, м, ф і р**, то подовження приголосних (на письмі — подвоєння букв) не відбувається: *честь* — *честю*, *жовч* — *жовчю*, *любов* — *любов'ю*, *кіновар* — *кіновар'ю*, *мати* — *матір'ю*.

IV відміна

іменники середнього роду на -а, -я із суфіксами -ат-, -ят-, -ен- у більшості непрямих відмінків	<i>лоша</i> — <i>лошати</i> , <i>ягня</i> — <i>ягняти</i> , <i>дівча</i> — <i>дівчати</i> , <i>плем'я</i> — <i>племені</i>
---	--

Зразки відмінювання іменників IV відміни

Відмінок	Однина	Множина
Н.	<i>лоша, ягня, плем'я</i>	<i>лошата, ягнята, племена</i>
Р.	<i>лошати, ягняти, племені</i>	<i>лошат, ягнят, племен</i>
Д.	<i>лошати, ягняти, племені</i>	<i>лошатам, ягням, племенам</i>
Зн.	<i>лоша, ягня, плем'я</i>	<i>лошат(а), ягнят(а), племена</i>
Ор.	<i>лошам, ягням, плем'ям</i>	<i>лошатами, ягнятами, племенами</i>
М.	<i>на лошати, на ягняти, на племені</i>	<i>на лошатах, на ягнях, на племенах</i>
Кл.	<i>лоша, ягня, плем'я</i>	<i>лошата, ягнята, племена</i>

2. Запишіть іменники в зазначених відмінках.

Товариш, почуття, питання, весілля, кінь, плече, піддашся, поле — у родовому відмінку множини.

Сіль, радість, гладь, кіновар, бязь, кров, міць, мати, задача, відповідальність, Об, нехворощ, Прип'ять, галузь, груша — в орудному відмінку однини.

Робітник, гай, добродій, малятко, ведмідь, поле, дівчатко, сніг, товариш, директор, немовлятко, степ, стиліст, обличчя — у місцевому відмінку однини.

3. утворіть і запишіть словосполучення з однією або двома можливими формами іменника.

Зразок: дати (карбованець, **-я**) — дати карбованець, дати карбованця; узяти (талісман, **-а**) — узяти талісман.

Пришити (гудзик, **-а**), покласти (меч, **-а**), розгорнути (альбом, **-а**), узяти (ніж, **-а**), розгадати (кросворд, **-а**), послухати (романс, **-у**), купити (хліб, **-а**), збудувати (міст, **-а** або **-у**), з'їсти (помаранч, **-а**), поставити (графин, **-а**), налити (молоко, **-а**), зрізати (граб, **-а**), слухати (ноктюрн, **-а**), поставити (плуг, **-а**), дати (слово, **-а**), наповнити (бідон, **-а**).

4. Прочитайте речення й виконайте завдання (розділові знаки пропущено).

1. І за вечер..ю й після вечері ми довго розмовляли (Ю. Збанацький). 2. Разом із розповід..ю в душу вливалося щось хороше тепле (О. Довженко). 3. Сонце вже зсередини просвічувало

насичені памороз..ю сади (*М. Стельмах*). 4. Тут обелісків ціла рота. Стрижі над круч..ю стри-
жуть. 5. Я одягаю пурпуровий плащ. Бики вже лют..ю наливають очі (*Л. Костенко*). 6. Садив-
ба «Під груш..ю» має велику добре озеленену територію (*З оголошення*). 7. Хлопець підхопив
дівчину на руки закрутився раптом вихором з нош..ю своєю на руках і лист осінній золотими
бризками зметнувся із землі довкола них (*А. Мінченко*). 8. Ой під вишн..ю під черешн..ю стояв
старий з молодою як із ягодою (*Народна творчість*). 9. Веслує літо в хмарну оболугу по заводя..
просмаленим човном і натомивши у мандрівці ноги лягає день спочити за горбом (*Є. Гуцало*).

А. Перепишіть речення, уставивши пропущені літери.

Б. Підкресліть граматичні основи й розставте розділові знаки.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Помилку допущено у варіанті

А Микитою
Б сиротою

В грушою
Г весною

2. Помилку допущено у варіанті

А Львовом
Б батьком

В вікном
Г ножом

3. Помилку допущено у варіанті

А агрономові
Б відповідей

В по вікнам
Г плечей

4. Помилку допущено у варіанті

А десяти грам
Б трьох пальт

В шести озер
Г двох річок

5. Помилку допущено у варіанті

А запитай татар
Б кількох грузин

В почекай болгар
Г покликати селян

6. Помилку допущено у варіанті

А теплих дощів
Б наших степів

В твоїх друзів
Г трьох конів

7. Помилку допущено у варіанті

А людьми — людями
Б гістьми — гостями

В грішми — грошима
Г крильми — крилами

8. Помилку допущено у варіанті

А розкішню
Б жовччю

В знаттю
Г маззю

9. Помилку допущено в рядку

А на літаку
Б на берегу
В на дощичку
Г на будинку

10. Помилку допущено в рядку

- А у раї — у раю
- Б у соці — у соку
- В у краї — у краю
- Г на торзі — на торгу

6. напишіть есе про явище природи, що викликає ваше найбільше захоплення й здивування.

Явища природи: грім, блискавка, гроза, кульова блискавка, вітер, вихор, дощ, веселка, хма-ри, мороз, сніг, град, полярне сяйво.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Перегляньте експрес-урок «Що означає вислів *гроші не пахнуть?*» і перекажіть його.

Що означає вислів *гроші не пахнуть?*

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
дякуючи старанню
любою ціною
учбовий заклад
людяне місце
трохи замерз

ПРАВИЛЬНО
завдяки старанню
за всяку ціну
навчальний заклад
людне місце
трохи змерз

7. 1. Запишіть іменники в зазначених відмінках.

Покриття, соловей, грам, метр, міжгір'я, верховіття, болото, кілограм, гість, кіловат, тато, село, плече — у родовому відмінку множини.

Вість, подорож, вісь, жовч, куліш, каша, любов, рань, зав'язь, відданість, верф, височінь — в орудному відмінку однини.

Бій, дитяток, учитель, режисер, лист, автомобіль, мавпенятко, лід, штаб, працівник, шлях, край, поверх, чоловік — у місцевому відмінку однини.

2. Письмово прокоментуйте новини тижня, висвітлені на місцевому телеканалі. Виділіть закінчення в іменниках.

§ 54. ЗАКІНЧЕННЯ *-а (-я), -у (-ю)* В ІМЕННИКАХ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ РОДОВОГО ВІДМІНКА ОДНИНИ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

— Я такого золотого листопада ще небачила.
 — До листопада ще треба дожити: сьогодні тільки 21 жовтня.
 — Я маю на увазі не місяць, а процес опадання листя!
 — Іменники чоловічого роду, що позначають процес, у родовому відмінку однини мають закінчення *-у*: *ходу, бігу, листопаду*. А в назвах днів тижня, місяців — закінчення *-а*: *понеділка, листопада*.

— Одна буква — і зовсім інше значення... Це ж треба!

А. Чому іменники *біганина* й *використання* в родовому відмінку мають закінчення *-и* та *-я* (*біганини, використання*), хоч і позначають, як і *листопад*, процес?

Б. Поміркуйте, з яким значенням іменник *телефон* у родовому відмінку однини має закінчення *-а*, а з яким — *-у*: 1) номер; 2) апарат.

Іменники чоловічого роду II відміни в родовому відмінку однини мають закінчення *-а (-я)* та *-у (-ю)*: *чайника, Лондона, заводу, прогресу*. У виборі закінчення головну роль відіграє лексичне значення слова, а іноді — наголос.

Закінчення <i>-а (-я)</i> на позначення	Закінчення <i>-у (-ю)</i> на позначення
чітко окреслених предметів (істот і неістот): <i>хлопця, чоловіка, агронома, вовка, ведмедя, дуба, тюльпана, мотора, підручника, конверта, ключа, циферблата, автомобіля, трамвая, дивана, шлунка</i> . АЛЕ: <i>мозку</i>	нечітко окреслених предметів, понять (ігри, танці, дії, абстрактні поняття, явища природи, хвороби): <i>боксу, волейболу, твісту, вальсу, руху, болю, захвату, вітру, морозу, кору, грипу</i> . АЛЕ: <i>гопака</i>
власних імен, прізвищ: <i>Олега, Віталія, Ковальчука, Кличка, Мороза</i>	збірних понять: <i>народу, оркестру, тексту, лісу, гурту</i> . АЛЕ: <i>ліска, гуртка</i>
мір довжини, ваги, грошей, чисел, часу: <i>метра, грама, долара, мільйона, тижня</i> . АЛЕ: <i>року, віку</i>	матеріалів, речовин, рідин: <i>піску, мarmуру, кисню, гіпсу, азоту, бурштину, чаю, компоту</i>
населених пунктів: <i>Маріуполя, Парижа, Нью-Йорка</i> . АЛЕ: <i>міста Кривого Рогу, села Зеленого Гаю</i> (бо два слова)	країн: <i>Китаю, Ізраїлю, Пакистану, Гондурасу, Єгипту</i>
географічних об'єктів із наголосом на закінченні: <i>Дніпра, Дністра, Збруча</i>	географічних об'єктів з наголосом на основі: <i>Криму, Кавказу, Байкалу, Нілу</i>

Продовження табл.

Закінчення -а (-я) на позначення	Закінчення -у (-ю) на позначення
більшості термінів: <i>атома, інфінітива, синуса, радіуса, трикутника</i>	фізичних і хімічних процесів, а також літературознавчих понять: <i>синтезу, імпульсу, роману, жанру, міфу</i>
	закладів, установ, будівель та їхніх частин: <i>заводу, офісу, університету, будинку, вокзалу, даху, поверху. АЛЕ: хліва, монастиря, гаража</i> (бо наголос на закінченні)
	місця, простору: <i>району, степу, майдану. АЛЕ: хутора, берега</i>

У деяких іменниках закінчення залежить від того:

- 1) з яким значенням їх ужито: *каменя* (шматок гірської породи — чітко окреслений) — *каменю* (матеріал для будівництва); *акта* (документ — чітко окреслений) — *акту* (дія);
  - 2) з яким наголосом їх ужито: *стола* та *столу*, *моста* та *мосту*.
- Закінчення **-у (-ю)** треба писати: а) у префіксальних іменниках: *винятку, затору*; б) у складних безсуфіксних іменниках: *літопису, хороводу. АЛЕ: електровоза, пароплава.*

2. Запишіть іменники у формі родового відмінка однини.

Ніл, Миргород, поштовх, Дунай, опік, Уран, бузок, Збруч, Світязь, плащ, суходіл, карниз, Урал, тесляр, фільм, кілок, мільйон, Еверест, процент, фітнес, ураган, чисельник, Казахстан, бальзам, Памір, грім, крик, грам, Крит, атлас, Кіпр, Копенгаген, кодекс, суходіл, вівторок, фейлетон.

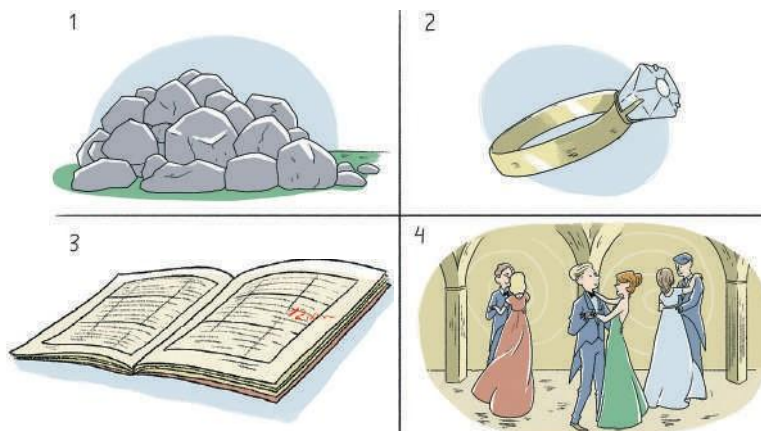
3. Запишіть іменники у формі родового відмінка у дві колонки: 1) із закінченням **-а (-я)**; 2) із закінченням **-у (-ю)**.

Екзамен, каталог, атом, волейбол, Вітер, альбом, Донбас, ступінь, трамвай, очерет, радіус, Іртиш, реалізм, ярк.

З перших букв записаних слів складіть назви країн.

4. Розгляньте ілюстрації (*камінь, бал*). Запишіть номер ілюстрації й відповідний іменник у формі родового відмінка однини.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Закінчення *-а (-я)* у формі родового відмінка однини має іменник
А Еквадор
Б Парагвай
В Мельбурн
Г Бангладеш
2. Закінчення *-у (-ю)* у формі родового відмінка однини має іменник
А Каїр
Б Львів
В Кабул
Г Судан
3. Закінчення *-а (-я)* у формі родового відмінка однини мають обидва іменники рядка
А кілометр, град
Б відсоток, Кавказ
В кілограм, шлунок
Г долар, університет
4. Закінчення *-у (-ю)* у формі родового відмінка однини мають обидва іменники рядка
А водогін, буревій
Б гурт, тролейбус
В ліс, Мелітополь
Г оркестр, гопак
5. Закінчення *-а (-я)* у формі родового відмінка однини мають обидва іменники рядка
А маяк, Ельбрус
Б документ, Тибет
В інженер, Таїланд
Г двигун, Дрогобич
6. Закінчення *-у (-ю)* у формі родового відмінка однини мають обидва іменники рядка
А баскетбол, Вігер
Б магазин, Дністер
В добробут, борщ
Г Іран, біфштекс
7. Закінчення *-а (-я)* у формі родового відмінка однини мають усі іменники рядка
А займенник, Мороз, натовп
Б лимон, тангенс, Узбекистан
В режисер, диван, супермаркет
Г міліметр, квадроцикл, гараж
8. Закінчення *-а (-я)* у формі родового відмінка однини мають усі іменники рядка
А окунь, Амстердам, хокей
Б монітор, орел, Афганістан
В Сергій, вівторок, мармур
Г квадрат, Мадрид, гектар

9. Закінчення **-у (-ю)** у формі родового відмінка однини мають усі іменники рядка

- А** імпорт, текст, диджей
- Б** гурт, Ренесанс, варіант
- В** менінгіт, ідеал, вокзал
- Г** народ, циферблат, Кіпр

10. Закінчення **-у (-ю)** у формі родового відмінка однини мають усі іменники рядка

- А** конфлікт, анекдот, Ірак
- Б** рукопис, усміх, Мюнхен
- В** цемент, туман, Марсель
- Г** граніт, синтез, Мілан

ДО РЕЧІ...

Правил написання закінчень в іменниках родового відмінка однини чоловічого роду, як бачите, багато, і бувають випадки, коли складно визначити, яке ж закінчення все-таки треба писати, наприклад, *букету* (як збірне поняття) чи *букета* (як чітко окреслений предмет). у такому разі радимо звертатися до словника. Закінчення родового відмінка однини подано після самого слова (після коми): *букет, -а*.

6. складіть і запишіть речення, увівши в них іменники у формі родового відмінка однини за зразком.

Зразок: дзвін (звук, ударний інструмент). Я такого урочистого дзвону ще ніколи не чула. Підійди до дзвона й прочитай викарбувані на ньому слова.

Рахунок (документ, дія), термін (строк, наукове слово), камінь (гірська порода, окремий шматок), Алжир (місто, країна), детектив (твір, агент), феномен (рідкісне явище, видатна людина), пояс (просторове поняття, предмет).

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Перегляньте експрес-урок «тільки не дивіться в нижню частину екрану» і скажіть, чому автор саме так назвав урок.

Тільки не дивіться в нижню частину екрану

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
З наступаючим Новим Роком!
виключення з правил
самий смачний торт
у тисячу дев'ятсот п'ятому році
дякую вас

ПРАВИЛЬНО
З прийдешнім Новим роком!
виняток із правил
найсмачніший торт
у тисяча дев'ятсот п'ятому році
дякую вам

7. Запишіть іменники у формі родового відмінка однини.

Квас, Харків, метрополітен, Амур, букет, караван, Марс, Ганг, піджак, карнавал, портфель, Дінець, Рейн, ясен, ганок, гвинт, Хорол, мільярд, бузок, відсоток, Родос, ліцей, числівник, Ельзас, комбінат, Ельбрус, гурт, Сингапур, зал, місяць, холод, Стамбул, землетрус, іній, успіх, приклад, четвер, епос, міф.

§ 55–56. ОСОБЛИВОСТІ КЛИЧНОГО ВІДМІНКА

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте діалог і виконайте завдання.

Розмова закоханих по телефону:

- Доброго ранку, Валеріє! Сьогодні йдемо в кіно?
- Привіт, Валерію! Аякже! Залюбки!

- Хто поставив запитання — хлопець чи дівчина?
- Як ви визначили стать людей, які спілкуються?

Кличний відмінок використовують у звертанні до людини (*Олю, татку, пане*), тварини (*вовче, Пірате*), рідше — до неістоти (*О слово рідне!*).

закінчення	правило	приклади
Чоловічий рід		
-е	більшість безсуфіксних іменників твердої групи	<i>Боже, Богдане, голубе, вовче, Дніпре, Києве, Олеже (й Олегу), Петре. АЛЕ: діду, сину, тату</i>
	деякі іменники на -ець (-ець)	<i>хлопче, молодче, шевче, кравче. АЛЕ: Швецю, Кравцю</i>
	власні назви мішаної групи , а також загальні з основою на -рі-ж	<i>Буше, Довбуше, Дороше, пісняре, тесляре, школяре, стороже</i>
-у	іменники із суфіксами -ик-, -ок-, -к(о)	<i>батьку, будівельнику, критику, хлопчику, синку, татку</i>
	іншомовні власні назви на г, к, х	<i>Джеку, Жаку, Людвігу, Рюрику, Фрідріху</i>
	іменники мішаної групи (крім основ на -р і -ж)	<i>викладачу, глядачу, керманичу, товаришу, читачу</i>
-ю	іменники на -ець (-ець)	<i>бійцю, добровольцю, знавцю, мудрецю, китайцю, українцю</i>
	іменники м'якої групи	<i>Валерію, ведмедю, кобзарю, коню, краю, лося, перукарю, Сергію, ясеню</i>
-о	іменники на -а	<i>воеводу, Микито, Миколо, Олексю, старосто</i>
Жіночий рід		
-о	іменники твердої групи	<i>Валентино, Галино, дружино, мамо, Одесо, сестро, Україно</i>

Продовження табл.

-е (-є)	іменники м'якої та мішаної груп	Валеріє, воле, круче, Маріє, мріє, Надіє, плоче, редакціє, теще
	іменники з нульовим закінченням (III відміна)	Любове, ноче, радосте
-ю	іменники м'якої групи із значенням пестливості	бабусю, доню, Галю, матусю, Надю, Олю, Олюню. АЛЕ: Насте, Катре, Мотре

1. У множині форма кличного відмінка збігається з формою називного (*сестри, учні*), окрім іменника *панове* (у називному відмінку — *пани*).

2. У звертаннях, що складаються з імені та імені по батькові, обидва слова треба ставити у форму кличного відмінка: *Арсене Григоровичу, Вікторіє Миколаївно*. Так само в кличному відмінку треба писати обидва компоненти в поєднанні: 1) двох загальних назв; 2) загальної та власної назви, окрім прізвищ: *пане полковнику, пані лікарко; друже Іване, брате Сергію. АЛЕ: боксере Кличко, професоре Бойчук*.

3. До неістот зазвичай звертаються в поетичних творах як до персоніфікованих образів (у риторичних фігурах) або як до героїв казки, байки чи п'єси: *Повій, вітре, на Україну, де покинув я дівчину* (С. Руданський); *Ну, Хлібе, ця клітка?* (М. Метерлінк).

4. Прикметники й займенники в поширених звертаннях треба вживати у формі називного відмінка: *Зоре моя вечірняя, зійди над горою...* (Т. Шевченко).

2. Поставте іменники у форму кличного відмінка однини.

Віталій, Віталік, Віталія, солдат, лисиця, Харків, архітектор, бабуся, Ганна, Олюня, Адам, Лук'ян, поштар, листоноша, товариш, сторож, Георгій, Григорій, Григійр, каменярь, кравець, молодець, знавець, литовець, олень, Анастасія, Аркадій, Тарас, Микола, Миколай, Марія, клен, земля, учитель, учителька, киянин, львів'янка, орел, дівчина, хлопець, жінка, чоловік, котик, глядач, Антон, Антоніна, грабіжник, депутат, посол.

ЗАУВАЖТЕ!

Іноді форма кличного відмінка звучить неприродно: *шановний пане после* (від *пан посол*). у такому разі як виняток можна використати форму називного відмінка: *шановний пане посол*.

3. Запишіть іменники у формі кличного відмінка однини у дві колонки: 1) із закінченням **-е (-є)**; 2) із закінченням **-ю**.

Ганнуся, Ксенія, Офелія, Анатолій, поезія, Наталя, Натуся, Овідій, Ефіопія, Наталія, гортензія, Валя, Англія, естонець, Гренландія, розмай, енергія, надія.

• З перших літер вивисаних слів складіть назви міст Європи.

4. утворіть звертання за допомогою сполук слів за зразком.

Зразок: пан полковник — Слухаю, пане полковнику!

Брат Сергій, пан професор, пані Світлана, доцент Юрченко, надзвичайний посол, Григорій Ілліч, подруга Галя, товариш лейтенант, друг Денис, колега Семененко, пан Президент.

ДО РЕЧІ...

Хоча чинний «український правопис» подає написання в кличному відмінку *Ігорє*, протемовознавці радять уживати в цій формі закінчення **-ю**: *Ігорю*. Через це в сучасних словниках натрап-

ляємо на різні написання: то *Ігоре*, то *Ігорю*. сумнівні або паралельні написання слів (*Ігоре* — *Ігорю*, *Свят-вечір* — *Святвечір*, *надкісниця* — *надкістниця* та под.) автори тесту ЗНО оминають.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Закінчення **-у** у формі кличного відмінка має іменник

А Дмитро	В вовк
Б Петро	Г син
2. Закінчення **-є** у формі кличного відмінка має іменник

А Вікторія	В жриця
Б Олексій	Г земля
3. Закінчення **-ю** у формі кличного відмінка має іменник

А магнолія	В Сергій
Б каменяря	Г Лідія
4. Закінчення **-о** у формі кличного відмінка має іменник

А народ	В Микита
Б Дніпро	Г Альберт
5. Помилку у творенні форми кличного відмінка допущено у варіанті

А Олю, коню, Олексію	В голубе, ведмеде, Юрію
Б матусю, лосю, Агнесо	Г школяре, Павле, містере
6. Помилку у творенні форми кличного відмінка допущено у варіанті

А земле, Галю, Іване	В хлопче, Валю, честе
Б тесляре, Надю, Яно	Г Львове, татку, Настю
7. Помилку у творенні форми кличного відмінка допущено в рядку

А знавцю, шевцю, книго	
Б тесляре, стороже, Агніє	
В Назаре, Назарчику, дубе	
Г Віолетто, любове, Генріху	
8. Помилку у творенні форми кличного відмінка допущено у варіанті

А Євген — Євгене	В Наталія — Наталіє
Б Наталя — Наталю	Г Євгенія — Євгенію
9. Помилку у використанні форми кличного відмінка допущено в рядку

А пане професоре	
Б Тетяно Петрівно	
В боксере Кличку	
Г друже Максиме	
10. Помилку у використанні форми кличного відмінка допущено в рядку

А доценте Глушук	
Б товаришко Інно	
В Богдано Іванівно	
Г пане полковник	

6. складіть по одному реченню з побажаннями для кожного учня вашого класу з нагоди дня народження. Використайте звертання за зразком.

Зразок

*Дорога Олюню, бажаю тобі сонячного настрою!
Шановний Богдане, хай перемоги у футбольних матчах ніколи не покидають тебе!*

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Перегляньте експрес-урок «3 днем (чи Днем) народження?» і перекажіть його.

З днем (чи Днем) народження?

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
користуватися авторитетом
вулиця носить назву...
бульвар Т. Шевченко
підводить підсумки
під відкритим небом

ПРАВИЛЬНО
мати авторитет
вулиця має назву...
бульвар Т. Шевченка
підбивати підсумки
просто неба

7. 1. Запишіть іменники у формі кличного відмінка однини.

Маляр, слоник, Тетяна, Олександр, груша, Геннадій, Олександра, син, Лідія, Костя, Костянтин, Ірина Геннадіївна, Степан Семенович, генерал, Євгенія, шлях, соловейко, Федір, ма-туса, Вітя, товариш, Руслан, Руслана, столяр, Соломія, дід, Василь, грибник, школа, Лілія, аматор, Амалія, товаришка, Маруся, Христина, Христя, викладач, Матвій, газетяр, тато, боги-ня, Володимир, президент, край, Марина, мандрівник, спортсмен, Юрій, кицюня.

2. Випишіть із «Легенди про вічне життя» І. Франка всі звертання. Підкресліть ті, що вжито не в кличному, а в називному відмінку. Поміркуйте, чому автор використав у підкреслених звертаннях форму називного відмінка.

§ 57–58. ТВОРЕННЯ Й ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕН ПО БАТЬКОВІ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ

- Прочитайте речення й виконайте завдання.

Нині в Україні деякі батьки записують імена своїх дітей у свідоцтві про народження на російський лад: *Крістіна, Нікіта, Кіріл, Данііл...*

- Від наведених чоловічих імен утворіть імена по батькові.
- Чи природно, на вашу думку, звучать такі імена по батькові?

Ім'я по батькові є обов'язковим елементом повного імені, яке вживають в офіційних документах. Утворюють імена по батькові за допомогою суфіксів: **-ович** (рідше — **-ич**, **-іч**), **-івн(а)**.

Імена по батькові	Суфікс	Приклади
чоловічі	-ович	<i>Іван + -ович = Іванович</i> <i>Сергій + -ович = Сергійович</i>
жіночі	-івн(а)	<i>Іван + -івн(а) = Іванівна</i> <i>Сергій + -івн(а) = Сергійівна (Сергі[й]івна)</i>

1. Запам'ятайте творення таких імен по батькові: *Григорій — Григорович, Григорівна; Яків — Якович, Яківна; Ілля — Ілліч, Іллівна.*

2. Від імен *Хома, Лука, Сава, Кузьма* й *Микола* утворюються паралельні форми: **Хомич** і **Хомович**; **Лукич** і **Лукович**; **Савич** і **Савович**; **Кузьмич** і **Кузьмович**; **Миколович** і **Миколайович**.

3. Чоловічі імена по батькові мають закінчення іменників II відміни мішаної групи, а жіночі імена по батькові — I відміни твердої групи.

Відм.	Чоловічі імена по батькові	Жіночі імена по батькові
Н.	<i>глядач, Петрович</i>	<i>весна, Петрівна</i>
Р.	<i>глядача, Петровича</i>	<i>весни, Петрівни</i>
Д.	<i>глядачу, Петровичу</i>	<i>весні, Петрівні</i>
Зн.	<i>глядача, Петровича</i>	<i>весну, Петрівну</i>
Ор.	<i>глядачем, Петровичем</i>	<i>весною, Петрівною</i>
М.	<i>(на) глядачу, (на) Петровичу</i>	<i>(на) весні, (на) Петрівні</i>
Кл.	<i>глядачу, Петровичу</i>	<i>весно, Петрівно</i>

2. Від поданих імен утворіть і запишіть чоловічі й жіночі імена по батькові.

Авксентій, Альберт, Анісій, Борислав, Валентин, Валерій, Гаврило, Георгій, Геннадій, Дмитро, Єгор, Захарій, Ілля, Кузьма, Лука, Лаврін, Лев, Мирон, Мусій, Павло, Родіон, Сава, Терентій.

3. утворіть жіночі імена по батькові й запишіть їх у дві колонки: 1) з **-івн(а)**; 2) з **-ївн(а)**.

Григорій, Валерій, Леонтій, Анатоль, Федір, Андрій, Ілля, Дорофій, Анатолій, Яків.

• З перших букв вписаних слів складіть жіночі імена.

4. Перепишіть текст, уставивши, де потрібно, пропущені літери й розставивши розділові знаки.

Козацький гумор

У товаристві козаків понад усе цінували сміливість кмітливість добре серце і звичайно ж почуття гумору яким було пронизане все життя Січі. Відомий дослідник козацтва Дмитро Яворницький писав Природні якості властиві справжньому козакові були уміння майстерно розповідати підмічати смішні риси в інших і передавати їх у жартівливому тоні.

Цією рисою запорожців козаків частково пояснюються й дивні прозвища котрі вони давали новачкам які приходили на Січ Непий пиво Лупиніс Загубиколесо Задержіхвіст тощо. Людину малого зросту вони жартуючи називали Махиною великого зросту Малютою шибеника Святошлю. Хто спалив курінь той Палій а хто подібний до перепічки той Корж.

Запорожець умів посміятися з ворога зі смерті із самого себе завжди охоче кепкував із товариша. І це був сміх вільної людини бо як відомо раби й прогнані не дуже охочі до сміху (За матеріалами Інтернету).

5. Виконайте тестові завдання.

1. Помилку допущено в написанні імені по батькові

- А Антонович
- Б Олексійович
- В Григорійович
- Г Володимирович

2. Помилку допущено в написанні імені по батькові

- А Ілліч
- Б Савович
- В Ігоревич
- Г Олегович

3. Помилку допущено в написанні імені по батькові
А Яківна **В** Сергієвна
Б Петрівна **Г** Андріївна
4. Помилку допущено в написанні імені по батькові
А Іллінічна **В** Назарівна
Б Артемівна **Г** Трохимівна
5. Помилку в написанні імені по батькові допущено в рядку
А Хомич, Хомівна
Б Львович, Львівна
В Кузьмич, Кузьмівна
Г Орестович, Орестіївна
6. Помилку в написанні імені по батькові допущено в рядку
А Григорович, Григоріївна
Б Леонідович, Леонідівна
В Сазонович, Сазонівна
Г Арсенович, Арсенівна
7. Помилку в написанні імені по батькові допущено в рядку
А Михайлович, Михайлівна
Б Опанасович, Опанасівна
В Богданович, Богданівна
Г Юрійович, Юрївна
8. Помилку в написанні імені по батькові допущено в рядку
А В'ячеславович, Любомирович
Б Зіновійович, Анатолієвич
В Миколайович, Захарович
Г Вітольдівич, Зорянович
9. Помилку в написанні імені по батькові допущено в рядку
А Мстиславівна, Микитівна
Б Мартинівна, Несторівна
В Мусіївна, Матвієвна
Г Олегівна, Пилипівна
10. Помилку в написанні імені по батькові допущено в рядку
А Шановний Ростиславе Григоровичу!
Б Вельмишановний Яне Борисовичу!
В Дорога Єлизавето Володимирівно!
Г Фещенко Жанно Ярославівна!

ДО РЕЧІ...

традиція називати особу за її батьком сягає праслов'янських часів. Імена по батькові віддавна використовували через язичницьке табу на особове ім'я. тому до близьких зверталися алегорично: син такого-то, дочка такого-то. традицію ідентифікації особи без згадування її імені відображено в літописах, а також у «слові про похід Ігорів»: справді, власне ім'я Ярославни жодного разу не згадано у творі.

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

3 історії іменотворення

Своєрідний та цікавий процес творення й уживання особових імен у західноєвропейських народів. Новонароджений у день хрещення діставав не одне особове ім'я, а два, три, а часом ще більше. (Цей звичай, можливо, — продовження античної традиції найменування, за якою людина могла мати впродовж свого життя чимало імен, наприклад, *Гай Юлій Цезар Октавіан Август*). Дослідники зазначають, що в деяких країнах, наприклад в Іспанії та Португалії, кількість імен маляти залежить від соціального становища або й титулу його батьків. Звичайному дворянину-ідалго дозволяється мати шість особових імен, дворянам-грандам — дванадцять, а найвищим сановникам — доскочу. Навіть дружина всесвітньо відомого художника Гойї офіційно підписувалася такими (ще не всіма) іменами: *Марія дель Пілар-Тереза-Каєтана-Феліція-Луїза-Каталіна-Антоніна-Ізабелла*; у житті, проте, її називали просто *Каєтана*. Ще більше імен мають японці.

По кілька імен мали колись та ще й тепер деякі мешканці України. Один із чудових українських поетів-ліриків Антонич мав їх два: Богдан-Ігор. Три імені дістав під час хрещення й Максим Рильський.

Людське ім'я є своєрідною характеристикою людини, а інколи — і соціальним знаком. До того ж воно супроводжує кожного з нас усе життя. Тому дуже важливо, щоб батьки вибирали своїм дітям імена гарні та звучні, приємні для слуху й вимови. Певне значення має для людини й «зміст» наймення.

Однак у виборі імен панує ота всюдисуща мода й... — ніде правди діти! — примхи. Через це дехто має, на диво, химерні, а інколи й курйозні імена, «подаровані» їм батьками й модою. Історія народження «модних імен» і різних курйозів найменування досить цікава й може для декого бути повчальним уроком.

Уже давні римляни й греки, дотримуючись певного звичаю, а може, через хвилину примху, понавигадували для своїх спадкоємців велику кількість дивних наймень, скажімо: *Васса, Аполлон, Цецілія, Ксантина* чи якийсь там *Ардальйон*. У XIX ст. чимало екзотичних наймень принесла мода на все іноземне. Допомогали цій моді чужомовні книжки, найчастіше французькі.

Члени багатьох містечкових родин охрещували своїх спадкоємців модними західноєвропейськими найменнями. Щоб мати вигляд «культурніших», окремі пани та деякі представники заможних верств міського населення (лихварі, чиновники) стали вишукувати для своїх дітей незвичні імена з французьких, англійських і німецьких фоліантів. Так з'явилися в нас імена: *Ельвіра, Уліса, Евеліна, Луїза, Пальміра, Жанетта, Емілія, Стелла, Альбіна, Річард* тощо. Траплялося тоді й дівоче ім'я... *Схоластика*.

Нові часи, великі суспільно-політичні події також часто впливають на появу нового іменотворення. Події можуть бути різні.

Під час революції 1789 р. у Франції, наприклад, з'явилося й несподівано швидко поширилось ім'я *Ліберте* («воля»). У відповідь на зневагу й заборону рідної культури й мови народи царської самодержавної Росії, зокрема українці й поляки, не раз демонстративно називали своїх синів *Тарасами, Тадеушами, Адамами, Юліушами*, тобто іменами національних героїв, видатних поетів, борців за волю й незалежність: Шевченка, Костюшка, Міцкевича, Словацького.

Живий бурхливий струмінь у створення імен внесли 1917 рік, роки індустріалізації країни та перших п'ятирічок. В Україні поширилися штучно створені імена: *Ідея, Боротьба, Рот-Фронт, Кім* («комуністичний інтернаціонал молоді»), *Владлен, Вілен, Вілор, Вілена, Леніна* — (імена, утворені від імені й прізвища В. І. Леніна), *Ера, Сталь, Іскра, Трактор, Новіта, Рета (Радіотехніка), Барикада, Декрета, Мартен, Шахта* й навіть *Електрифікація*. У росіян, за свідченням лінгвістів, протягом 20-х років минулого століття рясно «посялися» й такі «нові імена», як *Утопія, Анархія*, а ще трохи пізніше — *Геній, Іртиш, Неон* тощо.

Славні польоти Валерія Чкалова та героїчні подвиги перших космонавтів, напевне, подвоїли чи й потроїли кількість у той час народжених *Юрїв, Германів, Валентин...* Одна польська жінка в 1966 р. назвала свою доньку ім'ям... *Гагаринка*.

Інколи рій нових імен-близнюків з'являється навіть після виходу у світ якоїсь цікавої книжки, фільму чи вистави. Якось, наприклад, кореспонденти повідомляли, що в Пермі після постановки опери «Аїда» у свідоцтвах про народження зарябіло від Аїд. Серед нових імен було багато дивних: один лікар назвав своїх близнюків *Ланцет* і *Пінцет*, а учитель математики «винайшов» для своїх дітей імена *Медіана, Радіана* й *Гіпотенуза*, а сина назвав *Полусом*. Багато, якщо не всі, з цих новотворів, на щастя, не витримали іспиту часом і зникли з обр'їв іменотворення.

Вибираючи для дитини ім'я, батьки повинні усвідомлювати свою відповідальність перед нею за цю важливу акцію й дбати не лише про свої вподобання, а й про його милозвучність у поєднанні з прізвищем та ім'ям батька. Негарно, навіть кумедно звучатимуть поєднання типу: *Роза Лошакова, Річард Тарасович, Емілія Гарбуз, Сталь Тракторівна, Нарцис Криворотов* і под. (П. Утевська).

- А. Підготуйте складний план тексту.
- Б. Повторно прочитайте текст.
- В. усно перекажіть текст за планом.

КУЛЬТУРА СЛОВА

- А. Перегляньте експрес-урок «*Анна чи Ганна?*» і перекажіть його.

Анна чи Ганна?

- Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

НЕПРАВИЛЬНО
вірна відповідь
по крайній мірі
об'єм тексту
стати в нагоді
прийняти міри

ПРАВИЛЬНО
правильна відповідь
принаймні, хоча б
обсяг тексту
стати в пригоді
ужити заходів

7.

- 1. Від поданих імен утворіть і запишіть чоловічі й жіночі імена по батькові.

Аврелій, Аскольд, Аркадій, Божен, Віктор, Віталій, Гнат, Гордій, Григорій, Григір, Дем'ян, Євген, Євгеній, Ігор, Кирило, Левко, Леонід, Лука, Маркіян, Олексій, Олекса, Потап, Роман, Руслан, Тимофій, Яків.

- 2. Відредагуйте речення.

1. Сергіє Степановичу, вашу заяву вже розглянули. 2. Купи качку у власному соці і ґрунтові огірки. 3. Орден «Ярослава Мудрого» вручили Дорошенку Сергію Миколайовичу. 4. Бульвар Івана Франко будуть ремонтувати по десяте люте. 5. Галино Григоріївно й Павло Івановичу, запрошуємо Вас на батьківські збори. 6. До Ужгороду їхати не більше п'ятиста кілометрів. 7. Зважте двісті грам творога.

КОРОТКИЙ СЛОВНИК НАГОЛОСІВ

А

агрономія
алкоголь
алфавіт
аркушик
асиметрія

Б

багаторазовий
безпринципний
бешкет
благовіст
близький
болотистий
бородавка
босоніж
боязнь
бурштиновий
бюлетень

В

ваги (*у множині*)
вантажівка
весняний
вигода (*користь*)
вигода (*зручність*)
видання
визвольний
вимога
випадок
виразний
висіти
витрата
вишиваний
відвезти
відвести
відгомін
віднести
відомість (*список*)
відомість (*повідомлення, дані, популярність*)
вірші
віршовий
вітчим

Г

гальмо, гальма
глибоко
глядач

горошина
граблі
громадський
гуртожиток

Д

данина
дано
дециметр
дещиця
де□юре
джерело
дивлячись
дичавіти
діалог
добовий
добуток
довезти
довести
довідник
догмат
донести
донька
дочка
дрова

Е

експерт

Є

єретик

Ж

жадоба
жалюзі
живопис

З

завдання
завезти
завести завжди
завчасу
загадка
заіржавілий
заіржавіти
закінчити
закладка (*у книжці*)
закрутка
залишити

заміжня
 занести
 запонка
 заробіток
 заставка (*щит, що затримує воду*)
 застібка
 застопорити
 звисока
 здалека
 зібрання
 зобразити
 зозла
 зрання
 зручний
 зубожіння

І

індустрія

К

камбала
 каталог
 квартал
 кишка
 кілометр
 кінчити
 колесо
 колія
 копчений (*дієприкметник*)
 копчений (*прикметник*)
 корисний
 косий
 котрий
 кроїти
 кропива
 кулінарія
 курятина

Л

лате
 листопад
 літопис
 люстро

М

мабуть
 магістерський (*про вчений ступінь*)
 маркетинг
 мережа
 металургія

міліметр
 монолог

Н

навчання
 нанести
 начинка
 ненавидіти
 ненависний
 ненависть
 нести
 ніздря
 новий

О

обіцянка
 обрання
 обруч (*іменник*)
 одинадцять
 одноразовий
 ознака
 олень
 оптовий
 осетер
 отаман
 оцет

П

павич
 партер
 перевезти
 перевести
 перекис
 переляк
 перенести
 перепад
 перепис
 піала
 підданий (*дієприкметник*)
 підданий (*іменник, істота*)
 підлітковий
 пізнання
 пітний
 піцерія
 подруга
 позначка
 помилка
 поміщик
 помовчати
 поняття
 порядковий

посередині
привезти
привести
приморозок
принести
причіп
проділ
проміжок
псевдонім

Р

разом
ремінь (*пояс*)
решето
ринковий
рівнина
роздрібний
розпірка
рукопис
русло

С

сантиметр
свердло
середина
сеча
симетрія
сільськогосподарський
сімдесят
слина
соломинка
статуя
стовідсотковий
стрибати

Т

текстовий
течія
тигровий
тисовий
тім'яний
травестія
тризуб
тулуб

У

український
уподобання
урочистий
усередині

Ф

фартух
фаховий
феномен
фольга
форзац

Х

хаос (*у міфології: стихія*)
хаос (*безлад*)

Ц

царина
цемент
центнер
цінник

Ч

чарівний
черговий
читання
чорнозем
чорнослив
чотирнадцять

Ш

шовковий
шофер

Щ

щелепа
щипці
щодобовий

Я

ярмарковий

КОРОТКИЙ СЛОВНИК КОЛОРИТНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ

- За тлумачним словником з'ясуєте значення не відомих вам слів і запам'ятайте їх.

базіка	навісніти
барва	нагодитися
бляшанка	напрочуд
Великдень	насолода
вередливий	неабиякий
витівка	незабаром
віхола	нишпорити
вподобайка	ожеледь
вродливий	оказія
гармидер	окрилення
гарт	опасистий
годі	очманіти
гожий	ошатний
гомоніти	ошелешити
гостинець	палкий
горнятко	пломеніти
гровиця	подейкувати
гречний	посиденьки
ґринджоли	поцупити
джигун	прикрість
дошкуляти	прудкий
жайворонок	прянощі
забаганка	пустотливий
заквітчаний	равлик
залицятися	ремствувати
захарашувати	розбруньковуватися
зашарітися	рясний
звabливий	серденько
карафа	слухний
картатий	смаколик
катма	солоденький
квапитися	стос
клаптик	строкатий
крадькома	стяг
кралечка	тішитися
краля	тямуций
крихітка	фіранка
кухоль	халепа
легіт	хутко
лементувати	чванько
літепло	чемний
люстерко	чепурний
мереживо	чимчикувати
марудний	човенце
метикувати	чудернацький
меткий	ясочка
моріжок	ятка
моторошно	

ЗМІСТ

Від автора	3
------------------	---

ВСТУП

§ 1. Лексикографія	4
§ 2. Типи словників	10
§ 3. Мовна норма	14

ЛЕКСИЧНА НОРМА

§ 4. Лексичне значення слова. Лексична помилка. Слово і контекст.....	18
§ 5. Слова власне українські й запозичені.....	23
§ 6. Лексичні та фразеологічні синоніми, антоніми. Синонімічне багатство мови.....	27
§ 7. Пароніми	32
§ 8. Порухення лексичної норми. Кальки з інших мов. Уживання слів у невластивому значенні.....	35
§ 9–10. Основні групи фразеологізмів. Багатозначність, синонімія й антонімія фразеологізмів	38
§ 11–12. Утвердження лексичної норми в словниках української мови. Есе.....	43

ПРАКТИЧНА РИТОРИКА

§ 13–14. Риторика як мистецтво. Мовленнєва ситуація.....	46
§ 15–16. Особистість мовця. Вимоги до оратора.....	51
§ 17–18. Контакт з аудиторією.....	56
§ 19–20. Підготовка тексту до виступу	63
§ 21–22. Стратегія і тактика мовленнєвої поведінки	68

ОРФОЕПІЧНА НОРМА

§ 23. Милозвучність	72
§ 24–25. Основні правила вимови звуків	76
§ 26–27. Основні правила наголошування слів.....	81

ОРФОГРАФІЧНА НОРМА

§ 28. Орфографія. Ненаголошені голосні <i>e, u</i>	85
§ 29. Апостроф	90
§ 30. М'який знак (знак м'якшення)	93
§ 31. Чергування звуків. Зміни приголосних при додаванні суфіксів <i>-ськ-, -ств-</i>	97
§ 32. Спрощення приголосних.....	101
§ 33–34. Подвоєні літери	105
§ 35–36. Правопис префіксів і суфіксів.....	109
§ 37–38. Уживання великої літери	113
§ 39–40. Правила перенесення слів. Графічні скорочення	117
§ 41. Написання складних слів.....	122
§ 42. Написання слів іншомовного походження.....	127
§ 43. Складні випадки написання прізвищ.....	132
§ 44–45. Складні випадки написання географічних назв	138
§ 46. Розрізнення прислівників і співзвучних сполук	144
§ 47. Написання <i>не, ні</i> з різними частинами мови.....	147

МОРФОЛОГІЧНА НОРМА

§ 48. Морфологічна норма	152
§ 49. Рід іменника.....	156
§ 50–51. Число іменника	161
§ 52–53. Складні випадки відмінювання іменника	166
§ 54. Закінчення <i>-а (-я), -у (-ю)</i> в іменниках чоловічого роду родового відмінка однини	171
§ 55–56. Особливості кличного відмінка	175
§ 57–58. Творення й відмінювання імен по батькові.....	179

ПРАКТИЧНА РИТОРИКА

§ 59–60. Суперечка як вид комунікації. Правила ведення суперечки	184
§ 61–62. Теза й аргументи.....	190
§ 63–64. Полемічні прийоми. Мистецтво відповідати на запитання.....	194
Короткий словник наголосів.....	202
Короткий словник колоритної української лексики	205

Навчальне видання

Авраменко Олександр Миколайович

УКРАЇНСЬКА МОВА

(рівень стандарту)

Підручник для 10 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за державні кошти. Продаж заборонено.

*В оформленні підручника використано матеріали з інтернет-видань,
що перебувають у вільному доступі.*

Малюнки Н. Гайди

Редактор *Н. Забаштанська*
Художнє оформлення, макет, обкладинка *Н. Антоненко*
Технічний редактор *Л. Ткаченко*
Комп'ютерна верстка *О. Руденко*
Коректори *С. Бабич, І. Барвінок*

Підписано до друку 3.07.2018 р. Формат 84×108/16.
Папір офс. № 1. Гарнітура PeterbutG. Друк офс.
Ум. др. арк. 21,84. Обл.-вид. арк. 23,38.
Умовн. фарбовідб. 87,36.
Наклад 168 317 прим.
Зам. №

Видавництво «Грамота».
01033, м. Київ, вул. Паньківська, 25, оф. 13.
Тел./факс: (044) 287-11-88, (067) 407-50-73. Електронна адреса: info@gramota.kiev.ua
www.gramota.kiev.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.
Віддруковано з готових діапозитивів видавництва «Грамота»
у друкарні ТОВ «КОНВІ ПРІНТ».
03680, м. Київ, вул. Ежена Потье, 12.
Свідоцтво ДК № 6115 від 29.03.2018 р.